Travinszkij

RABSZOLGÁK AZ ÚJVILÁGBAN

V. M. TRAVINSZKIJ

RABSZOLGÁK AZ ÚJVILÁGBAN

V. M. TRAVINSZKIJ

RABSZOLGÁK AZ ÚJVILÁGBAN

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1964

Az orosz eredeti címe:

КАК ПОГИБЛИ МИЛЛИОНЫ НЕГРОВ

Соцэкгиз, Москва 1963

Fordította:

GYŐRI PÁLNÉ

Véget ért a XV. század, a feudális viszályok, a vallási fanatizmus és a hősi parasztfelkelések újabb százada. De a feudális rend ezeréves homályából már kibontakozóban voltak egy új társadalmi rend körvonalai. Európában elkerülhetetlen belső változások történtek. Nőttek a városok, fejlődött a kézműipar, létrejöttek az első manufaktúrák. Mindjobban megvetette lábát a kereskedőréteg, amely közvetítő szerepet töltött be a kialakuló európai piac egymástól távol eső részei közt.

A keresztes hadjáratok sem múltak el nyomtalanul Európa felett. Mihelyt az előkelő urak megismerték a Keletet, megnőtt az étvágyuk. Már nem volt elég nekik a brabanti csipke, a milánói páncél, a flamand posztó és a toledói penge. A fejedelmi udvaroknál divatos lett a kínai porcelán, a damaszkuszi kard, a titokzatos déli országokból származó igazgyöngy és briliáns. Európa leghatalmasabb hűbérura, a katolikus egyház füstölők ezreit töltötte meg évről évre illatos trópusi tömjénnel. S mindezért fizetni kellett.

Márpedig pénz nem volt Európában. Kimerültek az akkoriban ismert arany- és ezüstlelőhelyek, csekély készleteiket fölemésztette az ezeréves rablógazdálkodás. Régen szerteszóródtak már a Római Birodalom felhalmozott kincsei, elherdálódott a keresztes hadjáratokban összerabolt vagyon. A feudális villongásokban számtalanszor gazdát cserélt arany- és ezüstkészlet már nem elégítette ki a társadalom igényeit.

S a helyzet egyre rosszabbodott. Összeomlott a hatalmas mongol állam, s a romjain keletkező temérdek kánság, emírátus és ulusz hosszadalmas háborúskodásai eltorlaszolták a legfőbb karavánutat, amely Európát összekötötte a Kelettel. A másik utat a görbe török jatagán vágta el... Most már pénzért sem volt kapható keleti áru. A nomádok áthatolhatatlan fala elzárta a kincsekkel, csodákkal teli, legendás országokat, ahol — ez a mendemonda járta akkoriban Európa-szerte — végtelen mezőkön termettek a fűszerfélék, a föld felszínén hevert a senkinek sem kellő arany, s a folyók partjain gazdátlanul hányódott a drágakő.

A gyors meggazdagodás vágya gyarmati hódításokra ösztökélte a kapzsi európai hódítókat, akiknek szükségük volt a keleti arany- és árukészletekre. A XV. század végén mindaddig példátlan gyarmati rablások és kegyetlenkedések időszaka kezdődött Európa és az egész világ történetében.

De hogy jobban megértsük, mi is történt, kanyarodjunk vissza néhány évszázaddal, pillantsunk be Európa múltjának homályos zegzugaiba.

KIRÁLYSÁG AZ ÓCEÁN PARTJÁN

A VII. században a kiszikkadt és lakatlannak látszó arábiai pusztákat arab lovas hordák özönlötték el. A lovas seregek megsemmisítő csapásai nyomán hanyatt-homlok menekültek Bizánc hadai, összeomlott Perzsia, s a Kaukázus és Közép-Ázsia is behódolt. A hatalmas hadoszlopok viharsebességgel vágtattak keresztül Észak-Afrikán, s a VIII. században az arab hullám átcsapott Gibraltáron, és elöntötte a nyugati gótok pireneusi államát. 711-ben Jerez de la Frontéránál egy kisebb arab csapat Tarik vezérletével tönkreverte a nyugati gótokat. Tarik után Musza, a kalifa afrikai helytartója is átkelt a Gibraltári-szoroson, félelmetes erőkkel. A nyugati gót állam elbukott; utolsó királya, Roderik, nyomtalanul eltűnt.

Az arabok Európa kapuit döngették. Csak 732-ben sikerült Martell Károly frank uralkodónak, a frankok, a burgundok,

a szászok, a frízek és más germán törzsek erőit egyesítve, megsemmisítő vereséget mérnie a hódítókra a Tours és Poitier közti síkságon. Az arabok európai előretörése ekkor megrekedt.

A Pireneusi-félsziget azonban egy fél évezredig arab kézen maradt.

A le nem igázott nyugati gótok maradványai a félsziget nyugati és északi hegyeibe menekültek, és ott kisebb államokat alapítottak. Erejükből eleinte csak arra telt, hogy úgyahogy távol tartsák a mórokat. Az ellenség túlontúl erős volt, s ahol Nagy Károly is visszavonult, ott egy kis törzs elenyésző maradványai mit sem tehettek.

De a századok múlásával az arabok mindinkább gyengültek. Az arab kalifátus felbomlott; a Pireneusi-félsziget kis északi államai pedig növekedtek, lélekszámban gyarapodtak, s fokozatosan támadásba mentek át. Megkezdődött a reconquista, a Pireneusi-félsziget visszafoglalása. A VIII. századtól a XV. századig szakadatlanul hadakoztak egymással az arab és a keresztény államok. S a keresztények kiszorították az arabokat. E kimerítő, súlyos háborúban alakult ki a két pireneusi állam, Spanyolország és Portugália.

A XI. század végén északnyugaton létrejött a portugál grófság. A XII. században Portugália királysággá alakult át, s 1249-ben a déli mór erődítmény, Algarve elfoglalásával befejezte a reconquistát, kétszázötven esztendővel előbb, mint Spanyolország.

Európában még javában dúltak a feudális háborúk. De a földrész nyugati peremén, a hatalmas óceán partján már egységes, hosszú harcokban megedzett állam virágzott.

Portugália erőtől duzzadt. A jobbágyi függőségtől megszabadult parasztok erős gyalogságot biztosítottak a hadseregnek. A városokban — amelyeknek szabadságjogait a király elismerte — kézművesek telepedtek le, akik mesterségüket az araboktól sajátították el, és kereskedők, akik nyereségre áhítoztak, s bármilyen hasznot hajtó vállalkozásban szívesörömest támogatták pénzzel a királyt.

S nemcsak a kereskedők törekedtek nyereségre. A mórok elleni háború évszázadaiban kialakult a nagyszámú portugál köznemesség. Ennek tagjai egész életükben hadakoztak és raboltak. Apáiktól tanulták a hadviselést, büszkék voltak nagyapáik rablásaira, s az ősöktől örökölt kardban mindnyájan a családi hagyományok jelképét látták.

Aztán véget ért a háború, amely évszázadokig igazolta ennek az elvadult, erős nemesi hordának a létjogosultságát. Már nem sokra mentek a harci dicsőséggel, az apáról fiúra szálló hadvezéri tudással és a gondtalan, duhaj vakmerőséggel. Nem maradt más hátra, mint megtelepedni. Ám a munkához nem szokott és nem is értő, csak hadviselésre alkalmas nemesek azt követelték a királytól, hogy „hivatásuknak megfelelően rendelkezzék velük".

A mórokon aratott fényes győzelem meghozta a királyi felségek étvágyát. A portugál uralkodó osztályok hódításra vágytak. De hogyan elégítsék ki vágyukat? — ez volt uralkodóik legfőbb problémája. A szomszédságban viselt háborúk ugyanis megmutatták, hogy a spanyol seregeket nem könnyű leverni, s hogy Portugáliának vajmi kevés győzelmi esélye van egy európai háborúban.

Az ország túlsó felénél meg a félelmetes, ijesztő, titokzatos óceán terült el. Az óriási hullámok időnként ismeretlen fajtájú fatörzseket, soha nem látott formájú és építésű csónakokat sodortak a portugál sziklákhoz. Régi szájhagyományok és nem egy vándor elbeszélései arról regéltek, hogy a tengeren túl hatalmas és dús földek vannak; nagy törzsek, bámulatosan gazdag uralkodók élnek ott, s vadon teremnek a fűszerfélék — azok a pompás ízesítők, amelyeknek minden csipetjéért súlyos összegeket fizetnek a falánk várurak —, parlagon, felhasználatlanul hever az arany és az ezüst. Az arabok, akikkel a portugálok nemcsak hadakoztak, hanem kereskedtek is Észak-Afrikában, valahonnan délről elefántagyarakat és aranyport hoztak, s azt állították, hogy délen a folyók arany partok közt folynak.

Csakhogy a tengerentúli aranyhoz nem könnyű hozzáférni.

Az akkori Portugáliának nincs flottája. Vannak kis halászhajói, fényűző királyi gályái, testes kereskedőbárkái, de olyan hajói, amelyek hosszú, viszontagságos utakon állnák az óceán minden viharát, nincsenek. S a Pireneusi-félsziget lakói nem ismerik a messzi tengeri kalandozások mesterségét. Portugáliának sem tapasztalata, sem tudása, sem anyagi bázisa nincs ahhoz, hogy megvalósítsa gyarmatosító törekvéseit. Ki szállítaná hát a királyság területére a tengerentúli aranyat, és mivel?

A hódításokról ábrándozó nemesekre és kereskedőkre ilyenformán az a feladat várt, hogy erős flottát teremtsenek.

HOGYAN LETT HENRIKBŐL TENGERÉSZ A SZÁRAZFÖLDÖN?

1415-ben a portugál hadsereg a király három fiának vezérletével bevette az észak-afrikai Ceuta városát. Ebben a gazdag és akkori fogalmak szerint nagy mór városban az egyik királyfi, Henrik herceg — vagy portugálosan: Enrico infáns — foglyul ejtett arab kereskedőktől megtudta, hogy a Nagy Sivatagtól délre aranyban gazdag föld terül el. A mesés kincsekről szóló elbeszélések annyira fölkeltették érdeklődését, hogy további, részletesebb értesüléseket gyűjtött.

Ceutából Enrico kész tervvel tért haza. Most már nem pusztán a királyi család egyik tagjának, hanem a világjáró portugálok királyának tekintette magát. Célja az aranyban gazdag déli és keleti országokhoz vezető út felfedezése volt. A gyarmatokat áhító portugál nemesek és kereskedők vezérre leltek.

Henrik óriási energiával lát hozzá a nehéz, csaknem kilátástalan feladat megoldásához. Az első és legfontosabb dolog: pénzt szerezni, sok pénzt! Márpedig ezt nem szerezheti meg a királyi kincstárból. Az az elenyésző összeg, amelyet a király gyermekeinek juttat, elvész a gigászi tervek tengerében. Henriknek tehát meg kell teremtenie saját jövedelmi forrását. Vajon a király után ki a leggazdagabb? Az egyház. És Henrik a nagyhatalmú Krisztus-rend magisztere lesz. Ez a rend félig

szerzetesi, félig katonai jellegű, de mindenesetre gazdag. S kincstára a trónörökös kezébe kerül.

Henrik Sagresbe megy, Portugália legdélkeletibb pontjára, a St. Vincent-fok közelébe. Itt, távol az udvari cselszövényektől és a főváros zajától, a meghódításra váró óceán partján rendezi be rezidenciáját.

Sagresben elsőrendű tengerésziskola nyílik, s a nemesek, a királyfi hóbortjának engedve, két kartográfus irányításával tengerészeti térképeket tanulmányoznak. A kartográfusokat Henrik külön erre a célra hívta meg a Baleár'-szigetekről. A tengerésznek a csillagos eget is ismernie kell; ezért a királyfi gyors ütemben fejleszti a Sagresben létesített csillagvizsgáló intézetet, s a tegnapi harcosok most az egyes csillagképek nevét tanulgatják. Ugyanitt, Sagresben, tapasztalt génuaiak tanácskoznak, tervrajzok járnak kézről kézre, s új hajók kicsiny fehér modelljei sorakoznak egymás mellé a palota pádimentumán.

Mindehhez pénz kell. De hát van még a rend kincstárában! Csak gyorsan, minél gyorsabban!

A leendő hajóskapitányok még tanulnak, de nem szabad tovább késlekedni! Hadd fusson hát ki a tengerre az, aki tud!

A kecses karavellák — az újonnan gyártott három- és négyárbocos vitorlások — eltűnnek a láthatár peremén. Félelmetes dolog kezdő tengerészeknek az ismeretlen, ködös afrikai partok mentén hajózni. Megcsapja őket a sivatag forró lehelete. A portugálok még nem tudják, hogy a Szahara köszönti a jövevényeket, s hogy a sivatag délebbre véget ér. Ők csak a kihalt partokat látják, érzik a nap perzselő hevét, s eszükbe jutnak a szörnyű históriák, amelyeket hallottak arról, hogy lent délen a napsugarak elpusztítanak minden életet, hogy Dél a halál birodalma. A kapitányok a félelemtől remegve fékezik a hajók sebességét. De kísért a dicsőség, az arany csábítása — no meg az infáns sürgető parancsai is ösztökélik a portugál hajórajt.

S a hajók egyre tovább siklanak a hatalmas kontinens partjai mentén.

Egyszerre gigantikus szirtfok tűnik fel. Széles, hosszú nyelve messze benyúlik a tengerbe. A Szahara forró szelei fölperzseltek rajta minden növényt. Az izzó, kopár kövezet, a megrepedezett talaj — a halál birodalma —, afféle baljós figyelmeztetés a portugáloknak. Egyetlen kapitány sem szánja rá magát, hogy körülhajózza ezt a kőrengeteget.

A portugálok megközelítik a Kanári-szigetektől mintegy kétszáz kilométerre délre fekvő Bojador-fokot. Előrehaladásuk ekkor meglassul.

Az újsütetű tengerészek tapasztalatlansága azonban haszonnal is jár. 1419-ben két portugál nemes — João Gonçalvez Zarco és Tristão Teixeira — viharba kerül, eltéved a tengeren, s a szél egy ismeretlen, erdős szigetre sodorja őket. Henrik a szigetet Madeirának (portugál jelentése: erdő) nevezi el, és a felfedező nemeseknek adományozza. A szerencsés tulajdonosok első dolga az, hogy felégetik a dús trópusi növényzetet, s helyébe portugáliai növényeket telepítenek. A kapitalizmus jogot formál a lakatlan területek meghódítására.

Madeira szigete Portugáliától 900 kilométerre fekszik. Az Azori-szigeteket pedig már 1400 kilométer választja el az országtól. Megközelítésük a távolsági hajózás iskolája lesz a tengerészetet tanulók számára. S a portugálok lassan, vaktában tapogatózva haladnak egyre délebbre.

AZ ÚTTÖRŐK NEM EGYFORMÁK...

1434-ben Gil Eannes, akire rábizonyosodott, hogy bűncselekményt követett el, a tengerre menekült a várható súlyos ítélet elől. Mint vérbeli kalandor, tudta, merre van a menekülés útja. Terve az volt, hogy egy kis hajóval megkerüli a Bojador-fokot, s ilyképpen megmenti a bőrét. Hogy mi módon sikerült megnyernie a hajó legénységét, s honnan vett élelmet és vizet, nem tudjuk. De csakhamar olyan virágokat tett le Henrik asztalára, amelyeket a Bojadoron túlról hozott. A szirtfokon túl is volt élet.

A király és az infáns megbocsátott Eannesnek, és kegyeibe

fogadta. Ő pedig újabb portugál hajórajokat kalauzolt el a felfedezett úton.

Gil Eannes utazása után hét évvel két nemes — Antão (Antam) Gonçalvez és Nuno Tristão — új szirtfokot fedezett fel az afrikai partvidéken. Ezt Brancu- (Fehér, később tévesen: Blanco-)foknak nevezték el. Hosszú évek után itt találkoztak először a portugálok helyi lakosokkal. A megrémült halászok szertefutottak a váratlanul felbukkanó nagy, fehér szárnyú csodamadarak láttán. Gonçalvez, emlékezve az infáns szigorú parancsaira, elrendelte, hogy a legénység ejtsen foglyokat. A parancsot végrehajtották. 1441-ben ünnepélyes külsőségek közt vitték Lisszabonba a rabláncra fűzött afrikaiak első csoportját, amely tíz halálra ijedt berberből állt.

Henrik látta, hogy álmai mindinkább teljesülnek. A következő évben újabb expedíciót szerelt föl. 1443-ban Nuno Tristão körülhajózta a Blanco-fokot, s egész szigetcsoportot fedezett fel. Ezt Arguim-szigeteknek nevezték el. A kíváncsi és barátságos bennszülöttek fatörzsből vájt csónakokon igyekeztek a hajók felé. Lelkesen kiáltoztak, s a hajóraj körül keringve szemüket meresztették a jövevényekre. A zsákmány szinte kínálta magát. Az eredmény: Tristão harminc rabszolgát szállított Lisszabonba, és adott el horribilis összegért.

Nagy lett az ujjongás Portugáliában! A nemesség vérszemet kapott. A nemes urak és a kereskedők azt sem tudták, hová legyenek örömükben. A földesurak boldogan tapogatták a rabszolgák izomzatát, s vidám mosollyal számolgatták, mibe is fog kerülni eltartásuk. „Szatürosz feje és Antionosz teste" — mondták a görög mitológia bölcs ismerői. „Két paraszt szívóssága és egy újszülött védtelensége" — tették hozzá a gyakorlatiasabb szelleműek. S Henrik jóleső érzéssel vette tudomásul, hogy Indiáig ugyan még hosszú az út, de a kincs már megvan.

Az elért eredményeket azonban meg is kell szilárdítani. Elvégre harminc rabszolga még nem fedezi a költségeket! Ezért Henrik herceg a következő évben (1444-ben) hat hajóból álló expedíciót indít útnak Lanzarote parancsnoksága alatt, azzal

a meghatározott feladattal, hogy tisztítsa meg az Arguim-szigeteket. Henrik, a Krisztus-rend nagymestere, az emberszerető idealista, az expedíció jövedelmének 20 százalékát magának köti ki. S az akkori idők krónikása meghatottan írja: „... az Úristennek, minden jó teremtőjének végre úgy tetszett, hogy a szolgálatában eltűrt sok nélkülözésért a győzelem napjával, munkájukért dicsőséggel, az elszenvedett károkért jutalommal kárpótolja őket, mivelhogy összesen 165 férfit, nőt és gyermeket sikerült elfogniuk." Ezen a napon kívül az Úristen, minden jó teremtője, még több ilyen napot is adományozott Lanzaroténak, s Henrik herceg üzlettársa, keresztül-kasul feldúlva a szerencsétlen szigeteket, 235 embert bocsátott áruba Lisszabonban. Minekutána a „hálás kortársak" önhatalmúlag a „Tengerész" előnévvel ruházták fel Enrico infánst. Ettől kezdve a kapitalizmus történetében ötszáz esztendőn keresztül újra meg újra felbukkant Tengerész Henrik neve.

Megkezdődött a rabszolgakereskedelem korszaka.

„PORTUGÁL INDIA"

A portugálok Indiáról ábrándoztak. Indián azt a legendás hírű országot értették, ahol ingyen hozzájuthatnak sok aranyhoz. Hogy hol terül el ez az India, a könnyű meggazdagodás országa, nem tudták.

A spanyolok a Karib-tengeren hajózva bukkantak rá „az Indiákra". A portugálok Afrikában fedezték fel.

De hát nem mindegy, hogy Indiából jön-e a pénz vagy máshonnan? Ha az afrikai partvidékből hasznot lehet húzni, akkor Afrika az az India, amelyre szükség van.

Mihelyt a portugálok rablási lehetőséget láttak Afrikában, rögtön bebizonyították, mily kevéssé érdekli őket India és általában a földrajz. Alighogy az első rabszolgaszállítmányok megérkeztek Portugáliába, a felajzott kereskedők és nemesek — nehogy elkéssenek — nyomban felfedező utakra indultak.

1444-ben Lanzarote hat hajón szállította az első nagy rabszolgacsoportot Lisszabonba, 1445-ben pedig már nem hat, hanem huszonhat hajó siet lóhalálában felfedezni „az Indiába vezető utat". Ez az akkoriban óriásinak számító hajóraj a Blanco-foktól eljut a Zöld-fokig, vagyis nyolcszáz kilométeres utat tesz meg — annyit, amennyit a portugálok előzőleg hét év alatt megtettek. A kapzsi kufárok egyszeriben feledik minden kételyüket, sutba dobnak minden félelmet, és hanyatt-homlok rohannak az ígéret földjére, a nyereségek országába. Mintha megelevenednének Dunning szavai, melyekre Marx „A tőké"-ben hivatkozik: „Megfelelő profit esetén a tőke bátor lesz. Tízszázalékos biztos profit, és mindenütt alkalmazható; 20 százaléknál élénkké válik; 50 százaléknál határozottan vakmerő; 100 százalékért minden emberi törvényt lábbal tipor; 300 százalék — és nincs olyan bűntett, amelyet meg ne kockáztatna, még ha akasztófa fenyegeti is."[1]

A huszonhat hajó útja a Szenegál folyó torkolatának felfedezését eredményezi. Alvaro Fernandez pedig, aki egy viharban elszakad a hajórajtól, a Gambia folyó torkolatát deríti fel. A portugálok Szenegambiának nevezik el a vidéket.

Ez már az igazi Fekete Afrika. Errefelé nincsenek sem arabok, sem berberek, csak négerek. Tagbaszakadt, erős, szívós emberek; hozzászoktak a földműveléshez, sőt egyesek még a kézművességhez is értenek. És sokan vannak. A Szenegál és a Gambia folyók torkolatánál egyik falu a másikat éri; százezrével élnek itt a munkaképes, értelmes fekete bőrűek. Az „ingyen kincsek" felmérhetetlen piaca, a „fekete arany" hatalmas lelőhelye ez a vidék.

Alvise da Cada Mosto kereskedő és a génuai Antonio Uso Di Mare összefogtak, megkapták az engedélyt Henriktől, és két hajón a Gambia torkolatához utaztak. 1445-ben temérdek rabszolgával tértek haza. A szerencsés kereskedők elmondották, hogy egyes törzsfőnökök tapasztalatlanságukban semmiségekért, mindenféle csecsebecséért rabszolgának adják törzsük tagjait. Egyik helyen száz rabszolgát kaptak, meg egy tizenhárom éves kislányt „hálószobai szolgálatra", és cserébe

mindössze néhány kivénhedt lovat és lószerszámot kellett adniuk.

De hát tulajdonképpen kell-e bármit is adni? Nem szabály, hogy kell!

Egy katonai osztag partra száll, és bekerít egy kis falut. Két-három sortűz, s az egész falu az utcán van. A halálra ijedt lakosok fel s alá rohannak, mint az őrültek, kiáltoznak, integetnek és valamit hadarnak, mígnem a portugálok jó kemény puskatusának ütéseitől egymás után a földre zuhannak. Persze, nincs értelme valamennyiüket összeszedni, nincs is annyi hely a hajón. Csupán az erős férfiakat viszik — no meg néhány kislányt. A többieket „csak" agyba-főbe verik, hadd ismerjék meg a fehérek kemény öklét...

Így alakulnak ki a rabszolgakereskedelem hagyományai.

1456-ban ugyanez a társaság — a portugál kereskedő és a génuai kufár — ugyanazzal a két hajóval a Zöld-fokhoz utazott. Az előző portya sikerétől megrészegült Henrik még egy hajót küldött velük. A Zöld-fokkal szemben lakatlan szigeteket fedeztek fel. Nyomban követték őket a portugál telepesek, s a szigetcsoport hosszú évekre a rabszolgakereskedők állandó bázisa lett. Ide hozták a kontinensről a rabszolgákat, itt osztályozták, dresszírozták és adták el őket.

Most már nem vonzották a portugálokat az ismeretlen földrészek. A fehérek siserahada a dús szenegambiai partokért hevült. S amellett úgy festett a dolog, hogy nem is olyan veszélytelen tovább nyomulni dél felé. 1446-ban a rabszolgákra vadászó Nuno Tristão a Kongó folyó torkolatánál vetett horgonyt. Az öntelt, arcátlan kalandor teljes biztonságban érezte magát. Négy tengerészt a hajón hagyott, aztán a többiekkel csónakba szállt és fölfelé evezett a folyón, arra számítva, hogy több élő árut tud így szerezni. Az első kísérletek után azonban a négerek kelepcébe csalták és halomra öldösték a fehéreket.

Ez az eset még inkább elvette a portugálok kedvét a földrajzi felfedezésektől. Már Henrik sem ragaszkodott különösebben Indiához, s feledte „Tengerész" mivoltát. Az „ember-

barát" immár India nélkül is boldogult. A legfőbb felfedezőből csakhamar legfőbb közvetítő lett. Engedélyeket adott afrikai utazásokra, de minden egyes visszatérő expedíciótól megkövetelte és megkapta a nyereség 25 százalékát. Ha pedig ő is részt vett egy-egy hajó fölszerelésében, a nyereség 50 százalékát lefölözte. A Krisztus-rend nyugodt lehetett, az egyház pénzét nem fecsérelték hiábavaló dolgokra.

Telt-múlt az idő, és a portugálok nemigen törték magukat, hogy Indiába jussanak. S ha ez továbbra is így lett volna, India nem egyhamar lát európaiakat.

Ám az afrikai partok a portugálok garázdálkodásai nyomán mindinkább elnéptelenedtek. A lakosság pánikszerűen menekült a kontinens belsejébe. A portugálok megpróbáltak gátat vetni az áttelepülésnek. Külön erre a célra idomított kutyákkal üldözték a menekülőket; a kutyák utolérték és körülzárták a tömegestől útra kelt négereket, elvágták előttük az Afrika belsejébe vezető utat. De mindhiába — így sem tudták feltartóztatni a szabadságukat mentő néger törzseket. A „hálátlan szerecsenek" elhagyták a partvidéket, bármilyen keserves volt is ez a portugáloknak. Arra meg nem szánták rá magukat a gyarmatosítók, hogy a kontinens belsejébe kövessék őket. Nem volt más hátra, rákényszerültek, hogy otthagyják a kihalt partot és továbbutazzanak délre újabb partrészeket felkutatni, olyan vidékeket, ahol a lakosság még nem hallott a fehér ördögökről. Így haladtak a felfedezők rabszolgák utáni hajszájukban akarva-akaratlanul India felé.

1460-ban meghalt Henrik herceg, dicsőségének és sikereinek tetőpontján. A királyság kegyelettel megőrizte a nagy „Tengerész" áldott emlékét. Amikor Henrik hozzálátott, hogy terveit megvalósítsa, Portugáliának nem volt még flottája, nem voltak tengerészei, sem gyarmatai. S amikor meghalt, portugál zászló alatt hajózott Európa legnagyobb flottája a világ legjobb tengerészeivel. Ezek a tengerészek az infáns halálának időpontjáig 3500 kilométer hosszúságú partvonalat kutattak fel és sajátítottak ki az afrikai kontinensen, rengeteg szigetet és szigetcsoportot fedeztek fel, s mindczeket rávezet-

ték a térképre. Az ország szinte egyik napról a másikra tengeri nagyhatalommá vált; gőgös nemesekből hetyke kapitányok, lassú mozgású hegylakókból ügyes, fürge matrózok lettek, a rozoga halászhajókat elegáns karavellák váltották fel.

Amikor a négerek 1446-ban Nuno Tristãót csapatával együtt felkoncolták a Kongó folyó mentén, a karavellán életben maradt tengerészek visszatértek Lisszabonba. 3500 kilométeres utat tettek meg szél és ár ellenében, ország-világ előtt tanúsítva a portugálok tengerészeti tudását és hajóik kiváló tulajdonságait. Henrik idejében Portugália — Engels szavaival élve — „az Ibériai-félsziget Hollandiája", valamennyi európai nép tengeri tanítómestere lett.

Henrik halála után folytatódtak a földrajzi felfedezések. A rabszolgák utáni hajsza lett az előrehaladás legfőbb ösztönzője. A kapitányok ráérősen nyomultak mind tovább dél felé. Végül V. Alfonz király rákényszerült, hogy törvényes keretekbe foglalja az „India felé haladásnak" ezt a sajátos formáját. Öt évre monopóliumot biztosított Fernão Gomez rabszolgakereskedőnek a Szenegambiával való „kereskedésre", s ennek fejében arra kötelezte, hogy derítsen fel évenként ötszáz kilométer hosszúságú partvonalat. Gomez lelkiismeretesen teljesítette az előnyös üzleti feltételeket, s felfedezte az Elefántcsontpartot, az Aranypartot és a Rabszolgapartot. Amikor Antão Gonçalvez 1441-ben foglyul ejtette az első tíz rabszolgát a Blanco-foknál, nem nagyon örült szerzeményének. A portugálok abban az időben aranyat kerestek; s azt a helyet, ahol a rabszolgákat elfogták, Gonçalvez Rio de Orónak — Arany-folyónak — nevezte el, holott a leggondosabb kutatások után sem bukkantak ott sem folyóra, sem aranyra. De amikor Gomez felfedezte az Aranypartot, ahol valóban volt arany, ez a felfedezés szinte észrevétlen maradt. Sokkal nagyobb figyelmet szenteltek a gyarmatosítók a Rabszolgapartnak, amely a Volta és a Niger folyók torkolata között feküdt, s a trópusi Afrika legsűrűbben lakott területe volt. Nem az Aranypart, hanem ez a Rabszolgapart lett a portugál érdekek legfőbb gócpontja. A „fekete aranyat" többre becsülték, mint

Gyarmati kereskedők Afrikában

a sárgát, a rabszolgakereskedelem lett a kereskedelem legelőnyösebb ága.

Hosszú évek múlva, 1487-ben Bartolomeu Diaz, akit egy vihar véletlenül délnek sodort, felfedezte a Jóreménység-fokot, s megkerülte az afrikai kontinenst. Akkortájt már régóta koptatta a paloták küszöbét a Pireneusi-félszigeten egy génuai tengerész, akinek hóbortos, de igen csábító elképzelései voltak arról, hogy ő majd egy más úton felfedezi Indiát.

SPANYOLORSZÁGNAK IS KELL INDIA

Portugália 250 évvel előbb fejezte be a reconquistát, mint Spanyolország. A belső viszályoktól és a szomszédokkal való háborúskodástól megszabadulván, sok-sok esztendővel előbb foglalkozhatott gyarmati hódításokkal, mint a többi európai ország. De a XV. század végén már egymás után tértek rá a gyarmatosítás útjára az új európai államok. Az első ilyen állam Spanyolország volt.

A reconquista idején, akárcsak Portugáliában, itt is kialakult egy garázda nemesi réteg, amely háborúskodásból élt. S a mórok legyőzése, akárcsak Portugáliában, itt is megnövelte az uralkodó osztályok étvágyát. A kereskedők, a nemesek, a királyi család tagjai — pontosan úgy, mint a szomszéd királyságban — gyarmatokra áhítoztak. S a spanyol főnemesség sürgősen a tettek mezejére lépett. Spanyolország még a reconquista befejezését sem várta meg, máris hozzáfogott a gyarmati hódításokhoz.

1492. augusztus 3-án Kolumbusz három hajóval nekivágott az óceánnak, s 69 nappal később, amikor a legénység már-már fellázadt, a flottilla elérte a Bahama-szigetekhez tartozó Guanahani szigetét. A következő spanyol expedíciók pedig fokozatosan felfedezték egész Közép-Amerikát. Az 1519—1521-es években Hernando Cortez leigázta és kirabolta Mexikót, s ugyanezt tette Francisco Pizarro 1531 és 1535 között Peruval és Chilével. Az Újvilágban kialakult a spanyol gyarmatbirodalom.

Amikor Kolumbusz 1492-ben felfedezte Guanahani szigetét, a spanyolokat meglepte az indiánok vendégszeretete és barátságos engedékenysége. Annak a kontinensnek a lakói, ahol egy évezred óta mindenki könyörtelen háborút viselt mindenki ellen, csodálkozással tapasztalták, milyen örömmel ajándékozták a naiv bennszülöttek a jövevényeknek tonnaszámra az élelmiszert, segítettek nekik vizet venni és rakodni, amikor pedig a spanyolok egy erőd építésébe fogtak, szíves örömest vettek részt ingyen az építkezésben. A békés, életvidám indiánokat föllelkesítette a fehérek megjelenése.

Ám a fehérek nem jó szándékkal jöttek. Kolumbusz egy erődöt és helyőrséget hagyott hátra az újonnan felfedezett területeken, amikor visszaindult Spanyolországba. S az ott maradt spanyolok sanyargatni kezdték a bennszülötteket, elrabolták ingóságaikat, megerőszakolták a nőket. Az indiánok azután értésükre adták, hogy nem hódolnak be: rohammal bevették az erődöt, s felkoncolták a helyőrséget. Kolumbusz visszatértekor már csak üszkös romokat talált Amerika első európai településének helyén.

A tönk szélén álló vagy már tönkrement spanyol nemesek tömegestől tódultak Amerikába a felfedezett úton. Velük tartott minden rendű-rangú kalandor, bandita, a társadalom salakja, söpredéke.

De Amerika nem volt lakatlan. Sok millió indián élt a Karib-tenger szigetein, még többen laktak a kontinensen. S ezek a milliók nem óhajtották átengedni szülőföldjüket a jövevényeknek. Két nép, két civilizáció találkozott. A spanyol gyarmatosítóknál a haszonszerzés volt a tét, az indiánok viszont a szó szoros értelmében élethalálharcot vívtak.

A spanyol telepesek nyíltan kegyetlenkedtek az indiánokkal. Mint egy korabeli szemtanú írja, „a spanyolok elrabolták a bennszülöttek vagyonát, szemük láttára erőszakolták meg feleségüket és lányaikat; a legkíméletlenebbül megcsonkították az indiánokat, élvezetet leltek abban, hogy levágják

kezüket, lábukat, fülüket, kiszúrják a szemüket, kitépjék a nyelvüket, felakasszák vagy megégessék őket, földhöz teremtsék és kutyák martalékául dobják oda gyermekeiket". Egyik birtokot a másik után hasították ki az Antillákon, s az indiánok a felügyelők puskacsövétől fenyegetve művelték a tőlük elrabolt földeket. „Amikor a spanyol felügyelők ebédeltek, a bennszülöttek éhes ebek módjára vetették magukat az asztal alá, hogy összeszedjék a csontokat, amelyeket hébe-hóba hajítottak nekik; miután lerágták és kiszopták a csontokat, kövek között porrá őrölték, és rászórták silány kenyerükre, nehogy egyetlen részecske is veszendőbe menjen e nagy kincsből." A hidalgók, akik nem értettek a földműveléshez, és nem is óhajtottak ilyesmivel foglalkozni, szórakozásképpen halomra öldösték a birtokuk megművelésére kiutalt indiánokat. Egyegy ilyen „gazdálkodó" például kapott néhány száz bennszülöttet, tíz nap alatt az utolsó szálig a halálba küldte őket, aztán újakat kért és kapott, s miután ezekkel is végzett, megint újabbakat követelt. A korabeli szemtanú megállapítása szerint „temérdek indián vetett véget életének öngyilkossággal. Egyetlen spanyol kegyetlenkedései miatt mintegy kétszázan akasztották fel magukat."

Az Antillákon több száz törzsben szétszórtan élő indiánoknak csak fa- és kőfegyverük volt, s hírét sem hallották a reguláris háborúnak; de azért az utolsó emberig, sőt az utolsó gyermekig harcoltak. Milliószámra pusztultak el, tűntek el a föld színéről törzsfőnökeikkel, lakóházaikkal, vetéseikkel, évszázados kultúrájukkal együtt, de egy jottányit sem engedtek szabadságukból.

Hispaniola (Española) szigetét, ahol Kolumbusz nevezetes útja előtt több százezren éltek, már 1508-ban — tizenhat évvel felfedezése után — mindössze hatvanezren laktak. S ez a szám 1512-ig, tehát a következő négy esztendőben húszezerre, és 1548-ig kétszázra csökkent. Kuba szigetén 1548-ig, Jamaicán 1558-ig teljesen kihaltak az indiánok. De a büszke népet utolsó percéig eltöltötte a kegyetlen fehér ellenség gyűlölete. Amikor a spanyolok elfogták és halálra ítélték Hatuey kubai

indián főnököt, a kivégzés előtt odament hozzá egy szerzetes, és megpróbálta rábeszélni, hogy térjen át a keresztény hitre, mert ha megkeresztelkedik, a mennyországba jut. A rézbőrű szabadságharcosok vezére elgondolkozott. „És mi az a mennyország?" — kérdezte. A szerzetes sebtében elmondott egyetmást a mennyországról és a pokolról. „És fehérek is lesznek ott a mennyországban?" — kérdezősködött tovább Hatuey. „Természetesen" — válaszolt csodálkozva a szerzetes. „Én az életemet áldozom a fehérek elleni háborúban — szólt erre a vezér —, és ha fehérek is lesznek a mennyországban, akkor én inkább a pokolba kívánkozom. El innen, tolakodó, hagyj nyugodtan meghalni!"

Elnéptelenedtek az Antillák. Milliók csontjai borították Peru hegyeit, Mexikó völgyeit. De a gyarmatosítóknak ott sem sikerült rabláncra fűzni az indiánokat, ahol megmaradtak. A szabadon élő bennszülöttek sűrűn megrohanták a spanyol településeket, hogy kiszabadítsák leigázott honfitársaikat. Az indiánok szülőföldjükön, odahaza voltak, s amíg éltek, semmiféle erő nem tarthatta őket vissza attól, hogy hazai erdőikbe és hegyeikbe meneküljenek. Ezenfelül nem is szokták meg, hogy ültetvényeken és bányákban dolgozzanak. Hiányzott belőlük a kellő szívósság, s tömegestől pusztultak el az erejüket meghaladó munkában. A spanyoloknak pedig munkaerő kellett. Ekkor jutottak eszükbe a négerek.

A nyugati félteke első fekete rabszolgáit 1502-ben tették partra Hispaniola szigetén. Szívósság és munkaképesség dolgában jóval felülmúlták az indiánokat. Nemhiába került a XVI. század elején Brazíliában egy indián rabszolga 5 dollárba, egy néger rabszolga pedig a tizenötszörösébe, 75 dollárba! S jóllehet a királyok nem engedélyezték a négerek Amerikába szállítását, és a kereskedelem illegálisan folyt, egyre több lett a fekete rabszolga a gyarmatokon, amelyeknek munkaerőre volt szükségük, hogy felszínre hozhassák a hegyeikben rejlő aranyat és ezüstöt, s különféle növényeket, gyapotot, kávét, dohányt, indigót, cukornádat és sok egyebet termesszenek.

Az európaiak fokozatosan a fekete rabszolgákra hárították gyarmati gazdaságuk terheit. Erre rendkívül alkalmasak is voltak: értettek a földműveléshez és a kézművességhez, megszokták a hosszú munkaidőt, s megvolt bennük az oroszlánra vadászó, elefántcsontot zsákmányoló emberfajta szívóssága. És ami a legfontosabb, a négereknek nem volt menekvésük, sem reményük. Az idegen, még ismeretlen, ellenséges országban nem volt hol elrejtőzniük, segítséget sehonnan sem várhattak. Az Amerikába szállított fekete rabszolgát a körülmények arra kényszerítették, hogy zokszó nélkül szolgálja a rabszolgatartót.

A sors iróniája, hogy éppen olyasvalaki lett az amerikai rabszolgakereskedelem elindítója, aki küzdött az indiánok rabszolgasága ellen.

Bartolomé de Las Casas 1474-ben született. Ifjúkorában jogot és teológiát tanult Salamancában. Tizennyolc éves volt, amikor nekivágott Kolumbusszal a titokzatos óceánnak. Szeme láttára játszódott le az indiánok leigázása, Amerika népeinek tragikus pusztulása. Las Casas az indiánok lelkes védelmezője lett. Könyvet írt, s bátran és őszintén ismertette benne mindazokat a bűntetteket és bestiális kegyetlenkedéseket, amelyeket a spanyolok Amerikában elkövettek. Váltig hangoztatta, hogy az indián éppen olyan ember, mint az európai. Nemcsak a lelkiismeretre, hanem a közönséges józan észre is apellált, amikor meg akarta győzni honfitársait arról, hogy nem semmisíthetik meg „az Indiák" legfőbb kincsét: lakosságát. Kuba szigetén, ahol lelkész volt, nemegyszer állása, sőt élete kockáztatásával is kiállt indián egyházközségéért.

Később már nem érte be személyes példaadásával, Madridba utazott a királyhoz, s tőle kihallgatást kérve könyörgött, hogy mentse meg a pusztuló indián törzseket. „Jó, jó — hangzott az ellenvetés —, de valakinek csak kell dolgoznia az ültetvényeken és a bányákban!" Ekkor javasolta Las Casas — menteni akarván az indiánokat —, hogy a rézbőrű rabszolgákat négerekkel helyettesítsék.

A királynak tetszett a javaslat, mert erkölcsi alapot adott

ahhoz, hogy hivatalosan engedélyezze a rabszolgakereskedelmet „az Indiákon", no meg azt is lehetővé tette, hogy az áruforgalomból származó adókkal gyarapítsa az államkincstárt. Hamarosan azzal a kiváltsággal ruházta fel egyik udvari kegyencét, hogy kizárólagos joggal évente 4000 négert szállíthat Hispaniolára, Kubába, Jamaicába és Puerto Ricóba. A királyi kegyenc nyomban eladta e jogot a génuai kereskedőknek, s 25 000 dukátot vágott zsebre. A génuaiak pedig egyremásra vásárolták a fekete rabszolgákat a portugáloktól.

A rabszolgatartók hajókaravánjai nyíltan hajóztak Afrikából Amerika felé.

Las Casas 1566-ban halt meg, s még láthatta tanácsának következményeit. Látta, hogyan pusztulnak ki az utolsó szálig az Antillákon élő indiánok, akiket a rabszolgakereskedelem sem mentett meg, mert a spanyolok, mihelyt megkapták a négereket, még nagyobb buzgalommal láttak hozzá az indián törzsek kiirtásához. S a rézbőrűek helyébe — akik még ilyen körülmények között sem hódoltak be — pusztulásra ítélt fekete rabszolgák áradata érkezett Afrikából. Las Casasnak volt annyi ereje, hogy halála előtt még leírja: „Elsőnek Casas lelkész tanácsolta a királynak, hogy engedélyezze néger rabszolgák szállítását ezekre a területekre. Ámde Casas el sem tudta képzelni, minő igazságtalanságot követnek el a portugálok, midőn összefogdossák és rabszolgává teszik a négereket. Ha előre látta volna, milyen következményekkel jár majd ez a tanács, a világ minden kincséért sem ejtette volna ki a száján, mert mindig azt tartotta, hogy igazságtalan és kegyetlen dolog rabszolgaságba taszítani embertársainkat. Ez a négerekre éppúgy vonatkozik, mint az indiánokra."

A kihalt, elnéptelenedett Amerika a rabszolgakereskedelem óriási felvevőhelye, igazi hazája lett. A virágzó amerikai társadalmak elpusztítása, a kulturális központok kifosztása és felperzselése, milliók kiirtása hosszú időre szabaddá tette az utat a rabszolgakereskedők előtt.

A XVI. században, az amerikai piac felfedezése után, a rabszolgakereskedelem nemzetközi jelleget öltött. A portugálok háttérbe szorultak, helyet adva az angolok, hollandok, franciák, olaszok, svédek és dánok ezreinek. A vezető szerepet az angolok ragadták magukhoz.

Tudor Mária angol királynőnek, II. Fülöp spanyol király feleségének halála után, 1558-ban Erzsébet lépett az angol trónra. Ezt az aktust elkeseredett palotaforradalmak előzték meg, amelyek során Erzsébetet hol törvénytelen születésűnek nyilvánították, hol újra elismerték trónörökösnek. Erzsébet abban az időben többször költözött a palotából a börtönbe és vissza. Mária uralkodása alatt — lévén hogy Mária nem véletlenül kapta a „Vérengző" előnevet — csupa aggodalom volt az élete. De ezek a palotaforradalmak kegyetlen, akaratos, erélyes uralkodóvá edzették Erzsébetet. Személyében művelt, ékesszóló, hiú, ravasz és eszközeiben nem válogatós királynő került a trónra.

Erzsébet uralkodása alatt török, orosz, afrikai, kelet-indiai és egyéb kereskedelmi társaságok alakultak Angliában, s az ország a konkurrenseivel vívott véres harcok után a gyarmatosítók élére tört.

A királynő semmitől sem riadt vissza a harcban. Spanyolországgal szemben — amely abban az időben lélekszámban csakúgy, mint a flotta és a hadsereg színvonalában túlszárnyalta Angliát — minden eszközt felhasznált: háborúkat viselt ellene, nem vetette meg a mérgezés, a vesztegetés, a zsarolás módszereit stb. Egyik leghatásosabb harci eszköze a kalózkodás volt.

Az angol hadiflotta akkoriban nem volt nagy. De a gyarmatokért és a rabszolgakereskedelem monopóliumáért vívott harcban készséggel csatlakozott a királynőhöz az angol kereskedő réteg. A magánhajók az állami flotta támaszai lettek. Ezek a „magánosok" egyesével vagy kisebb csoportokban szerteszóródtak a tengereken és az óceánokon, s a királynőtől

többé-kevésbé nyíltan támogatva, kalóztámadásaikkal rombolták a spanyol gyarmatbirodalmat. A kalózkodás ezekben az években Anglia hivatalos politikája. S ebből a kalózkodásból kel életre az angol rabszolgakereskedelem.

A kezdeményező John Hawkins. Nem ő az első angol kereskedő, aki a pireneusiakkal való konkurrálásra adja a fejét. De ő az első, aki ezt nyíltan csinálja. 1562-ben üzleti körútra indul. Szerencsésen kikerüli a spanyol és a portugál kelepcéket, feldúl néhány Sierra Leone-i és Rio Grande-i falut, és nagy nyereséggel eladja a négereket San Domingo (Hispaniola vagy Española) szigetén. A haszon annyira föllelkesíti, hogy ettől kezdve állandó foglalkozásává teszi meg a rabszolgakereskedelmet. És csakhamar azzal dicsekedhet, hogy Anglia legtekintélyesebb „szakembere" ebben a mesterségben.

Erzsébet királynő érdeme szerint becsüli Hawkins „tapasztalatait" és „tudását".

A királynő örömmel támogatja vállalkozó szellemű alattvalóját. Sőt, titokban még részt is vesz a kalózkodásban, lévén hogy nem csekély összeget fektet Hawkins vállalkozásába a királyi kincstárból. 1567-ben Hawkins elindul az első angol rabszolgakereskedelmi portyára. A királynő, szerencsés utat kívánva, képmutatóan azt a reményét fejezi ki, hogy a különítmény nem fogja a négereket önkéntes beleegyezésük nélkül elszállítani, mert „ez visszatetsző lenne, s az Ég haragját idézné a vállalkozók fejére". S Hawkins a királynő búcsúszavaitól föllelkesülten útnak indul, hogy megkeresse azt a csodálatos országot, ahol a négereket önkéntes beleegyezésükkel teheti rabszolgává.

Sierra Leonéban és Rio Grandéban talál is néhány falut, ahol a lakosság megfelelő „megdolgozása" után az életben maradottak „önként" beleegyeznek, hogy az angol hajók börtöneibe költözzenek. Ám az „önkéntesek" száma kevésnek bizonyul. Hawkins rokona, Drake — Anglia későbbi nemzeti hőse —, aki ugyancsak részt vesz a „munkában", azt tanácsolja, hogy hatoljanak be mélyebben a szárazföld belsejébe. De már az első faluban, amelyet körülvesznek, mérgezett nyilak zá-

pora zúdul rájuk. A négerek, keserű tapasztalataikon okulva, korántsem óhajtanak az európaiakkal cimborálni. S a kalózok, mit tehetnek mást, elmenekülnek és másutt próbálnak szerencsét.

Most már meg sem kísérlik, hogy közvetlenül csikarják ki a négerekből az önkéntes beleegyezést. Hawkins mesterien alkalmazza a római és a brit politika alapelvét, az „oszd meg és uralkodj!" elvet. Egymásra uszít két törzset, mindegyiknek támogatást ígér, s nyugodtan, baj és vesződség nélkül megvásárolja mindkét törzstől a foglyul ejtett ellenséges harcosokat. A néger törzsfőnökök harci lelkesedését jó minőségű angol gombokkal, zsebtükrökkel és ronggyá foszlott egyenruhákkal honorálja. A szerencsés kalózok hajóra tesznek több mint száz rabszolgát, majd úgy eltűnnek a kiterjedt portugál gyarmatok partjairól, mintha ott sem lettek volna.

A rabszolgaszerzés azonban még csak félmunka volt. A rabszolgákat el is kellett adni. Elmúltak már azok az idők, amikor a kisebbfajta rabszolgakaravánok szinte bármely európai országban hamar vevőre találtak. Európának nem volt nagy a rabszolgaszükséglete, s az európai piacon hamarosan árufölösleg mutatkozott. A rabszolgák legfőbb, lényegében egyetlen felvevőhelye Amerika lett. Amerikában viszont a spanyolok voltak az urak, és ők hadilábon álltak az angolokkal, elzárták előlük gyarmati kikötőiket. Ám Hawkinst és Drake-et ez egy csöppet sem zavarta. Kolumbiában partra tettek egy különítményt, rohammal bevették a tengerparti városok egyikét, s ott megkezdték a négerek árusítását. A környékbeli ültetvényesek szíves örömest megvásárolták a rabszolgákat, majd pedig bűnbánóan kijelentették a városból kiűzött spanyol hivatalnokoknak, hogy csak az erőszaknak engedtek. Csaknem minden rabszolga elkelt. Mindössze 57 „fő" maradt, de a takarékos angolok elhatározták, hogy semmit sem szalasztanak el a haszonból, és elindultak Mexikó partjai felé, azzal az elgondolással, hogy majd San Juan városában megismétlik a kolumbiai műveletet. Be is futottak a kikötőbe. Ekkor azonban a látóhatáron spanyol hajóraj tűnt fel, amely már régen

vadászott a kalózokra. A spanyolok négy angol hajót elsüllyesztettek, az ötödiken Hawkins és Drake épp hogy elmenekült.

A nyereség hatvan százalékát John becsülettel átadta a királynőnek, s őfelsége a kereskedők hangos helyeslése közepette nemesi címet adományozott az újfajta „kereskedelem" meghonosítójának. Az újdonsült nemes címerén, amelyet ugyancsak a királynő nyújtott át, láncra vert néger képe volt látható.

Nem sokkal utóbb a híres-nevezetes Drake, Hawkins rokona, világ körüli útra indult. Magellán után ő volt a második, aki ilyen utazásra vállalkozott. Útközben mindenütt kirabolta a spanyolok hajóit, és lerombolta településeiket. Egymaga nagyobb károkat okozott a spanyoloknak, mint egy egész hadsereg. Ha kellett, még rabszolgákkal is szövetkezett ez a megrögzött kalóz. Egyszer Közép-Amerika partjainál, Nombre város közelében elfogott egy négereket szállító spanyol hajót. Kiszabadította a rabszolgákat, azok pedig hálából megmutatták neki a titkos ösvényt, amelyen évenként karaván szállította a tengerhez a spanyol királynak szánt aranyat, ezüstöt és drágaköveket. Az angolok kelepcébe csalták és megsemmisítették a kincs védelmére kirendelt őrséget. Aztán a karaván sietve a parthoz vitték, rajtaütésszerű támadással megkaparintották a kikötőben horgonyzó hajókat, s mire megérkezett az erősítés, amelyet a spanyol kormányzó a támadás hírére útnak indított, a spanyol arany már Anglia felé tartott — spanyol hajókon. Az angol királynő pedig ebből a zsákmányból is megkapta a részét.

Drake-nél is hírhedtebb kalóz volt Walter Raleigh. Felfedezte Virginiát, részt vett a „Legyőzhetetlen Armadá"-val vívott ütközetben, felgyújtotta Lisszabont, temérdek hajót zsákmányolt, és vérpadon fejezte be életét.

Az angolok közül tucatszámra kerültek ki a mindenre elszánt, harcias tengerjárók. Az óceánok e martalócai nem ismerték a félelmet, úton-útfélen felbukkantak, de nyomtalanul el is tűntek. Ezekkel a tulajdonságaikkal ellensúlyozták Spa-

nyolország és Portugália tengeri hatalmát és gazdagságát. Róluk szól az angol tengerészközmondás: „Fabatkát sem ér a tengerész, ha nincs benne őrültséggel határos vakmerőség."

A kalózok előkészítették Anglia uralmát a tengereken, hozzájárultak ahhoz, hogy Anglia a XVII. században tengeri nagyhatalom lett, az angol rabszolgakereskedelem pedig — a portugálok és a hollandok „kézműves módszereit" elvetve — a legmagasabb fokú állami kereskedelem színvonalára emelkedett. De már a XVI. században is az angolok bizonyították be a legjobban, hogy a rabszolgakereskedelem — William Foster szavaival — „lényegében nem volt más, mint a szó legszorosabb értelmében vett kalózkodás és banditizmus".

SOKSZÍNŰ RABSZOLGASÁG

Az angolok megtelepedtek s több gyarmatot létesítettek Észak-Amerikában. A gyarmatok gyorsan fejlődtek. Egyre több lett a dohány- és a gyapotültetvény. S akárcsak a spanyol gyarmatokon, itt is felvetődött a munkaerő-probléma. Eleinte itt is indiánokat akartak rabigába dönteni, de ez — akárcsak a spanyol gyarmatokon — lehetetlennek bizonyult. Az indiánok kihaltak vagy még szabadon élő földijeikhez menekültek.

A spanyolok úgy oldották meg a problémát, hogy néger rabszolgákat szereztek. Az angolok viszont ugyanezt a problémát fehér rabszolgákkal oldották meg. Az Egyesült Államokban, ahol a fehér fajvédők oly nagyon büszkélkednek „felsőbbrendűségükkel", az első rabszolgák nem négerek, hanem fehérek voltak!

Először is a bűnözőket fűzték Angliában rabláncra. A halálra vagy kényszermunkára ítélteket elvitték Amerikába.

Az angol feudális büntető törvények biztosították az amerikai gyarmatok fehér rabszolgáinak zavartalan utánpótlását. A törvény értelmében nemcsak gyilkosságért járt kényszermunka, hanem ruhalopásért, sőt még háziállat megcsonkításáért is. És halálbüntetéssel sújtották mindazokat, akik zseb-

tolvajlással egy shillingen felüli értéket, üzleti tolvajlással öt shillingen felüli értéket tulajdonítottak el, lovat vagy juhot loptak, megöltek egy nyulat a földesúr földjén stb. Ilyen büntetőjog mellett a nyomorgók ezrei süllyedtek évről évre rabszolgasorba.

Írott jog nem volt Angliában, a bírákat életük végéig nevezték ki, s a bírói önkény a legtermészetesebb dolgok közé tartozott. A bírák százakat és ezreket ítéltek kényszermunkára, és adtak el az amerikai ültetvényeseknek. Valóságos bírósági üzletág volt ez, amelyben az igazságügy-minisztertől a börtönfelügyelőig mindenki részt kért a haszonból.

S nemcsak a bűnözőket, hanem a politikai foglyokat is rabszolgasorba döntötték. Az idő tájt a politikai küzdelmek gyakran öltötték vallási harcok formáját, s temérdek angol szektahivő — independens és puritán — robotolt az amerikai ültetvényeken. A király egy-egy összeesküvés vagy szekta felfedezése után kegyenceinek adományozta politikai ellenfeleit, azok pedig a gyarmatokra küldték őket.

Hadifoglyokkal is kereskedtek az angolok. Például Cromwell több ezer ír foglyot adott el Amerikában, miután leverte az írországi felkelést.

A rabszolgák másik kategóriáját, az úgynevezett szegődményes szolgákat, tönkrement parasztokból toborozták. Leitatták őket, s részegen aláíratták velük a szerződést. A szegődményeseket Amerikába vitték, s az utazási költséget öt-hét évi szolgamunkával fizettették meg. Valóságos rabszolgák voltak ezek is, bár „szegődményes szolga" volt a nevük. Uruk a törvény értelmében megverhette, eladhatta vagy akár meg is ölhette őket. Nem nősülhettek meg, és nem tanúskodhattak a bíróság előtt.

1654 és 1685 közt csupán Bristol városából tízezer embert szegődtettek el szolgának.

Elharapódzott az emberrablás. Mint az egyik angol történész írja, „ezreket egyszerűen elraboltak a nyílt utcán és az óceánon túlra hurcoltak a banditák, akik állandó foglalkozásul választották ezt az alávaló kereskedést".

Az Egyesült Államokban csaknem egy évszázadig javarészt fehér rabszolgák dolgoztak. Négy év alatt huszonötezren kerültek csupán Philadelphiába. 1670-ben háromszor annyi fehér rabszolga élt Virginiában, mint fekete, s 1683-ban Virginia lakosságának egyhatoda fehér bőrű szolga volt. A legszerényebb számítás szerint csak szegődményesnek kétszázötvenezer embert hurcoltak el az angolok Amerikába, nem számítva a foglyokat és az elraboltakat.

S vajon mit tett az angol kormány, hogy meggátolja alattvalóinak adás-vevését? Éppenséggel semmit. Amikor javaslatot terjesztettek a parlament elé arról, hogy hozzon törvényt a gyermekrablás ellen, a honatyák elvetették az indítványt. Hosszas vita után büntetésül mindössze azt rótták ki, hogy a tettest állítsák pellengérre.

AZ ISTENEK NEM MINDIG SZOMJAZNAK...

1482-ben a római pápa kiátkozás terhe mellett megtiltotta, hogy bárki is rabszolgákkal kereskedjen. De attól fogva mind buzgóbban kereskedtek százak és ezrek Európa minden országából a négerekkel. S mit tett a pápa? Semmit. Ő, aki egykettőre kiátkozott az egyházból nagy hatalmú uralkodókat, városokat és egész országokat, óvakodott tőle, hogy még a legjelentéktelenebb rabszolgakereskedőt is kiátkozza vagy akár csak elítélje. Miután fedezte magát a moralisták esetleges támadásaival szemben, nem is célzott többé fennkölt gesztusára. Jobbnak látta, ha hallgat, hiszen ő is olyan itáliai és holland társaságokba fektette be tőkéjét, amelyek rabszolgákkal kereskedtek. Nem kevés obulust fizettek be a rabszolgakereskedők a pápai kincstárba. Ulrich von Hutten, a reformáció korának híres írója, Rómát a földkerekség nagy hombárjának nevezte, „ahová összehordják mindazt, amit a különféle országokból rabolnak, s amelynek közepébe befészkelte magát egy telhetetlen gabonazsizsik, egy falánk féreg, amely töméntelen gabonát fölfal".

De azért a négerekkel kereskedő katolikusok és más vallá-

súak úton-útfélen emlegették az Istent. Emlékezzünk rá, milyen álszent szavakkal búcsúztatta Erzsébet a portyára induló Hawkinst. A különítmény vezérhajója, amely titkon a királynőé volt, a „Jézus" nevet viselte; s ha ideje engedte, a kalózkodás szüneteiben Hawkins legszívesebben prédikációkat írt vagy mondott a felebaráti szeretetről.

És Erzsébetnek bőven akadtak hasonmásai. XIII. Lajos francia király, aki engedélyezte alattvalóinak, hogy rabszolgákat tartsanak és velük kereskedjenek, ugyancsak sűrűn emlegette az Istent. A négerek rabszolgasága, mondotta, „a legbiztosabb, sőt egyedüli eszköze annak, hogy az afrikaiak lelkébe beléplántáljuk az igaz Istenbe vetett hitet, eltérítsük őket a bálványimádástól, s rákényszerítsük, hogy mindhalálig a keresztény hitet vallják".

Amikor a rabszolgaság elterjedt, s már milliószámra dolgoztak néger rabszolgák Amerikában, az egyház kényes dilemmába került. Egyfelől csábította a gondolat, hogy ezeket a milliókat megtérítse, másfelől viszont felvetődött a kérdés: ha a négerek felveszik a keresztény vallást, tagadhatatlan, hogy lelkük halhatatlanná válik — s akkor mi legyen a halhatatlan lélek birtokosának rabszolgaságával? Az egyház 1687-ben hivatalosan kinyilvánította, hogy „a keresztelés szertartása nem változtat az ember helyzetén a tekintetben, hogy rab-e vagy szabad", vagyis hiába lettél pogányból keresztény, azért rab maradsz. S amikor az amerikai lelkészek 1710-ben megfogalmazták a keresztény rabszolgák egyházi esketésének szövegét, a formulát a következő szavakkal zárták: „S mindketten vétsétek eszetekbe, hogy továbbra is uratok kizárólagos tulajdonában maradtok, s ezért Isten és ember előtt jogosan várható, hogy engedelmes és hű szolga módjára viselkedjetek." Ez csak világos? Nem csupán ember, hanem Isten előtt is. Az egyház szentesítette a rabszolgaságot.

Csak szentesítette? De hiszen az egyház is tartott rabszolgát! Az amerikai egyházaknak és lelkészeiknek nemcsak földbirtokai voltak, hanem rabszolgái is. Íme, egy hirdetés a délcarolinai „Charleston Courier" 1815. február 12-i számából:

„Földművelő munkások. Csütörtökön, folyó hó 17-én a piac északi oldalán Thomas Gladden eladásra kínál 10 fiatal négert, akik Krisztus Eljövetele Független Egyházának tulajdonában vannak, s jártasak a gyapot és más növények művelésében." Furcsa eset — a szenvedők és elnyomottak védelmezője nyíltan, újsághirdetés útján árulja a négereket... A papok — hogy mennél több négert megtérítsenek — arra törekedtek, hogy a már megkereszteltek győzzék meg fajtestvéreiket. Például a baptista egyház Alabamában ezer dollárért megvette Caesar Blackwell rabszolgát, aki szépen prédikált, s arra kötelezte, hogy néger testvéreinek prédikáljon. Képzeljük el, amint a rab hitszónok, ura korbácsának fenyegető árnyékában, az isteni könyörületről elmélkedik...

Milyen volt hát az egyház magatartása a rabszolgakereskedelemmel szemben? Az egyház félrevezette, elárulta és eladta a négereket.

ÁDÁM VÉGRENDELETÉNEK HIÁNYZÓ PONTJA

Ha Kolumbusz hajójának matróza, aki először kiáltotta: „Föld!", tudta volna, hogy jelzését a kontinens gyarmatosítása követi, bizonyára inkább elharapja a nyelvét.

A gyarmatosítás milliókat követelt áldozatul a világ minden országában. Az európaiak évszázadokig öldökölték Ázsia, Afrika, Ausztrália és Amerika lakóit. De a gyarmattartó hatalmak belháborúiban Európa sem veszített sokkal kevesebbet, mint bármely más földrész. A gyarmatok és a tőlük elválaszthatatlan rabszolgakereskedelmi jog évszázadokra ütközőpontjai lettek a világnak és Európának.

A XVI. század a pireneusi államok fénykora volt. „Portugália, Algarve és a két afrikai tengerpart királya, Guinea, a meghódított etiópiai, arábiai, perzsiai, indiai földek, a hajózás és a kereskedelem fejedelme, a legkeresztényibb uralkodó" — így hangzott a portugál király titulusa. A középkori Kína meglepetten hallgatta az éles portugál vezényszavakat, a lüktető életű India bizalmatlanul nézegette a karavellák fehér vitorláit. A világ minden táján sokasodtak a tengerentúli király seregének megerősített támaszpontjai. Az amerikai földrész végeláthatatlan térségein szélvészként vágtattak a spanyol hidalgók lovas csapatai, s Mexikó, Peru, Nyugat-India kincsei szüntelenül áradtak Európába Sevilla kapuin át.

Spanyolország és Portugália 1494. június 7-én a tordesillasi szerződésben felosztotta egymás közt a világot. Attól fogva a Zöldfoki-szigetek közelében húzódó „pápai meridiántól" keletre felfedezett területek Portugáliát illették, a kijelölt vonaltól nyugatra eső felfedezések pedig Spanyolországot. A római pápa külön bullákban pecsételte meg a világ ilyetén való felosztását.

Ám a királyi felségek szerződései és a pápai adományok nem voltak örök életűek. Amikor I. Ferenc francia király értesült a pápai döntésről, amely Spanyolország és Portugália közt felosztotta a világot, méltatlankodva jelentette ki: „A nap éppúgy süt rám, mint másokra. Szeretném látni Ádám végrendeletének azt a pontját, amelynek alapján megfosztottak a világból rám eső résztől." A hollandok egyik hajórajt a másik után küldték az újonnan felfedezett területekre, szavak nélkül, a gyakorlatban bizonyítva, hogy fittyet hánynak a tordesillasi szerződésre. William Cecil, az Erzsébet korabeli Anglia egyik közéleti személyisége, a „sértettek" általános véleményét fejezte ki, amikor megállapította, hogy a pápának nincs joga „kénye-kedve szerint adni és elvenni királyságokat".

A gyarmatok óriási hasznot hajtottak az anyaországoknak. A gyarmati területeken kövérre hízott rablók és kufárok egyre csak hozták a pénzt Európába. Csupán Spanyol Amerikából a XVI. században 2 milliárd 130 millió aranymárka értékű, a XVII. században pedig 4 milliárd 150 millió aranymárka értékű ezüst került át Európába. S nemcsak Amerika látta el Európát arannyal és ezüsttel. Ki tudja összeszámlálni, menynyi kincs vándorolt Indiából Európába királyi fregattokon, zsoldostisztek poggyászában, portugál, holland, francia és angol katonák zsebében? Ki mondja meg, milyen értékeket hurcoltak el Indonéziából? Ki tudja, mekkora jövedelmek származtak a Kínával folytatott kereskedelemből? S végezetül — ki méri fel a rabszolgakereskedők irdatlan hasznát?

Az ezüst és az arany a világ minden tájáról áradt az európai rablóbarlangba.

Sok és olcsó lett a pénz. Áru pedig pontosan ugyanannyi

volt, mint azelőtt, s így folyvást drágult. Az árak szédítő iramban emelkedtek. Megkezdődött az árak forradalma.

Elsőnek és a legérzékenyebben Spanyolországot és Portugáliát érintette a változás. A búza ára 281 százalékkal emelkedett, a rozs 233 százalékkal, az árpa 333 százalékkal lett drágább ezekben az országokban. S e sajátos infláció mindent a feje tetejére állított. A hirtelen rájuk szakadt gazdagság majdnem megfojtotta Spanyolországot és Portugáliát. Megrekedt a hűbéri arisztokráciánál, s növelte ennek az osztálynak jelentőségét. Az arisztokrácia mindinkább elhanyagolta a nemzetgazdaságot, amire szüksége volt, könnyebben megvásárolhatta külföldön. Mindkét országban sorvadásnak indult az ipar és a mezőgazdaság, csökkent a városok, a céhek jelentősége. A kialakuló kapitalizmus felfedezései és vívmányai valójában a feudalizmust erősítették a Pireneusi-félszigeten.

Portugália volt a kevésbé életképes, ő tört meg elsőnek. Spanyolország 1581-ben bekebelezte. Ekkor Európa csaknem minden gyarmata spanyol kézbe került. De nem hosszú időre.

Az árak forradalma szélesre tárta a kapukat a kapitalizmus fejlődése előtt. Határvonal volt a Pireneusi-félsziget megrázkódtatásokat szenvedett, de még szívós feudális rendje és Anglia, Franciaország, Hollandia lázas gyorsasággal növekvő polgári organizmusai közt. Ami Spanyolországnak pusztító orkán volt, emitt frissítő szélnek bizonyult. S a három ország erősödő polgársága mindent elkövetett, hogy legyőzze hatalmas, de legyengült spanyol ellenségét. Minden felemelkedő európai állam polgárságának érdekei a XVI., a XVII., sőt még a XVIII. században is összeütközésbe kerültek a spanyol és a portugál gyarmatbirodalom érdekeivel.

A kis államok polgársága nem egykönnyen vehette fel a versenyt Spanyolország megtépázott, de még mindig félelmetes hatalmával. A kis tétek egy szempillantás alatt elúsztak a nagy gyarmati játszmában. De az európai nagyhatalmak harcát már több siker koronázta. A nagy európai államok egytől egyig kíméletlen küzdelmet vívtak a gyarmatok kirablásának és lakóik adásvételének jogáért.

Már 1542-ben megérkezett Kanadába a francia Robertville vezetésével a telepesek első, kétszáz tagú csoportja. S a franciák lassanként megszerezték Kanadát, Louisianát, megvetették a lábukat Guayanában és Indiában. A küzdelem a spanyol birodalom legfontosabb pontjain folyt. S az ellenfelek nem ismertek kíméletet.

Francia hugenották felépítették Floridában, a spanyolok orra előtt a Caroline-erődöt. Pedro Menéndez vitéz katona, aki a hagyomány szerint „bátor volt, mint az oroszlán, és vad, mint a farkas", embereivel megrohanta az erődöt, s mind a 149 védőjét felkoncolta. Azután csellel kicsalta a floridai partok mentén állomásozó francia hajók legénységét a szárazföldre, s valamennyiüket felakaszttatta. Mellükre egy-egy táblácskát erősített ezzel a felirattal: „Nem mint franciák, hanem mint eretnekek lelték halálukat." Az erődbe spanyol helyőrség telepedett. De egy idő múlva az újból erőre kapott hugenották Dominique de Gourgues vezényletével visszafoglalták elvesztett erődjüket, s az utolsó emberig lemészárolták a 400 főnyi spanyol helyőrséget. Húsz foglyul ejtett katonát felakasztottak, s ezt a táblácskát tűzték a mellükre: „Nem mint spanyolok, hanem mint hazugok és gyilkosok lelték halálukat."

Franciaország azonban nem tudta alapjaiban megrendíteni Spanyolország nagyságát.

A hollandok küzdelme már több sikerrel járt. Rövid idő alatt elfoglalták Indonéziát, Brazília keleti részét és Dél-Afrikát, kezükbe kaparintották az Indiával, Kínával és Japánnal folytatott kereskedelmet. 1612-ben megépítették az Aranyparton a Nassao-erődöt, és tömegestől csempészték ki a rabszolgákat. A hollandokkal vívott háborúban tűnt ki, mennyire korhadt már a spanyol birodalom. Angola, a hatalmas afrikai gyarmat védelmére a spanyolok mindössze négyszáz katonát tudtak összeszedni, a Zöldfoki-szigetek védelmére százat, Moçambique védelmére pedig kétszázhúszat. A világ legnagyobb birodalma minden eresztékében recsegett-ropogott.

De mégsem Hollandia döntötte romba — sőt, maga Hollan-

dia is romba dőlt. A pireneusi nagyság sírját a tengerek leendő ura ásta meg.

Miután a világkereskedelem főbb útvonalai a Földközi-tengerről áthelyeződtek az Atlanti-óceánra, Anglia gyors fejlődésnek indult. A kalózkodásról szolidabb módszerekre tért át, s nem csekély eredménnyel; épp ezért II. Fülöp spanyol király szentül eltökélte, hogy kiirtja a rossz szándékú sziget lakosságát. Lisszabonban megépült a „Legyőzhetetlen Armada": 130 nehéz hadihajó, 2500 ágyúval és 32 000 főnyi legénységgel. A hajókon 180 lelkész teljesített szolgálatot, élükön a főinkvizítorral. II. Fülöp kihasználta, hogy Anglia nem katolikus ország és nem ismeri el a római pápa főhatóságát, s az egész vállalkozásnak az angol nép „felszabadítására" irányuló keresztes hadjárat jellegét adta. V. Sixtus pápa már eleve a hitbuzgó királynak adományozta a kis brit szigetet. Ámde az angolok tönkreverték a „Legyőzhetetlen Armadá"-t, s a vihar még maradványait is megsemmisítette.

Ezt a vereséget Spanyolország már nem heverte ki. A reá nehezedő nyomás nem enyhült, és csakhamar megkezdődött gyarmatbirtokainak nyílt elrablása. A XIX. század végére a spanyoloknak úgyszólván nem maradt gyarmatuk. Legfőbb utódjuk és sikeres követőjük Anglia volt.

A spanyol örökösödési háború végeztével az 1713-as utrechti békeszerződés értelmében Anglia megkapta Spanyolországtól az asientót: azt a jogot, hogy évente 7800 rabszolgát szállíthasson az amerikai spanyol gyarmatokra. Az asiento a XVI. század végéig Portugáliát illette meg, 1640-től Hollandiát, 1701-től pedig Franciaországot. Anglia erős kézzel elragadta, s hivatalos leple alatt nem 7800 rabszolgát szállított évente Amerikába, hanem százezreket. Nemhiába fizettek a kincstár fukar lordjai kétszázezer dollárt a spanyol királynak ezért a monopóliumért.

A szerződés azonban már 1739-ben felbomlott. V. Fülöp spanyol király azzal vádolta az angolokat, hogy nem tartották be a megállapodást, s hivatkozott a spanyol gyarmati tisztviselők temérdek panaszára. Anglia hadat üzent Spanyolország-

nak. Egyetlen sürgős követelése az volt, hogy állítsák vissza az asientót.

Ezt a maga nemében páratlan, nyílt rabszolgakereskedelmi háborút Nagy-Britannia minden erejével, lankadatlanul és kíméletlenül vívta 1739-től egészen 1748-ig. S néhány tengeri és szárazföldi csata, katonák ezreinek pusztulása és több millió font sterling áldozása után ismét megkapta a négerekkel való szabad kereskedés jogát.

A XVIII. század vége felé tehát befejeződött a jogok és a gyarmatok újrafelosztása. A gyarmattartó rabszolgakereskedők élére Anglia került, őt követte Franciaország és Hollandia, és csak utánuk jött Spanyolország és Portugália.

A XVI. és a XVII. században a főbb rabszolgakereskedő államok felosztották egymás közt a gyarmatokat. A franciák a Szenegál és a Gambia közt elterülő vidékről szerezték a rabszolgákat, a hollandok a Gambiától délre fekvő térségből, az angolok Észak-Guineából, a portugálok Dél-Guineából. A XVIII. század végén 40 nagy rabszolgakereskedelmi ügynökség működött az afrikai partokon: 15 holland, 14 angol, 4 portugál, 4 dán és 3 francia. S mint az egyik történész megállapítja, „az egész gyarmati időszak folyamán hajók százai, tengerészek ezrei, magánszemélyek, csoportok és társaságok százai, sőt talán ezrei szállították az Újvilág országaiba, a földrész legdélibb pontjától egészen az Egyesült Államokig, Európa és legfőképpen Afrika lakóit".

A NÉGEREK ÉS A VÁROSOK

Fontos szerepük és nehéz sorsuk volt ötezer évig a városoknak. Honi és idegen rablók fosztogatták őket; a hódítók első csapásai mindig rájuk zúdultak; újra meg újra fölperzselték és lerombolták házaikat, átkot szórtak rájuk, és felszántották a helyüket. Nincsen olyan kétszáz évesnél idősebb város Európában, amely elkerülte volna, hogy romba döntsék, porig égessék, feldúlják vagy még a helyét is felszántsák. De a romokból új életre keltek a lakóházak és a piacok, a paloták és

a műhelyek, feltámadt a szívós, makacs város, és szeszélyesen kanyargó utcáinak mélyén itt is, ott is költők, gondolkodók, tudósok és mérnökök óvták, ápolták féltő gonddal, minden barbárság és fanatizmus ellenére, az emberi kultúra zsenge hajtásait. Bátrak és dicsőek a világtörténelemnek e csendes tanúi és részesei.

A városok anyagi okoknak köszönhetik kialakulásukat és fejlődésüket. Valamennyiük talpköve a haszon.

1595-ben Liverpoolnak, amely később Nagy-Britannia egyik legnagyobb városa lett, mindössze 7 utcája, 138 háztulajdonosa volt, s a liverpooli polgároknak csupán 12 hajójuk vitorlázott a tengereken. A város, amely inkább falunak volt mondható, abban az időben semmiről sem nevezetes, semmivel sem tűnik ki. És csendesen éli eseménytelen, minden feltűnéstől mentes életét még több mint egy évszázadon keresztül, egészen addig, amíg 1709-ben ki nem fut kikötőjéből Afrika felé az első rabszolgakereskedő hajó, egy harminctonnás kis vitorlás. Mikor ez a hajó egy év múlva gazdag zsákmánnyal visszatér, Liverpool élete megváltozik. Hetven év múlva a városnak már mintegy 40 000 lakosa van, s kikötőjéből 1790-ben csupán Afrikába 138 hajó indul, egymillió font sterling értékben. „Liverpool a rabszolgakereskedelem bázisán nőtt naggyá. Ez volt az *ő* módszere *az eredeti felhalmozásra*"[2] — írja Marx. Igen, ez a nagy ipari város, gyáraival, parkjaival, házaival és kikötőjével a rabszolgakereskedelem talaján fejlődött ki.

A XVIII. századi angol rabszolgakereskedelem története lényegében azonos Liverpool fejlődésének történetével, állapítja meg Eric Williams angol történész. Míg 1730-ban 15 hajó futott ki rabszolgakereskedelmi céllal a város kikötőjéből, 1771-ben már 105, 1774-ben pedig 300 hajó hagyta el ilyenfajta rendeltetéssel a liverpooli partokat. 1795-ben az angol rabszolgakereskedelem ötnyolcadát és egész Európa rabszolgakereskedelmének háromhetedét ez a város bonyolította le.

A liverpooli rabszolgakereskedelmet javarészben tíz társaság monopolizálta. De a hivatásos rabszolgakereskedőkön kí-

vül sok városi lakos, pecsenyesütő, posztókereskedő, szabó, borbély és más „tisztes polgár" is részt vett a hajók felszerelésében. „Csaknem minden liverpooli lakos kereskedik valamivel, s aki nem tud hatalmas szállítmányokat küldeni, az is útnak indít legalább egy ládát — írja a város krónikása. — Úgyszólván minden rendű és rangú embernek érdeke, hogy valamiféle árut küldjön Guineába, s mert ez a láz hatalmába kerítette a liverpooliakat, sok itt a kis hajó."

A liverpooli láz mikrobáit magának a városnak a hajói hurcolták be. Például a „Lively", amely 1737-ben 1307 font sterling értékű áruval hagyta el a kikötőt, s 3080 font sterling bevétellel tért vissza. Vagy az „Anne", amely 1751-ben 1604 font sterling értékű áruval indult útnak, s 3287 fontnyi jövedelmet hozott. A járványt terjesztette minden rabszolgahajó, amely megtért a kikötőbe. A XVIII. század nyolcvanas éveiben 300 000 font sterling tiszta hasznot hajtott Liverpoolnak a rabszolgakereskedelem.

Liverpool lett a négerkereskedelem hitbizományosa. A kikötőjében horgonyzó hajóknak 1709-ben századrésze, 1730-ban tizenegyedrésze, 1763-ban negyedrésze, 1771-ben pedig harmadrésze volt rabszolgahajó. S a fennmaradó kétharmad is rabszolgakereskedőknek vagy olyan gyáriparosoknak és más kereskedőknek a szükségleteit elégítette ki, akik tőkéjüket rabszolgakereskedelemből szerezték. A liverpooliak hajói 1798. január 5-től 1799. január 5-ig 52 537 rabszolgát vittek Afrikából Amerikába. S tíz év alatt, 1783-tól 1793-ig, 878 liverpooli hajó 303 737 rabszolgát szállított rendeltetési helyére, 15 millió font sterling értékben.

A város nem szégyellte mesterségét. Sőt, büszkélkedett vele. A magisztrátus, élén a rabszolgakereskedő polgármesterrel, nyugodt cinizmussal úgy határozott, hogy négereket ábrázoló szobrokkal díszíti a városháza épületét. S miért is szégyenkezett volna Liverpool? Nem volt fehér holló. Abban az időben a legjellegzetesebb, de nem az egyetlen rabszolgakereskedő város. Sok nagy, népes parazita város — London, Bristol, Lancaster, Nantes, Le Havre, Providence stb. — szívta

Afrika vérét. A négerekkel kereskedő városok lakossága együttesen felülmúlta egy tekintélyes nagyságú európai állam lakóinak számát. Csupán az angol rabszolgakereskedő városok hajói mintegy 50 000 rabszolgát szállíthattak egyszerre. 1755-ben 237 bristoli, 147 londoni és 89 liverpooli hivatásos rabszolgakereskedő cég volt bejegyezve Angliában. S a sok száz liverpooli polgárt, aki „kicsiben" kereskedett, természetesen senki sem tartotta számon.

És Bristol? A kikötőjében lerótt vámok és illetékek összege száz év alatt a harmincháromszorosára nőtt. Amikor megszűnt az Angol—Afrikai Kereskedelmi Vállalkozók Királyi Társaságának, ismertebb nevén Királyi Afrika Társaságnak a monopóliuma, a szabad rabszolgakereskedelem első kilenc évében a bristoli hajók 160 950 rabszolgát vittek az amerikai cukornádültetvényekre. Bristol város krónikása tömören kimondta azt, ami minden vámpír-városra jellemző: „. . . nincs a városnak egyetlen téglája, amelyet ne festene vörösre a rabszolgavér."

A TISZTA LELKIISMERET PROBLÉMÁJA

Már elmondottuk, hogy a hivatalos egyház Isten nevével fedezte a négerek adásvételét, s nyíltan, ingadozás nélkül támogatta a rabszolgakereskedelmet. De a XV—XVIII. századi Európában a hivatalos egyháznak sok volt az ellenfele, aki a legkülönfélébb indokolással bírálta, sőt tagadta a katolicizmust.

Különösen nagy erőt képviseltek a szekták Angliában. A brit szektahivők nyerészkedéssel, elfajulással és erkölcsi züllöléssel vádolták az egyházat. Anglia volt a hazája a puritánoknak, akik rendkívül szigorú erkölcsi normákat szabtak, s makulátlanul tiszta lelkiismeretre törekedtek. „Tisztítsuk meg lelkünket a szennytől", „tegyünk szert angyali makulátlanságra", „vessük meg a földi lét durvaságát és anyagiasságát" — ezt hirdette tucatnyi könyv, sok száz szentbeszéd és ezernyi felszólalás a titkos összejöveteleken.

Az angol hűbérurak megértették, hogy itt nem a lelkiismeret tisztaságáról van szó, s az egyházat támadva a puritánok az egész feudális társadalmat támadják, egy új osztály, a polgárság érdekében. Kíméletlenül lesújtottak hát a szektahivőkre, s ezek — az üldöztetés elől menekülve — ezrével keltek át az óceánon Amerikába.

Massachusetts államot egy disszidens szekta alapította 1620 körül. A kvékerek részvételével ugyancsak „hitehagyottak" hozták létre Pennsylvania államot. S az északi államok — vagy ahogyan akkor nevezték: gyarmatok — alapításánál mindenütt megtaláljuk a szektahivőket. Az Egyesült Államok nem egy nagyvárosát is ők építették: például Boston alapkövét puritánok rakták le 1630-ban.

S miután letelepedtek és meghonosodtak Észak-Amerikában, a szektahivők megmutatták, mit ér az ő „új", „tisztultabb" purián erkölcsük, s miként nyúlnak ki e lepel alól a harácsolók mohó kezei.

Az észak-amerikai államok (gyarmatok) első rabszolgáit egy holland hajó hozta 1619-ben Jamestownba, Virginia fővárosába. De ezzel még nem kezdődött meg a tömeges rabszolgakereskedelem. A négerekkel való kereskedés akkoriban a Királyi Afrika Társaság monopóliuma volt, s a puritánok nem mertek konkurrálni vele. Ám 1698-ban megszűnt ez a monopólium, s „a magasztos elvek őrei" nyomban rabszolgakereskedőkké váltak.

Legelőször Új-Anglia puritánjai láttak „munkához". Az első amerikai rabszolgahajó, a „Desire", a Massachusetts állambeli Salem városából indult útjára. S őt követte a többi.

Virginia lakossága már 1715-re egyharmad részben négerekből állt. 1760-ban a négerek száma Dél-Carolinában felülmúlta a fehérekét. S 1776-ban az észak-amerikai gyarmatok 3,5 millió lakosára 500 000 néger jutott.

Az észak-amerikai rabszolgák zöme délen élt, ahol az ültetvényeken gyapotot és dohányt termesztettek. De északon is sok volt a rabszolgatartó, s ott éppoly kegyetlenül bántak a négerekkel.

New Amsterdam — a későbbi New York — a Wall Streeten 1709-ben megtartott árverésről származó rabszolgákkal kereskedett. S még Kanadában is adták-vették a négereket. A „Quebec Gazette" 1767. augusztus 20-i számában a következő közlemény olvasható: „És szeptember 1-én Mr. Lichbourne házánál eladásra kerül néhány néger férfi és nő, nyereg, lánc, több igásló, ökör, tehén, juh stb."

A puritánok, kellő gyakorlati érzékkel, széles alapokra helyezték a rabszolgakereskedelmet. Különösen előnyösnek bizonyult a négerek nyugat-indiai behozatala. Amerika—Afrika —Nyugat-India—Amerika; sajátos háromszög, egy kis geometriai újdonság az egész, s mekkora haszonnal járt! A „kereskedők" Amerikában rumot vásároltak, elvitték Afrikába, ott rabszolgákat kaptak érte, ezeket Nyugat-Indiába szállították a cukornádültetvényekre, ugyanonnan, az ültetvényekről cukorszirupot vittek Amerikába a szeszgyáraknak, s tőlük ismét rumot vásároltak, hogy Afrikába menjenek vele. Az út minden egyes szakaszát kihasználták, s az egész vállalkozás páratlan, a kevésbé ügyes külföldi kereskedők számára elérhetetlen haszonnal járt. Amikor Baltimore-ban háromszázezer dolláros költséggel megépült a „Vinius" rabszolgahajó, már első útján kétszázezer dollár tiszta hasznot hozott.

Az amerikai rabszolgakereskedelem központja Providence városa lett; 1770-ben 150 rabszolgahajó vetett horgonyt a kikötőjében. De a többi város sem maradt el mögötte. Newport például az afrikai „üzletkötésekhez" szükséges rum termelésére specializálódott: huszonkét rumgyár működött a városban. A puritánok általában erősen rátették a kezüket az európai polgárság vészterhes rabszolgakereskedelmi vállalkozására.

„ANGOLSZÁSZ LENDÜLET, FRANCIA KIFINOMULTSÁG ÉS PIRENEUSI LOVAGIASSÁG"

Hosszú háborúskodások után a legerősebb európai államok — Anglia, Franciaország, Spanyolország és Hollandia — fel-

osztották egymás közt a gyarmatokat és a gyarmati rabszolgakereskedelemből származó jövedelmet. Spanyolországnak megmaradt egész Dél- és Közép-Amerika, kivéve Brazíliát, amely az 1640-ben ismét függetlenné vált Portugáliáé lett; Anglia és Franciaország megkaparintotta Nyugat-Indiát és Észak-Amerikát; Hollandia kiszorult Amerikából, csupán egy aprócska terület, Holland Guayana maradt meg birtokában Dél-Amerika északkeleti részén. S ennek megfelelően alakult a rabszolgakereskedelemből származó jövedelem.

Az amerikai rabszolga-eladások megoszlása 1768-ban

Anglia	59 300 rabszolga	57,3 százalék
Franciaország	23 500 rabszolga	22,7 százalék
Hollandia	11 000 rabszolga	10,6 százalék
Portugália	8 500 rabszolga	8,2 százalék
Dánia	1 200 rabszolga	1,1 százalék
Összesen	103 500 rabszolga	99,9 százalék

Nemhiába csatáztak a burzsoá hadseregek, égtek a falvak, és pusztultak a katonák. A győztesek százszorosan kárpótolták magukat veszteségeikért. A rabszolgatartáson alapuló amerikai gyarmatok aranybányának bizonyultak az európai polgárság számára. A legfejlettebb tőkésországok, Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok, Hollandia óriási hasznot húztak a birtokukban levő hatalmas ültetvényekből, amelyeket rabszolgamunkával műveltek. S ez a haszon újabb erővel és energiával telítette a fejlődő kapitalizmust. „Az Európán kívül nyílt fosztogatás, rabszolgaságba döntés és rablógyilkosság útján zsákmányolt kincs visszaáramlott az anyaországba és itt átváltozott *tőkévé*"[3] — írja Marx. Egész iparágak és mezőgazdasági ágazatok köszönhetik fejlődésüket Európában a rabszolgakereskedelemnek. Eric Williams haladó angol történész „Kapitalizmus és rabszolgaság" című könyvében kereken kimondja, hogy a néger rabszolgák voltak „a nyugati világ mozgatóerői".

A legnagyobb gyarmati területek Amerika földjén Spanyol-

ország és Portugália birtokában voltak. De az anyaországok elmaradottsága miatt ezek a gyarmatok lassan fejlődtek. A leggyorsabban Portugál Brazília haladt előre.

Amikor a portugálokat kiűzték Indiából, Indonéziából és csaknem egész Afrikából, fokozott energiával láttak hozzá egyetlen nagy és jövedelmező gyarmatuk, Brazília fejlesztéséhez. A portugál gyarmatosítók irtották a trópusi erdőket; cukornádat, dohányt és kávécserjét ültettek. Brazília a világ legelső kávéexportőrje lett. A kávé hamarosan kiszorított minden más növényt az ültetvényekről. S a portugáloknak még szerencséjük is volt: hatalmas arany- és gyémántlelőhelyekre bukkantak. A lelőhelyek a király tulajdonába kerültek, ő pedig megparancsolta, hogy minden egyes gyémánt- és aranybánya körül száz mérföldes körzetben irtsák ki a növényzetet, nehogy bárki is észrevétlenül megközelíthesse ellenséges szándékkal a bányát. A hatalmas irtások láncolata sok-sok kilométeren keresztül húzódott.

S mit jelentett a tőkés gazdálkodás ilyetén fejlődése a gyarmaton? Amikor azt hallják, hogy „a portugálok hozzáláttak a gazdaság fejlesztéséhez", sokan elképzelik az ismeretlen, de nyilvánvalóan dolgos portugálokat, akik nem riadnak vissza egy idegen ország gazdasági fejlesztésének nehézségeitől. Ám a valóságban másképpen festett a dolog: elcsigázott fekete bőrűek százezrei vitték vállukon, csüggedten gázolva az ingoványban, a görcsös fatörzseket, kézi erővel cipelték ki a mély bányákból az érccel és földdel megtömött zsákokat; egész világukat betöltötték a felügyelők vérfagyasztó ordításai; s az időről időre felcsattanó lövések, amelyek az „engedetleneket" küldték a „másvilágra", el-elnyomták a fáradtságtól támolygó rabszolgák lihegésének zaját. Így irtottak ki milliókat, s ennek a hidegvérrel, számítóan végrehajtott emberirtásnak nem az életek száma, hanem a bankszámla volt a mértéke. Ez pedig annyit jelentett, hogy minden gyarmati telepes háza alatt, a kimerült ércbányák tárnáiban, az ültetvénnyé változtatott mocsarak mélyén — mindenütt, ahová csak az európaiak keze elért — hullák hevertek. Nem portugálok, nem angolok, nem

franciák, egyszóval nem európaiak irtották a trópusi erdőket, ültették a cukornádat és a dohányt, kezdték meg a kaucsuk termelését. Mindezt a négerek végezték, de a haszon az európaiak zsebébe vándorolt. S amikor azt halljuk, hogy „a portugálok (vagy az angolok vagy a franciák) hozzájáltak a gazdaság fejlesztéséhez", ezen azt kell értenünk, hogy a portugálok (vagy az angolok vagy a franciák) fogták a korbácsot és a muskétát, s a halálba hajszolták a szerencsétlen rabszolgákat.

A spanyol gyarmatok nagyobb területet foglaltak el, de elmaradtak a fejlődésben a portugáloktól. 1600-ban a perui főváros, Lima lakossága egyharmad részben négerekből állt. Új-Spanyolországban a XIX. század elejére csupán a mulattok és a néger—indián keveredésből származó sambók száma — nem is számítva a négereket — elérte a 3 milliót. S a spanyolok éppoly könyörtelenül kizsákmányolták ezeket a milliókat, mint a portugálok a magukéit.

Legtovább az angol és a francia gyarmatok jutottak a gazdasági fejlődésben. Franciaország legnagyobb és leggazdagabb amerikai gyarmata San Domingo szigete volt. E sokat szenvedett sziget története bonyolult és tragikus. San Domingo azonos azzal a Hispaniolával, ahol 1548 végére csaknem teljesen kihaltak az indiánok. A spanyolok elhagyták az elnéptelenedett területeket, s a sziget keleti partvidékén tömörültek. 1697-ben az északnyugati részt átengedték Franciaországnak. Attól fogva lett a sziget neve végérvényesen San Domingo.

Az új gazdáknak valahogyan be kellett rendezkedniük. S ők is a gyarmatosítók kipróbált módszeréhez folyamodtak.

A XVIII. század elején már mintegy 15 000 rabszolga élt a szigeten. 1726-ban, az akkori népszámlálás adatai szerint, Francia San Domingo lakossága 30 000 fehér emberből és 100 000 négerből és mulattból állt. 1791-ben pedig 480 000 néger, 28 000 mulatt és 30 000 fehér ember lakta a szigetet. A lakosság száma nem egészen egy évszázad alatt több mint fél millióra nőtt.

A bámulatosan termékeny, enyhe éghajlatú, vízben gazdag San Domingo a XVIII. században Európa díszkertje, éléstára, Amerika ékessége lett. A sziget lakói cukrot, kávét, indigót, kakaót, gyapotot, bőrt, szantálfát, teknőcöt, barackot, datolyát, dinnyét, ananászt, földiepret és sok más árucikket exportáltak. 1725-ben, a francia gyarmatosításnak még csak a kezdetén, 60 000 hordó cukrot szállítottak San Domingóból Európába, s egy-egy hordó két és fél mázsát nyomott. Akkoriban drága volt a cukor, tízszer annyit ért, mint ma.

San Domingo azonban nemcsak növénytermesztéséről volt híres. A XVIII. század végén már mintegy 80 000 lovat és ugyanannyi szarvasmarhát neveltek a szigeten. S 1788-ban Franciaország 353 hajót használt fel arra, hogy virágzó gyarmatával kereskedjen.

Mindezt az értéket a négerek teremtették a kezük munkájával. Tömegestől éltek a szigeten: minden egyes fehér emberre 17 néger és mulatt jutott. San Domingo — immár negyedszer változtatva lakosságát — lényegében a feketék hazája lett. Lakóinak egy tizenhetede szörnyű terrorral tartotta hatalmában a tizenhat tizenheted részt. Az egész rabszolgatartó Amerikában híresek voltak a négerüldözésre idomított kutyák, amelyeket a szigeten tenyésztettek. Hispaniola másodszor vált koncentrációs táborrá, ahol százezrével pusztultak el a kizsákmányolt rabok az erejüket meghaladó munkában. Szüntelen utánpótlásra volt szükség Afrikából. Hajók tucatjai szállították a rabszolgákat, mégsem volt belőlük elég. Az ültetvényesek elérték, hogy a rabszolgakereskedők két livre prémiumot kapjanak az államkincstártól minden egyes behozott néger után, a rabszolgahajók kapitányait pedig külön jutalomban részesítsék „hazafias szolgálataikért". Ez a rendszer lehetővé tette, hogy kíméletlenül kifacsarják a rabszolga erejét a munkában. A négerek kizsákmányolásából San Domingo 120 millió livre jövedelmet húzott évente; egy-egy fehér emberre 4000 livre jutott, beleszámítva a nőket és a gyermekeket.

A San Domingó-i ültetvényesek nagy politikai erőt képviseltek Franciaországban. Bőven volt pénzük, és szoros szálak

fűzték őket a termékeiket megvásárló Franciaország polgárságához. Az ültetvényesek politikai befolyása világosan megnyilvánult a francia forradalom idején, de a kormány már korábban is előzékenyen bánt a gazdag és összetartó ültetvényes csoporttal.

A legtöbb haszna a rabszolgakereskedelemből és a rabszolgatartásból Nagy-Britanniának lett. Kezdetben, 1698-ig az angol rabszolgakereskedelem a Királyi Afrika Társaság monopóliuma volt. A társaság jogosan viselte a „Királyi" nevet: élén a királyi család egyik tagja állt, és soraiban három herceg, nyolc gróf, egy grófnő, hét lord és huszonhét köznemes foglalt helyet. Ámde előkelő összetétele dacára sem állhatott sokáig ellen az angol polgárság ama követelésének, hogy engedjen többeket a húsosfazékhoz. Monopóliumát megszüntették, s ennek következményei hamarosan megmutatkoztak. Míg 1680 és 1698 közt a társaság 140 000 négert hurcolt el szülőhazájából (és magánszemélyek 160 000-et csempésztek ki), 1700-tól 1786-ig csupán Jamaicára 610 000 embert vittek rabszolgának.

A nyugat-indiai szigetek többsége angol birtok volt. S mindaddig, amíg rabszolgákkal kereskedtek, Nyugat-India volt a legfontosabb angol gyarmat Amerikában.

Az 1710—1714-es években a kontinentális amerikai gyarmatokra összesen 110 000 tonna űrtartalmú hajó indult az anyaországból, Nyugat-Indiába pedig 122 000 tonna űrtartalmú hajó futott ki a honi kikötőkből. 1729-ben Nyugat-India kötötte le az egész angol kivitel egynegyedét. 1798-ban a nyugat-indiai ültetvények jövedelme, amely elérte a 4 millió font sterlinget, jóval felülmúlta az egész angol külkereskedelem jövedelmét (és amellett külkereskedelmének egyhetedét Nagy-Britannia megint csak Nyugat-Indiával bonyolította le). Akárcsak India, Nyugat-India is a brit birodalmi érdekek középpontjában állt. A brit birodalom koronáját a XVIII. században két gyöngyszem ékesítette.

Minden egyes nyugat-indiai angol, a tíz négerrel, aki reá jutott, Anglia négy lakosának biztosított munkát. Fontos volt

hát, hogy a gyarmatot folyamatosan ellássák néger munkaerővel.

A XVIII. században az angoloknál a rabszolgakereskedelem még inkább szerves része lett a nemzetgazdaságnak, mint bármely más országban. Nem kevesebb, mint 700 hajó foglalkozott állandóan vagy időről időre rabszolgakereskedelemmel. 1800-ban 18 400 angol tengerész vett részt ebben a „munkában". A rabszolgák zömét Nyugat-Indiába és Nagy-Britannia kontinentális gyarmataira szállították, de jutott belőlük a szomszédoknak is. A XVIII. században az angolok legalább 500 000 négert vittek Franciaország és Spanyolország amerikai gyarmataira. Eric Williams egyenesen kijelenti, hogy 1783-ig a rabszolgakereskedelem volt az angol külpolitika sarkalatos problémája. Képzeljük csak el: Nagy-Britanniának — az akkori idők legerősebb államának — legfőbb, sarkalatos külpolitikai problémája az emberkereskedelem volt.

Az angol polgárság hallatlanul megszedte magát a rabszolgakereskedelmen. Egész angliai iparágak neki köszönhették kialakulásukat. A pamutipar a XVIII. században a rabszolgamunkával termelt, importált nyersanyagból élt. A cukorfinomítás, a szeszgyártás, a konzervdoboz előállítása a rabszolgatartó gyarmatokkal folytatott kereskedelmen alapult. Még az ékszerészek is megérezték a rabszolgakereskedelem hatását. Egész Westminsterben híres volt egy ékszerész, aki ezüst és arany zárakat készített a leggazdagabb rabszolgakereskedők házi rabjainak bilincseihez.

A rabszolgakereskedelem befolyásolta az angol nehézipar, a hajógyártás, a kohászat fejlődését. Afrikában nagy becsben tartották a vasat, s a rabszolgakereskedők tonnaszámra vitték magukkal a rúdvasat, hogy rabszolgákra cseréljék. És a fegyverek? Birminghamből a rabszolgakereskedők egy időben mintegy 100 000 puskát vittek ki évente. Afrikában egy embert adtak egy puskáért.

De miért sorolgassuk? Tekintsük át azoknak az áruknak a listáját, amelyeket Afrikába exportáltak, s vegyük figyelembe azt is, hogy a kereslet ezekben az árucikkekben három év-

században keresztül tartott, sőt egyre nőtt. Íme, a lista: pamut-, len-, selyem- és gyapjúszövet, sapka, puska, puskapor és sörét, kard, ón, rúdvas, lakatosáru, kancsó, tál, serpenyő, fazék, üveggyöngy, üveg, tükör, papiros, ing, dohány, szeszes italok.

Az angol gyarmatok rabszolgatartó ültetvényesei jelentős politikai szerepet töltöttek be az anyaországban. Akkori szokás szerint képviselőséget vásároltak maguknak, s még a Lordok Házába is bejutottak.

Különösen nagy volt az ültetvényesek befolyása a helyi képviselő-testületekben. A Nyugat-Indiában meggazdagodott rabszolgatartót, aki krőzusként tért vissza szülővárosába, a helybeli „előkelőségek" hízelgő talpnyalással fogadták, s nyomban közvélemény-formáló erővé, sőt törvényhozóvá emelték. Bízvást elmondhatjuk, hogy nem sok politikai esemény volt mentes Angliában az ültetvényesek befolyásától.

A francia forradalom előtt, a XVIII. század vége felé, hozzávetőleges adatok szerint, az angol gyarmatokon (a már különvált észak-amerikai kolóniák nélkül) 461 000 néger élt; a francia gyarmatokon 507 000, a spanyol gyarmatokon 400 000, és Portugália gyarmatain 350 000 volt a négerek száma. Csaknem minden európai országban akadtak olyanok, akik rabszolgákat tartottak és kereskedtek velük: „kicsiben" németek, olaszok, svédek, dánok, hollandok, belgák, spanyolok, portugálok, angolok, franciák egyaránt űzték ezt a „mesterséget". Oroszország volt az egyetlen nagy európai állam, amely sohasem vett részt az afrikai rabszolgakereskedelemben.

MIÉRT ÉPPEN AFRIKA?

Most már tudjuk, hogyan keletkezett, fejlődött s lett az európai és az amerikai kapitalizmus korai formáinak fejlődésében a legfőbb ösztönző erő a rabszolgakereskedelem. De miután betekintettünk a rabszolgakereskedelem történetének homályos zegzugaiba, önkéntelenül is felvetődik a kérdés: miért éppen Afrika lett — Marx kifejezésével — „kereskedelmi vadaskertté, ahol fekete bőrűekre vadásznak"?

Tisztáztuk már, miért nem lett ilyen vadaskert Amerika. Minden efféle próbálkozás kudarccal végződött: az indiánok nem tűrték az igát. A gyarmatosítók csak az idegenből hozott rabszolgát kényszeríthették engedelmességre. A „vadaskertnek" tehát Amerikán kívül, a rabszolgatartó földrészen kívül kellett lennie.

„Vadaskert" lehetett bármely ország vagy földrész, amelynek kellő számú lakossága van: Afrika, India, Törökország, Kína, Perzsia, Indonézia, Japán stb. S éppen Afrika lett. Vajon miért? Életének miféle sajátossága volt az, ami Fekete Afrikát kiemelte a lehetséges „jelöltek" közül, s az európaiakat arra késztette, hogy ne India, Kína, Törökország stb., hanem éppen Fekete Afrika lakóival kereskedjenek?

A polgári történészek válaszolnak erre a kérdésre. Azt mondják, hogy Afrika vad, civilizálatlan földrész. Mi, európaiak teremtettük meg a világcivilizációt, városokat, hidakat, hajókat építettünk, egyetemeket alapítottunk, a vad négerek pedig, akárcsak évezredekkel azelőtt, mezítelenül táncolták körül tamtamjaikat. S a vadember elkerülhetetlenül szolgája lesz a civilizált ẽmbernek, mert semmi másra nem alkalmas. A rabság különben is jótétemény a négernek, mert csak a fehér ember szolgálatába lépve civilizálódik.

Higgyünk nekik? Idézzük fel a polgári firkászok számtalan regényét a csupasz fekete vademberekről, akik rekedt kiáltással ugranak ki a bozótból, görcsös bunkót lóbálva — idézzük fel ezeket a históriákat, és higgyünk nekik? Elevenítsük fel a mozivásznon, fényképeken látott vérszomjas, állatian vicsorgó arcokat — és higgyünk nekik? Képzeljük egymás mellé egy modern város nyílegyenes utcáját és az afrikai erdőségek egy elvadult tisztását a faágakból eszkábált kunyhókkal, amelyeket oly sokszor leírtak a gyarmattartók — és higgyünk nekik? Higgyük el, hogy a néger azért lett rab, mert civilizálatlan?

Ne higgyük! Ne higgyünk a regényeknek, a fényképeknek és a filmeknek, a világjárók képeinek és leírásainak, ne higgyünk a „vad földrészről" szóló legendának, mert ez a legenda hazugság, még ha könyvek százaiban is bizonygatják.

A civilizálatlan Afrikáról szóló legenda hazug volta csaknem a szó szoros értelmében szembetűnő, mert bármelyik európai nyelven fejtegetik, mindenképpen afrikai betűkkel írták le, lévén hogy valamennyi európai ábécének közös őse az egyiptomi írás. A „vad négerek" öt különböző ábécét alkottak — tőlük származik az óegyiptomi, a meroéi, a líbiai, a tifinagh és az etiópiai írás —, az európaiak viszont egyet sem. A „vad négerek" tanulták meg elsőnek a vasolvasztás mesterségét, s tanították meg rá az egész világot; kőszenet is évszázadokkal előbb használtak az olvasztáshoz, mint az európaiak. A várostervezés és -építés művészete, a görögök és a rómaiak közvetítésével, Afrikából és Elő-Ázsiából származott át Európába. Az egyiptomiak háromszáz évvel korábban kerülték meg Afrikát, mint az európaiak. S a tamtam meg „a művészethez mit sem értő vademberek testét borító durva mázolmány" is hazugság, mert afrikai találmány a hegedű, a gitár, a fuvola, a xilofon, a citera, és afrikaiak művei azok az időszámításunk előtt több mint tízezer évvel készült rajzok a Szahara mélyén, amelyeket a mai képzőművészek örökbecsű alkotásoknak tartanak.

A polgári történészek érvei rosszindulatú fajelméleti süketlenségek. Az afrikai kultúra régebbi az európainál. S ha már a tényeknél tartunk, éppenséggel a mai európaiak ősei voltak vademberek akkor, amikor a mai afrikaiak ősei hatalmas városokat és templomokat, csatornákat és utakat építettek, s megalapozták Egyiptomban az egész világkultúrát.

Ma már minden iskolás gyermek tudja, hogy mintegy ötezer évvel ezelőtt, amikor még szó sem volt semmiféle európai civilizációról, Egyiptomban már erősen centralizált állam állt fenn, bonyolult társadalmi viszonyokkal, a tudomány első hajtásaival, fejlett művészettel és olyan építészeti alkotásokkal, amelyek mindmáig ámulatba ejtik a világot. De Egyiptom nem az egyetlen példa. Az ősi Etiópia sem volt kevésbé civilizált állam, miként az egyiptomi papok és fáraók fennmaradt feljegyzései, a monumentális épületek romjai és az Abesszínfelföld mélyén omladozó hatalmas városok maradványai tanúsítják. Volt idő, amikor az ókori Etiópia annyira megerősödött,

hogy meghódította az ókori Egyiptomot, s hosszú évekig etióp fáraó-dinasztia ült az egyiptomi trónon. Meroé és Napata, a két ókori etióp királyság már virágzó állam volt sok évszázaddal azelőtt, hogy Athén vagy Róma kialakult, nem is szólva Londonról, Párizsról vagy Berlinről.

Már az is megcáfolja a fajvédők légből kapott állításait, amit az ősi afrikai kultúráról ma tudunk. Pedig alig ismerjük az ókori Afrikát. Csak összefüggéstelen, homályos értesüléseink vannak a legyőzhetetlen Róma félelmetes vetélytársának, Karthágónak civilizációjáról, a karthágóiak afrikai expedícióiról, a néger lakosság szerepéről a karthágói kultúra megteremtésében. Fogalmunk sincs róla, miféle népek emelték hosszú évszázadokkal ezelőtt azokat a titokzatos, gigászi kőépítményeket, amelyeknek romjai ma Dél-Afrikában és Guineában láthatók. S a dél-amerikai Andok fennsíkjain felfedezett négerszobrok, amelyek szemlátomást sok ezer évesek, a feltevések olyan útvesztőjébe visznek, hogy még a lélegzetünk is eláll.

Afrika területét, Egyiptom és Tunisz kivételével, építészeti vonatkozásban még csak felületesen vizsgálták át; a régészek szemében Európához képest Afrika merő fehér folt. De nem sok időbe telik, s az ásatások éppúgy fölfedik majd az ősi Afrika titkait, mint ahogy az utóbbi évtizedekben fényt derítettek India, Mexikó vagy Oroszország távoli múltjára a mohenjodarói, a teotihuacani és a novgorodi leletek.

De hagyjuk a távoli múltat. Nézzük a későbbi időket. A Római Birodalom összeomlása után — az V. században —, amikor Európa hosszú évszázadokra a korai középkor barbár fanatizmussal teljes sötétjébe merült, amikor a legnagyobb európai városokat, Londont, Rómát, Párizst mindössze húszharmincezer ember lakta, a festészet szentképfestéssé fajult, a zene templomi kórusokká, s úgy rémlett, hogy a tudományt örökre eltemették a kolostorok komor bolthajtásai, Észak- és Nyugat-Afrika hatalmas kulturális fellendülés idejét élte.

Észak-Afrikában egy sajátos afrikai arab civilizáció alakult ki. Központja Egyiptom, amely a Bagdadi Kalifátus felbom-

lása után a Földközi-tenger partvidékének egyik legerősebb állama lett. Az egyiptomi hadsereg erejét saját bőrükön tapasztalták a keresztes vitézek, mivelhogy az egyiptomiak minden nagyobb előretörés után visszavetették seregeiket, s végül is kiűzték őket Szíriából. A legendás hírű Szaladdin, Oroszlánszívű Richárd félelmetes ellenfele, akit a középkori költők oly sokszor megénekeltek, egyiptomi hadvezér volt. Később Egyiptom az egyedüli ország, amely feltartóztatja a mongolok előretörését, sőt ki is veri őket Szíriából és Libanonból.

Az egyiptomi művészet és tudomány lelkes ámulatra késztette az európaiakat. Nagy hatással voltak rájuk az Európában látottaknál sokszorta nagyobb, tágas, rendezett városok, az európai jobbágykézművesek elnagyolt termékeivel össze sem hasonlítható egyiptomi kézműipari cikkek, Egyiptom kifinomult költészete, gazdag könyvtárai, uralkodó osztályainak választékos öltözéke és beszéde. Az európai hűbérurakat a keresztes hadjáratok után már nem elégítette ki korábbi primitív életmódjuk, vonzotta őket a keleti pompa, indiai utazásokról ábrándoztak, s mind nagyobb megbecsüléssel övezték a tudósokat és a költőket. Sok mindent átvettek az európaiak abból, amit a keresztes hadjáratok idején Keleten, elsősorban Egyiptomban láttak és tapasztaltak.

Európa Hispániában is megismerkedett az afrikai arab civilizációval. Az arab uralom csakis azért tarthatott olyan sokáig Hispániában, mert Algériára és Tuniszra támaszkodott. Hispánián keresztül a civilizáció sok eleme jutott el Európába, a korszerű mezőgazdasági és kézműipari eljárásoktól egészen a geometriáig, a fizikáig, a történelemig, a sakkig, sőt a számolásig. S nem árt, ha megemlítjük, hogy a puskaporral és a lőfegyverrel is a hispániai araboknál találkoztak először az európaiak.

Egyiptomtól délre terült el Szudán és Abesszínia. Az etióp állam a korai középkorban ugyan hanyatlásnak indult, de még mindig jelentős erőt képviselt. Az arabok leigázták a hatalmas Iránt és a vitézül ellenálló Grúziát, de Etiópia határaitól el-

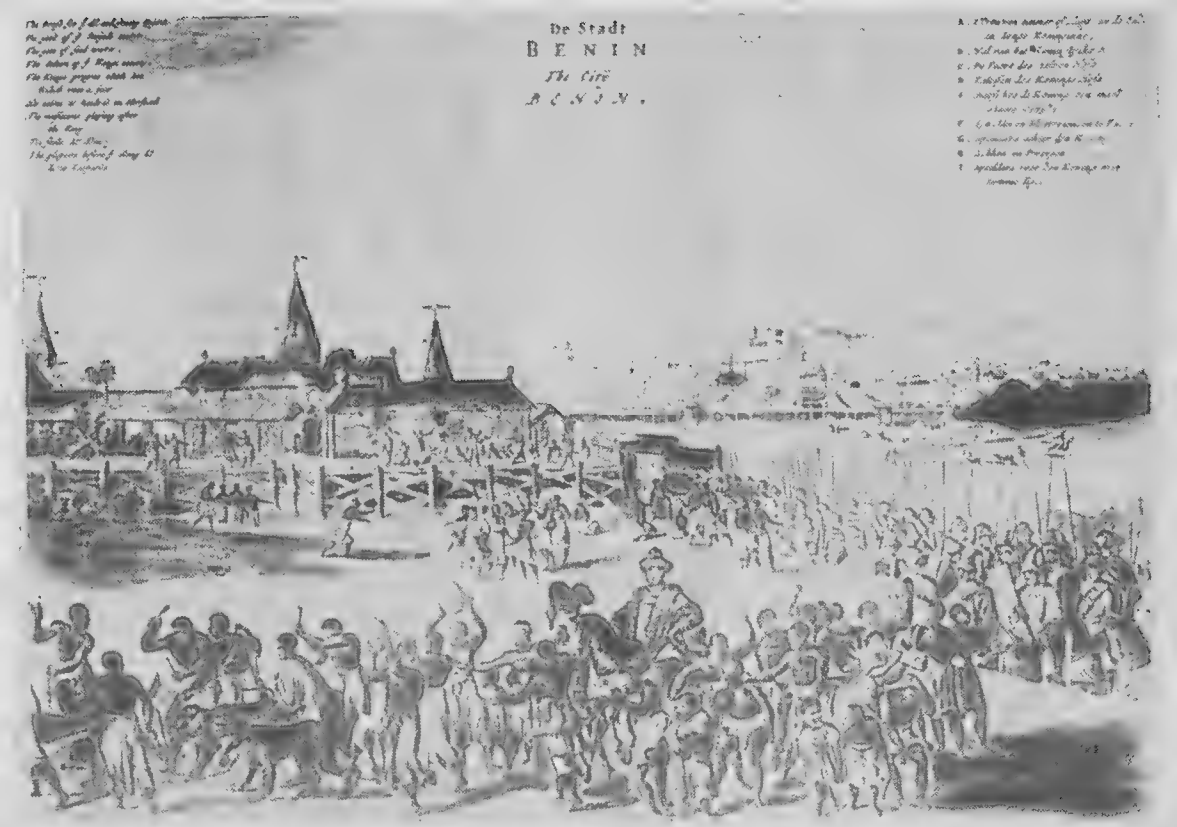

Benin városa a XVI. században

űzte őket az etióp hadsereg. S a törökök, akiktől egész Európa rettegett, ugyancsak tehetetlennek bizonyultak Etiópiával szemben. Később a portugálok, az angolok és az olaszok is tapasztalhatták ennek az afrikai népnek az erejét.

Afrika nyugati felében, amelyet a Szahara választ el az arab- és berberlakta területektől, tovább fejlődtek a néger államok. Egy részük átvette a muzulmán vallást és vele együtt az arab kultúra csíráit, de ezeknek az államoknak a kultúrája lényegében eredeti volt, s a távoli múltba visszanyúló forrásokból táplálkozott. Amikor például az európaiak kifosztották a guineai Benin városát, a művészettörténészeket lázas izgalom fogta el a benini szobrok, művészi bronz, ezüst és arany öntvények láttán. A leleteket Cellininek, minden idők legna-

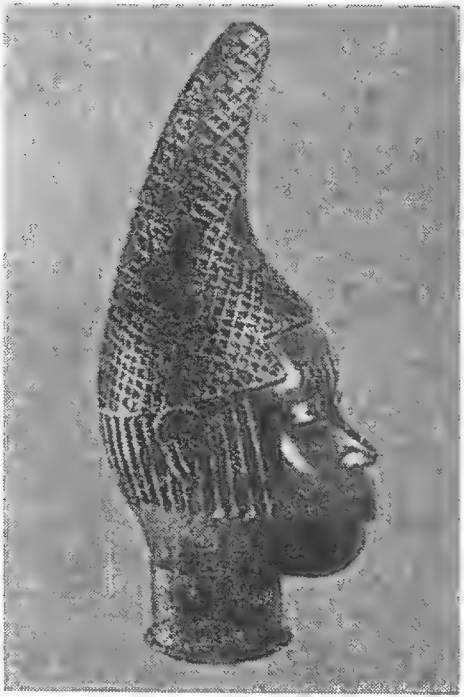

Bronz szoborportré
Benin (XVI. század)

Bronz lovasszobor
Benin (XVII. század)

gyobb európai arany- és ezüstművesének munkáihoz hasonlították. S azután kiderült, hogy a benini készítmények csak gyenge másolatai a csodálatos alkotásoknak, amelyek az időszámításunk előtti első évezredben az ónigériai mesterek kezéből kikerültek.

Sok nyugat-afrikai városban olyan feljegyzéseket vezettek, amelyek semmiben sem maradnak el az európai krónikáktól. A nyugat-afrikai iskolák és egyetemek ősi származás tekintetében versenyre kelhetnek a híres európai egyetemekkel. Timbuktu városának neve még nemrégen egyértelmű volt „a világ végével", e név hallatán sokan holmi egzotikus, vad települést képzeltek el. Holott arab utazók már a X. században — ezer évvel ezelőtt — lelkes csodálattal emlékeztek meg a timbuktui egyetemről. Abban az időben több mint száz olyan

Bronz féldombormű
Benin (XVII. század)

Ébenfa szobrocskák
Baluba állam (XVI. század)

költő, jogász és matematikus élt Timbuktuban, akinek nevét a város krónikásai említésre méltónak találták. S hányan élhettek olyanok, akiknek a nevét nem tartották említésre méltónak?

A Niger folyó mentén alakult ki Ghana állam. Kialakulásának pontos idejét nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy időszámításunk háromszázadik évéig már 44 uralkodója követte egymást a trónon, Ghana tehát egyidős lehetett az ókori Rómával. Helyét később Mali állam foglalta el. 1324-ben Mali uralkodója egész Afrikán keresztülhaladva elzarándokolt Mekkába. Kísérete 62 000 főt számlált, és 24 000 font aranyat vitt magával. Melyik európai uralkodó vehette föl akkoriban a versenyt Mali néger állam királyával? Melyik európai ország fejthetett volna ki ilyen fényűzést és pompát?

Malitól keletre terült el Szonghai állam. Virágkorában, amely a XVI. századra esett, több nagy városa volt (fővárosa,

Goa 7626 házból állt), s a városokban virágzott a kézművesség.

Az Európánál háromszorta nagyobb Afrika, ahol rendkívül nehéz meghonosítani a civilizációt, szoros kapcsolatot teremteni a népek közt, éppúgy átélte a maga népvándorlásait, mint Európa, csak sokkal gyakrabban. A harcias barbár tömegek ott is elpusztítottak kulturált államokat, egy időre megszakítva fejlődésük menetét. De ezek az államok újjászülettek, s minden alkalommal pontosabban és szilárdabban vonták meg határaikat. Az afrikai civilizáció fejlődésének e bonyolult, de természetes folyamatát szakították félbe, majd akasztották meg végképp az európaiak.

A guineai államok körülbelül a XIII. századig nem maradtak el az európaiaktól. A portugálok, akik elsőnek léptek Guinea földjére, még rendezett városokat, jól szervezett életmódot, nagy hajókat találtak.

Jó-jó, mondhatják egyesek, de csak nem akarja azt állítani a szerző, hogy a fehér ember megjelenésekor az afrikai államok egy hajszálnyival sem maradtak el az európaiaktól? Nem, ezt nem állítom. Sőt, arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a civilizált államok területe Afrikában mindössze a kontinens kétötöd részére terjedt ki, a további háromötöd részt pedig olyan törzsek lakták, amelyek még ősközösségben éltek vagy éppen hogy kikerültek ebből az állapotból. De nemcsak az afrikai államok, hanem India, Indonézia, Kína stb. is elmaradtak Európától.

Mint Európához képest elmaradott terület, Afrika azonos helyzetben volt Indiával, Indonéziával, Kínával, Japánnal, Perzsiával stb. Miért van hát, hogy a rabszolgákat mégsem Indiából, Indonéziából, Kínából, Japánból vagy Perzsiából, hanem az elmaradott Afrikából hozták?

Talán azért, mert Afrikában már az európaiak megjelenése előtt is volt rabszolgaság és rabszolgakereskedelem? Ebben a feltevésben kétségkívül van némi igazság. Való igaz, hogy Észak-, Kelet- és Nyugat-Afrika államaiban már régóta ismerték a rabszolgaságot. Ennélfogva kialakultak olyan társadalmi

rétegek, amelyek érdekeltek voltak a rabszolgakereskedelemben, arra törekedtek, hogy rabszolgákkal kereskedjenek, támogatták a rabszolgakereskedelmet. Ha Afrikában nem ismerték volna a rabszolgaságot, az európaiak nem leltek volna oly könnyen végrehajtókra rabszolgakereskedelmi terveikhez, nem sodorhatták volna oly könnyen a rabszolgakereskedelem örvényébe a lakosság egyes rétegeit. Az a körülmény, hogy az afrikai uralkodó rétegek jól ismerték a rabszolgatartást, s bizonyos jártasságra tettek szert ebben a „mesterségben", nagyon is hasznukra vált az európaiaknak.

Ez azonban nem magyarázat. Pontosabban, ez a magyarázat semmit meg nem magyaráz, mert az európaiak megjelenésekor nemcsak Afrikában, hanem Indiában, Kínában, Törökországban, Perzsiában stb. is volt rabszolgaság. Ott is régesrégen kialakult már a rabszolgatartás, akárcsak Afrikában, s éppúgy akadtak társadalmi rétegek, amelyeknek érdekük volt a rabszolgakereskedelem; az uralkodó körök tájékozottsága és jártassága tehát ott is szilárd bázisa lehetett volna az európai rabszolgakereskedők üzleti tevékenységének.

Talán Afrikában fejlettebb volt, jobban gyökeret vert, jelentősebb szerepet töltött be a társadalomban a rabszolgaság, mint a többi keleti országban? Szó sincs róla! A rabszolgaság jóval régebbi intézmény volt Indiában, Perzsiában, Törökországban, az Arab Keleten, mint a Szaharától délre fekvő afrikai államokban. Afrikának ítélhetnénk az „elsőbbséget" a rabszolgakereskedelemben, ha ott még lettek volna rabszolgatartó államok, miután Indiában, Törökországban, Perzsiában stb. megszűnt a rabszolgaság. Ámde közismert, hogy az afrikai államok (már ahol létezett állam) feudális államok voltak. Az afrikai kontinens háromötöd részén pedig olyan törzsek és törzsszövetségek éltek, amelyek nem ismerték vagy — a régi szlávokhoz és germánokhoz hasonlóan — csak átmeneti, ideiglenes állapotnak tekintették a rabszolgaságot. Afrika földjén ez sehol sem volt a gazdasági és a társadalmi élet alapja. A XV. században a rabszolgaság, a Kelet többi országához hasonlóan, Afrikában is csak másodrendű, nem ural-

kodó társadalmi alakulat. S könnyen lehet, hogy ha nem kerül sor az európaiak beavatkozására, sok afrikai törzs és nemzetiség a rabszolgatartó rend kihagyásával, közvetlenül eljut a feudalizmusba.

A gyarmatosítás időszakának kezdetén tehát Afrika társadalmi rendje feudális (vagy nemzetségi); India, Törökország és a többi „jelölt" társadalmi rendje ugyancsak feudális. A rabszolgaság Afrikában ugyanúgy másodrendű, nem uralkodó társadalmi alakulat, mint a Kelet többi országában. Következésképpen Afrika és a többi számba jöhető „vadaskert" közt e tekintetben sincs különbség.

Az európai polgárság a XVI—XVIII. században egyformán kifosztott minden keleti országot. A hódítók minden országban arra vetették rá magukat, ami a legnagyobb haszonnal kecsegtetett: Indonéziában a fűszerfélékre, Indiában a kézműves városokra és a fejedelmi palotákra. Afrikából embereket raboltak.

Fekete Afrikához az európaiakat kezdetben nem fűzik gazdasági érdekek. Legnagyobb része még nem alkalmas a gyarmatosításra. Fűszerek az idő tájt Afrikában még nem termettek, az ottani lakosság nem termesztett nagyüzemi méretekben sem kávét, sem kakaót, sem gyapotot. S a városok, a paloták, a helybeli előkelőségek nyílt kirablása sem ígért olyan gazdag zsákmányt, mint Indiában vagy Indonéziában. Néhány kivételtől eltekintve Afrikában nem voltak oly fényűző települések, nem halmozódtak fel oly hatalmas tömegben az értékek a fejedelmi kincstárak mélyén, mint Ázsiában. A fekete földrész nyílt katonai kirablása korántsem ígérkezett olyan hasznos vállalkozásnak, mint például India lerohanása. Akkortájt Afrikában az egyetlen érték az európaiak számára csakis a lakosság lehetett. S amíg a kapitalizmus fejlődése szükségessé nem tette gazdasági meghódítását, a fekete földrészen virágzott a rabszolgakereskedelem. Mihelyt napirendre került Afrika természeti kincseinek kiaknázása, véget vetettek a rabszolgakereskedelemnek. Egyszerűbben megfogalmazva, amíg az európaiak meg nem tanulták, hogyan kell Af-

rikát magában Afrikában kifosztani, az afrikaiak kezével (béklyóba vert kezével) fosztogatták az amerikai kontinenst.

Az európai polgárság nemcsak afrikaiakat döntött rabszolgaságba. A hollandok százezrével adták-vették az indonéz rabszolgákat, rabláncra fűzték Óceánia lakóit és az amerikai indiánokat. De az indonéziai rabszolgakereskedelem nem vált nemzetközivé, mert az ottani rabszolgáknak a gyarmatosítók odahaza Indonéziában is találtak munkát. Az afrikai rabszolgáknak a hódítók eleinte nem találtak elfoglaltságot Afrikában.

Egy időben a kínai kulikkal is nemzetközi méretekben kereskedtek; még Nyugat-Indiába is vittek kulikat. De Kína csak úgy válhatott volna „vadaskertté", ha előbb megsemmisítő politikai vereséget mérnek rá, mert az erős nemzeti öntudat, a nagy hadseregek, a nemzeti összefogás, amely a harcban megnyilvánult, áthághatatlan akadályokként tornyosultak a kínai rabszolgakereskedelem nemzetközi kibontakozásának útjában. Afrikában pedig nem létezett olyan nemzeti és állami egység, olyan nemzeti öntudat és népi összeforrottság, amilyennel a hódítók Kínában szembekerültek. A sok állam, törzsszövetség és törzs viszálykodása itt kedvező talajt teremtett ahhoz, hogy az európaiak, az ellentéteket kihasználva, négerekkel igáztassák le a négereket. Pénzzel, hízelgéssel, szeszes itallal, egyes törzsi vezetőknél és feudális uraknál a kapzsiság, másoknál a hatalomvágy felszításával, az egyes államok és törzsek egymásra uszításával, a rabszolgaság erőteljes támogatásával ott, ahol elsorvadóban volt, s kibontakoztatásával ott, ahol még csak csírájában alakult ki vagy sohasem létezett, az európaiak egész Fekete Afrikát behálózták, tízmilliókat vettek rá, hogy egymásra vadásszanak. A legreakciósabb erőket, a legprimitívebb ösztönöket állították érdekeik szolgálatába. A fekete földrészt erősen visszavetette találkozása az európai civilizációval.

De hát mindenképpen ki kellett alakulnia a rabszolgakereskedelemnek azért, mert Afrika elmaradt Európától, alkalmatlan volt a gyarmatosításra, népei elkülönültek egymástól, s

itt-ott még nem halt ki köztük a rabszolgaság? Az ilyen fejtegetések külső logikája ne tévessze meg az olvasót. Az imént felsorolt okok lényegében nem okok, hanem csak feltételek. Ahhoz, hogy ezek a feltételek a szörnyűséges rabszolgakereskedelmi vállalkozásban realizálódjanak, szükség volt még egy, mindennél fontosabb feltételre: a kapitalizmus létezésére. Hogy Afrikát, Indiát vagy Indonéziát választotta-e a kapitalista világ „vadaskertjéül", s milyen elgondolások vezették választásában, ez részletkérdés, mert a „vadaskert" fennállása csupán következménye annak, hogy a kapitalizmus nem nélkülözhette az efféle „intézményt".

S ezzel megtaláltuk a négerek adásvételének legfőbb okát. Soha, semmilyen körülmények közt nem alakul ki a nemzetközi rabszolgakereskedelem, ha nincs kapitalizmus. „Amerika arany- és ezüsttelepeinek felfedezése, a bennszülött lakosság kiirtása, rabszolgaságba döntése és bányákba való elevenen eltemetése, Kelet-India kezdődő meghódítása és kifosztása, Afrika átváltoztatása kereskedelmi vadaskertté, ahol fekete bőrűekre vadásznak, jelzik a tőkés termelés korszakának hajnalát. Ezek az idilli folyamatok *az eredeti felhalmozás fő mozzanatai*"[4] — írja Marx.

A történész visszatekintve leplezetlenül, valódi mivoltukban látja ezeket az „idilli folyamatokat". Háborúk, gyarmati, kereskedelmi és rabszolgakereskedelmi háborúk, a már meghódított gyarmatok és „jogos jussok" határaiért vívott háborúk, szörnyű kegyetlenség, fegyverropogás, ezernyi égő falu lángjai jelzik az eredeti tőkefelhalmozás útját. Sok millió áldozat csontjain emelkedik a magasba, „tetőtől talpig, minden pórusából vért és szennyet izzadva",[5] a tőke.

Az új rendszer bölcsőjénél megtaláljuk a rabszolgakereskedelmet és a rabszolgatartást. Az európai gyarmatosítók első lépései kevés híján a rabszolgakereskedelemnek is első lépései voltak. A földrajzi felfedezések minden újabb szakaszával, majd a felfedezett földek meghódításával, Európa minden nagyobb gazdasági fellendülésével rendszerint új szakasz kezdődött a rabszolgakereskedelemben. Bármiről legyen is szó —

Amerika felfedezéséről vagy az ipari forradalomról, a nemzetközi kereskedelem vagy az angol kohászat fejlesztéséről, tengeri hajók építéséről vagy kereskedelmi háborúkról —, a korai kapitalizmus időszakában a polgárság csaknem valamennyi kisebb-nagyobb „kezdeményezésénél" föllelhetők a rabszolgakereskedelmi szempontok, s ezeket nyilvánvalóan figyelembe is vették. Mindez nem meglepő, hiszen a „vállalkozások" közt, amelyekkel a polgárság a tőkés termelési mód finanszírozásához szükséges tőkéket előteremti, a rabszolgakereskedelem egyike a leghasznosabbaknak; s a meggazdagodásnak is leggyorsabb módjaihoz tartozik. Erre gondolva írta Herbert Aptheker haladó amerikai történész a rabszolgakereskedelemről: „A rablásnak és a mészárlásnak ez a folyamata a háborúk kivételével a legjövedelmezőbb mindazon gyakorlati vállalkozások közül, amelyek a kapitalizmus korszakát jelzik."

A feltörekvő polgári osztály rabszolgakereskedelmi „vállalkozása" hatalmas tőkéket szívott át Európába, s ezek a tőkék beolvadtak a tőkés felhalmozás általános áramlatába. Ebben áll a rabszolgakereskedelem gazdasági jelentősége a kapitalizmus történetében. Nemhiába nevezte Marx a rabszolgákkal való kereskedést az eredeti felhalmozás egyik fő mozzanatának.

A spanyol és a portugál királyság átmeneti megerősödése, Anglia, Franciaország és Hollandia szédítően gyors ipari fejlődése javarészben gyarmatbirodalmuk fennállásán alapult. A gyarmatbirodalmak rabszolgamunkával létrehozott értékei számtalan csatornán az anyaországba áramlottak, s a legkülönbözőbb tőkés vállalatokban öltöttek testet. A rabszolgamunka kizsákmányolása volt a legelőnyösebb és (egyelőre) a legzavartalanabb módja annak, hogy az európai tőkések egyszerre két földrészből húzzanak hasznot.

S mit mondjunk akkor a rabszolgakereskedelmen nyugvó rabszolgatartásról? A rabszolgatartás jócskán felduzzasztotta „a kapitalizmus bukszáját". Egy amerikai történész ezt írja: „Kétségtelen, hogy Afrika elsősorban nem a rabszolgakeres-

kedelemmel járult hozzá az európai kapitalizmus és az amerikai gyarmatok fejlődéséhez — s következésképpen az amerikai kapitalizmus fejlődéséhez is —, bár ez kétségkívül nagyon jövedelmező volt, hanem inkább magával a rabszolgasággal, a négerek millióinak évszázadokig végzett ingyenes kényszermunkájával."

Az eredeti tőkefelhalmozás, mint látjuk, szükségszerű feltétele volt a kapitalizmus fejlődésének. A polgárság úgy teremtette meg uralmát, hogy tömegestől tönkretette, megfosztotta földjüktől a parasztokat, kegyetlenül kizsákmányolta az európai városok nincstelenjeit, leigázta és kirabolta Ázsia és Amerika civilizált államait és népeit, javarészben kiirtotta az indiánokat, s bevezette a *rabszolgakereskedelmet* és a *rabszolgatartást.*

A MÉSZÁRLÁS ÉS A KÉTSÉGBEESÉS FÖLDJE

Az egész afrikai partvidék rabszolgapiaccá vált. A kontinens északi, déli, nyugati és keleti részén egyaránt kereskedtek a négerekkel.

A legnagyobb forgalmat a nyugati partvidéken, legfőképpen a Guineai-öböl mentén bonyolították le. A XVI—XVIII. században Afrikából kivitt négerek nyolcvan százalékának erre vezetett az útja. Innen szállították őket európai hajókon Amerikába. (Az afrikai rabszolgáknak csak mintegy öt-hat százaléka került Ázsiába és Európába.) Az európaiak az öböl vidékét röviden „Guineának", s Amerikában az afrikai rabszolgákat többnyire „guineaiaknak" nevezték.

De nemcsak Guinea látta el Amerikát négerekkel. Kiterjedt rabszolgakereskedelem folyt Észak-Afrikában is, a Földközi-tenger mentén. Északról a muzulmán Kelet országaiba — az arab államokba, Törökországba és Perzsiába — is szállítottak rabszolgákat.

Keleten Zanzibar szigete volt a rabszolgakereskedelmi központ. Eleinte nem sok rabszolgát vittek arrafelé, de a XIX. században — a rabszolgakereskedelem eltiltása után — erősen megélénkült a forgalom, minthogy Guineánál angol, amerikai és francia cirkálók őrködtek.

A déli rabszolgakereskedelem sohasem volt jelentős, a búr

függetlenség leple alatt viszont olyannyira elterjedt a belső rabszolgakereskedelem és rabszolgatartás, hogy e tekintetben Dél-Afrika alig különbözött Amerikától.

Csaknem háromszáz évig százával jöttek-mentek szünet nélkül a hajók Afrika és Amerika közt. Hosszú sorokban vonultak a rabszolgák a kontinens belsejéből a partok felé. Három évszázadon keresztül egy furfangos szerkezet pontosságával működött a rabszolgakereskedelmi szivattyú, átszippantva az egyik földrész lakóit a másikra.

A kereskedők részben a maguk erejéből, részben a helybeli rabszolgakereskedők, törzsfők és papok segítségével szerezték az „árut". Főként a második módszerhez folyamodtak. A törzsi arisztokrácia hamar megszokta, hogy törzse tagjaiban és a szomszédokban váltópénzt lásson, cseretárgyat, amiért a fehér kereskedők „megfelelő" ellenértéket adnak. Az európaiak megjelenésével állandósultak a háborúk. A törzsek már nem létérdekeik megvédéséért csatáztak, hanem csak azért, hogy foglyokat ejtsenek. A háborúskodás rendkívül pusztító, vérszomjas jelleget öltött. Mindegyik harcoló fél tudta, mi vár rá, ha vereséget szenved, s utolsó csepp véréig küzdött.

Például Donnel, „Cayor fejedelme" (ahogyan a kortársak nevezték), értesülvén arról, hogy a szemközti Gorée szigetre rabszolgahajó érkezett, nyomban egybegyűjtötte harcosait, és megtámadta a szomszédos törzset. Hosszú, véres küzdelemben 200 felnőttet, minden öreget és gyermeket megölt, 180 foglyot pedig eladott a hajón némi rumért, ingekért és puskákért.

Thomas Clarkson angol abolicionista* elbeszéli egy törzsszövetség fejének zsákmányszerző vállalkozását. Virradatkor a törzsszövetség, amelynek Kamalia városka volt a központja, válogatott harcosaival megrohanta a zsallonké törzs három faluját, s 200 foglyot ejtett. Majd a sikertől felbuzdult zsákmányszerzők — vagy akkori nevükön „rabszolgagyártók" —

* Az abolicionista mozgalomról lásd a könyv „Nagylelkűségi járvány" c. fejezetét. — *A ford.*

átkeltek a Kokoi folyón, s feldúlták a megtámadott törzs egész területét.

Az európaiak és afrikai szekértolóik minden eszközzel szították az ellenségeskedést a törzsek közt. Bárki győzött, mindenképpen a rabszolgakereskedő húzott hasznot belőle, mert neki adták el a foglyokat.

A guineai Dél-Benin egyik városa, Kalabar, nagy rabszolgapiaccá fejlődött, s lakói jócskán megtollasodtak. A szomszédos törzsekből többen megirigyelték a szerencséjüket, és Kalabar mellett megalapították Kalabar-Újvárost. A két város azután elkeseredett, kíméletlen harcokat vívott egymással.

1767-ben hét angol rabszolgahajó (két londoni és öt liverpooli) vetett horgonyt a két Kalabar közelében. S miután a kereskedők megismerkedtek a helyi viszonyokkal, elhatározták, hogy kihasználják a kalabari belviszályokat. Megállapodtak Kalabar-Újvárossal a közös akciókban, majd pedig közölték, hogy ki akarják békíteni az ellenfeleket. Kalabar elöljárói hajlottak is a békülésre, s a felek megegyeztek abban, hogy a két város vezetői tanácskozásra ülnek össze a békefeltételek megtárgyalása végett. Kora reggel az egyik hajón egybegyűltek Kalabar és Kalabar-Újváros vezetői. A kalabariak ébersége alábbhagyott; megnyitották a város kapuit. Az újvárosiak váratlanul megrohanták ellenfelüket, 300 embert megöltek, és több ezret eladtak az angoloknak. Kalabar vezetőit az angolok két-két fogoly ellenében kiszolgáltatták a feldühödött újvárosiak bosszújának; akit pedig nem sikerült kicserélni, azt rabszolgának vitték Amerikába.

Amikor a kapzsiság és a hitszegés nem volt elég a sikerhez, a kereskedők bevetették az alkoholt. Wadström svéd Afrikautazó 1788-ban tanúja volt annak, hogyan szereztek a franciák Szenegambiában rabszolgákat. A megkörnyékezett törzsfőnök nem akart sem háborúskodni, sem alattvalóival kereskedni. Akkor leitatták; s hogy újabb alkoholhoz jusson, csoportostul szállította a rabszolgákat a kereskedőknek.

Amint fejlődött a rabszolgakereskedelem, a négerek és még inkább az afrikai arabok közül egyesek valóságos „mesterei"

lettek a rabszolgaszerzésnek. Vállalkozó szellemű kalandorok itt is, ott is rablóbandát szerveztek, ellátták európai fegyverekkel, és saját szakállukra nekivágtak a kontinensnek. Farkasok módjára cserkésztek szerte Afrikában, senkit sem kímélve, s lábuk nyomán kétségbeesés sarjadt.

Egy néger rabszolgakereskedő csapat bejutott a Sira folyó völgyébe. A falvak lakói hanyatt-homlok menekültek az árterületre, legtöbbjüknek még annyi ideje sem volt, hogy élelmet vigyen magával. A támadó csapat körülfogta és megostromolta az árterületet, majd dolgavégezetlenül távozott — de előbb kiirtotta az állatokat, tönkretette a vetést, és romba döntötte a falvakat. Annyian haltak éhen a völgyben, hogy az életben maradottak nem győzték temetni őket. Egyszerűen vízbe dobták a holttesteket, amelyek oly soványak voltak, hogy még a krokodiloknak sem kellettek. A virágzó környék teljesen elnéptelenedett.

A kis „rabszolgagyártó" csapatok tapasztalataiból alakult ki az országos méretű rabszolgakereskedelem rendszere.

Az egyiptomi hűbérurak meghódították és valóságos rabszolga-vadászterületté változtatták Szudánt. A „rabszolgagyártók", élükön a Kartumban székelő egyiptomi kormányzóval, felosztották egymás közt Szudán területét. Azután mindegyikük 2—300 főnyi őrséggel vette körül a maga részét, s megkezdte a „hajtást". Sorra pusztultak ki a törzsek, mert mindenki tudta, milyen sors vár rá, és csak kevesen adták meg magukat.

Egy „rabszolgagyártó" 90 000 négyzetmérföldnyi* területet kaparintott meg, s 2500 fegyveressel vette körül. Elképzelhetjük, mennyi rabszolgát szedett össze.

A szudáni „rabszolgagyártók" valamennyien egyiptomi alattvalók, az egyiptomi kormányzó bérlői voltak, s így az akkori egyiptomi kormány is részesedett a rabszolgakereskedők hasznából.

A rabszolgának szánt négereknek nem voltak jogaik, tel-

* 1 négyzetmérföld — 2,59 km^2. — *A ford.*

Néger falucska

jesen a kormányzó vagy más személyek önkényétől függtek. A legszörnyűbb csapásként az adószedés sújtotta a lakosságot. A kormányzó rendszerint fegyverbe szólította katonáit, egymás után körülfogta a falvakat, s minden családból elvitt kezesnek valakit. A kezesek addig maradtak a kormányzó fogságában, míg ki nem váltották őket. A váltságdíj összegét ugyancsak ő, a kormányzó állapította meg. S ha a rokonok nem tudtak fizetni, vagy elpusztultak a katonaság támadásakor, a kezest rabláncra fűzték. Az így rabszolgává tett négerek eladásából és a kezesek kiváltásából befolyt összegek az egyiptomi államkincstárt illették. Ilyen helyzetben a négerek számára nem maradt más hátra, mint hogy zokszó nélkül elviseljenek mindennemű erőszakot, vagy elhagyják szülőföldjüket, és távoli országokban keressenek új, szabad hazát, vagy pedig szövetkezzenek üldözőikkel, és segítsék őket más törzsek leigázásában.

Egy szemtanú így írja le a rabszolgakereskedők garázdálkodásainak színterét: „Imitt-amott néhány pálmafa árválkodott, de a Nílus partja, ahol egykor dús szántóföldek virultak, pusztasággá vált. Valaha népes falvak egyszerűen eltűntek a föld színéről, lakóik elmenekültek, a földek öntözéséről senki sem gondoskodott. Az éjszaka, melyet régen betöltött a sok vízimalom éles hangja, most csöndes volt, akár a sír. Még kutyák sem maradtak, hogy panaszosan vonithattak volna elvesztett gazdájuk után."

Körülbelül ugyanez volt a helyzet Angola portugál gyarmaton. Vogel történész ezt írja Portugália afrikai gyarmatairól: „A rabszolgákkal való kereskedés elnéptelenítette az ültetvényeket, a munkások menekültek, amerre tudtak, a bennszülött lakosságon kétségbeesés lett úrrá; ezeket a dús haszonnal kecsegtető tartományokat is elözönlötte a portugál társadalom sõpredéke."

A háborúkat, a pusztulást, az elnéptelenedést, a létbizonytalanságot nyomon követte az éhezés. A földeket nem művelték meg, ami termett, azt sem takarították be. Hatalmas területek lakosságát éhhalál fenyegette. S a halál árnyéka a

XVIII. században már arra késztette mindazokat, akik nem akartak elpusztulni, hogy önként vállalják a rabságot. Három esztendei éhezés után Gambiában a négerek százával jelentkeztek az angol kereskedelmi ügynökségeknél, s kérték, hogy szabadságuk ellenében adjanak nekik enni. Mungo Park skót világjáró tanúja volt annak, hogy súlyos éhínség idején egy anya eladta a fiát annyi élelemért, amennyivel a család többi tagját negyven napig elláthatta.

Idővel a törzsfők még a törzsi szokásokat is úgy módosították, hogy megfeleljenek a rabszolgakereskedelem szükségleteinek. Például a bűnösség megállapítására szolgáló régebbi „istenítéleteket" is felhasználták rabszolgaszerzésre. Ősidők óta szokásban volt sokfelé Afrikában, hogy a gyanúsítottal „piros szentelt vizet" itattak, s ha nem lett tőle beteg, akkor ártatlannak mondták ki. A vizet a varázslók készítették, s persze ritkán bizonyult ártalmatlannak. Aki megitta, vagy meghalt, vagy súlyosan megbetegedett. Akkor aztán a családját, s ha meg nem halt, őt magát is eladták rabszolgának.

A vízpróba, a tüzesvas-próba és a többi primitív igazságszolgáltatási módszer ugyancsak rabságba juttatta a vádlottat. A próba alkalmával megkötözve vízbe dobták, vagy vörösre izzított fémet nyomtak a kezébe, s ha elmerült, illetve felhólyagzott a bőre, családját rabszolgasorba döntötték. A varázslók ennélfogva szenvedélyes őrei lettek a törvénynek, s a fennálló szokások legcsekélyebb megsértését is nyomban megtorolták. Mindenki igyekezett valamiféle bűnre bukkanni a másiknál, hogy a „vétkes család" eladásából megkapja a részét.

A törzsfők még kifinomultabb módszereket alkalmaztak. Ahol a házasságtörést szigorúan büntették, ott hívei lettek a szabad szerelemnek. Nemegyszer nagy háremet tartottak, s feleségeiket rákényszerítették, hogy szerelmi viszonyt kezdjenek fiatal négerekkel, majd ezeket a fiatalokat elfogták, bűnös házasságtörőknek bélyegezték és eladták. Az Aranyparton egyes törzsfőnökök addig mesterkedtek, amíg minden faluban 2—4 feleséget szereztek maguknak. Feleségeiket csak

félévenként egyszer látogatták meg, s ilyenkor megtudták tőlük, kivel éltek férjük távollétében. A „szemérmetlen csábítókat" nyomban árucikké változtatták, a „szerencsétlen áldozatok" pedig külön jutalmat kaptak minden „főért", s újabb kliensek után néztek.

Erősen elterjedt az adósrabszolgaság is. Az adóst az európai kereskedők vagy afrikai megbízottaik a legkisebb tartozás ellenében is tulajdonukká nyilvánították. Sőt, többnyire még ravaszabbul jártak el: nem az adóst, hanem valamelyik hozzátartozóját vitték el kamattörlesztés fejében. Így az adósság is megmaradt, s újabb rabszolgát is szereztek. Minden évben elvitték a család egyik tagját, és csak utolsónak fűzték rabláncra az adóst. Egész családokat szállítottak Amerikába egy-egy pamuting vagy kosár gabona fejében.

A törzsfők példája züllesztően hatott. Nemcsak a törzsek, hanem az erkölcsi szabályok is pusztultak. Az elmaradott földrész lakói átvették a polgári erkölcs lényegét, ama szóvirágok nélkül, amelyekkel Európában álcázták. „A haszon mindenekelőtt!" — a kapitalizmusnak ez a jelszava Afrikába is behatolt.

A RABSZOLGAKERESKEDELEM ÚTJA

Tegyük fel, készen áll a rabszolgakaraván.

Most el kell juttatni a tengerpartig. A „rabszolgagyártók" csak a partvidéken, az ott várakozó európai hajókon kapnak a rabszolgákért pénzt vagy árut.

A karaván útnak indul. Az elején és a végén lovas csapat őrködik. Hosszú sorban menetelnek a rabszolgák: férfiak, nők és gyermekek. Szorosan egymáshoz erősítették őket. „A bot, amellyel két-két rabszolgát egymáshoz »láncoltak«, mintegy fél rőf hosszú volt; a két végébe lyukat fúrtak, ezekbe fűzték a marhabőrből készült nyakörveket, amelyeket a rabszolgák nyaka köré kötöztek. S mert a foglyoknak nem volt késük, természetesen nem tudtak megszabadulni béklyóiktól, amelyek szörnyű gyötrelmeket okoztak. Elképzelhető, mi játszó-

dott le, amikor veszélyes helyen kellett elhaladniuk, például egy átvetett fatörzsön végigmenve keltek át a patakon vagy kövekre ugorva gázoltak át a folyón. A különféle szükségletek kielégítése is rendkívül megnehezült" — írja Mage kapitány egy rabszolgakaravánról, amellyel Nyugat-Szudánban találkozott. Leírása tökéletesen jellemző. Világjárók tucatjai számoltak be hasonló tapasztalatokról. Az utakat Afrika-szerte rótták a rabszolgaszállítmányok.

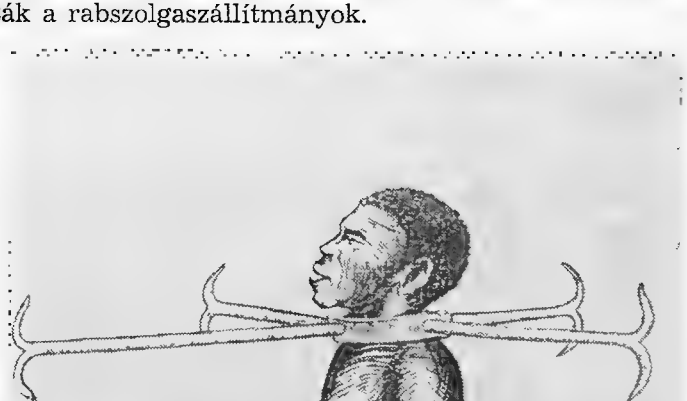

Nyakbilincsbe vert rabszolga

A karavánok sokáig vonultak. A nyakuknál fogva egymáshoz erősített emberek nem tudtak sietni. S még mindenféle terhet is vittek, élelmiszertől az elefántagyarig. Soleillet francia Afrika-utazó találkozott Szeguban egy férfiakból, nőkből és gyermekekből álló karavánnal. Elöl 14 nő haladt kettesével — mindegyikük karján gyermeke —, őket követte egy csomó serdülő fiú, s a menetet 15 férfi zárta be. Valamennyien, a gyermekes anyákat sem kivéve, nehéz bugyrot vittek a fejükön. Így ment a néger nő, gyermekét és a bugyrot cipelve, nyakánál fogva társnőjéhez erősítve, száz kilométereket, őserdei folyókon keresztül.

S ha a rabszolgakereskedők még útközben is folytatták az embervadászatot, vagy üzletkötés céljából kerülő utat tettek, hogy felkeressenek valami kisebbfajta fejedelmet, a szállítmány évekig sem ért céljához. Mungo Park találkozott egy karavánnal, amely már három esztendeje volt úton. S a rabszolgákról három éve nem vették le a béklyót.

Útközben durván, kegyetlenül bántak a rabokkal. Enni alig adtak nekik, s a legkisebb engedetlenségért is megkorbácsolták, sőt megölték őket. Gyakran megesett, hogy egyik-másik rabszolga nem tudott tovább menni. Megsérült, amikor elfogták, kimerítette a hosszú menetelés éhes gyomorral, terhet cipelve, béklyóban, és semmiféle veréssel nem tudták rávenni, hogy tovább menjen. Ha béklyóitól megszabadítják és otthagyják az úton, talán kipiheni magát, erőre kap és életben marad. De akkor megtörténhetett volna, hogy más rabszolgakereskedő zsákmánya lesz, az efféle „tulajdonátruházás" pedig nem volt ínyére brutális gazdáinak. S hogy ne hizlalják a konkurrenciát, az elcsigázott rabszolgát, általános rablószokás szerint — „se nekem, se neked" —, megölték. Gyakran szándékos és indokolatlan kegyetlenséggel végeztek vele: az erdő valamelyik eldugott zugában egy fához kötözték, s otthagyták martalékul a vadállatoknak, a hangyáknak és a szúnyogoknak. Livingstone és Horace Waller Afrika-utazók egyaránt beszámolnak ilyen gyilkosságokról.

Különösen sokat szenvedtek a rabszolgák a sivatagi átkelésnél. Nemegyszer még a tevék is szomjan vesztek. Nachtigall német Afrika-utazó látta, amint a rabszolgakereskedők ilyen esetekben kíméletlenül legyilkolták a gyengébb rabokat, hogy takarékoskodjanak a vízzel. Nem sok néger jutott el a piacig.

A piac nem mindig a tengerparton volt. Afrika belsejében — Sansandingban, Kamaliában, Djennében, Timbuktuban és másutt — létesültek az úgynevezett előpiacok. A végső eladásra azonban a tengerparti piacokon került sor. Odaérkezésük előtt a karavánok néhány nagy településnél hosszabb pihenőt tartottak. Brehm Afrika-utazó tollából fennmaradt egy ilyenfajta „pihenő" leírása: „Kartumban a kormányhivata-

lok előtt több mint hatvan férfi és nő kuporgott körben a földön. A férfiakon béklyó volt, de a nőkről hiányoztak a kötelékek; gyermekek mászkáltak köztük ide-oda négykézláb. A szerencsétlenek egyetlen könnycsepp, panaszszó nélkül ültek a perzselő napon, a földre szegezve élettelen, szinte megdermedt, de végtelenül szánalmas tekintetüket. A férfiak sebeiből vér és genny szivárgott, és sehol egy orvos, aki segítségükre lett volna; csak a cserepes föld itta be vérüket. Egyetlen táplálékuk a durramag volt, vagyis ugyanazt ették, amit a tevék... Amott egy beteg anya elcsigázott csecsemőjével. Könnyes szemmel nézi gyermekét, amint négykézláb hozzámászik, s keresi az anyai keblet, amelyből kiapadt a tej. Mindkettőjük bőre ráncosan függ csontjaikon..."

Durramaggal nem lakik jól az ember. Ugyancsak Brehm elbeszéli, hogy szolgája egy alkalommal kondorkeselyűket készített elő preparálásra. A kondorkeselyűk kizárólag rothadt hússal táplálkoznak, és szörnyűséges bűzt árasztanak. A szolga csak úgy tudta felbontani a madarakat, hogy előzőleg hagymát dugott mindkét orrlyukába. S ehhez a húshoz odakúszott egy rabszolga, aki éppen akkor érkezett valamelyik karavánnal, s kérve kérte, hadd ehessen belőle legalább egy darabkát.

Az életben maradt rabok végül is eljutottak a partvidékre, a voltaképpeni piacra. Ezeknek a piacoknak a leírása is fennmaradt: „Pálmafaháncsból font, hitvány gyékényen ülnek Dél nyomorúságosan öltözött, fekete gyermekei, hogy a külföldi, a kereskedő kedvére válogathasson közülük. Az ankareben heverő dzsellabi (eladó. — *V. T.*) nyugodtan szívja pipáját, s hívogatja az arra járókat, hogy nézzék meg »el-farhat« (a fiatal állatokat). Ha az érdeklődő jó vevő, a dzsellabi még fel is áll, hogy személyesen vezesse el a rabszolgákhoz. Majd pedig, tekintet nélkül nemükre és korukra, felhúzza a rabok ajkát, hogy a vevő fogukról megítélhesse éveik számát, ahogyan egyes országokban az eladó lovaknál szokás, a legkülönfélébb testtartásokba kényszeríti őket, hogy rugalmasságukat bizonyítsa, s végül csupaszra vetkőzteti valamennyit, hogy a vevő gondosan végigmustrálhassa testüket..."

Zanzibári rabszolgapiac

Nem mindenütt volt állandó piac. Gyakran váratlanul kezdődött meg a rabszolgák árusítása. A Gambia torkolatánál a hajókra váró rabszolgakaravánok szerteszéledtek a falvakban, s a földeken dolgoztak, hogy addig is hasznot hajtsanak tulajdonosaiknak. Egy-egy karaván nem nagy; sok rabszolga elpusztult útközben az éhezéstől, a kimerültségtől, a veréstől, sokat megöltek a vadállatok, s jó néhányan belefulladtak a folyókba. Livingstone számításai szerint minden ötödik, sőt nemegyszer csak minden kilencedik rabszolga jut el a tengerpartig. A többi elpusztul az úton.

Hosszas várakozás után végre feltűnnek a tengeren a fehér vitorlák. Hosszú sorokban vonulnak a rabok a partra. Eltelik néhány óra, gazdáik megkapják a fizetséget a fehér kereskedőktől, s az ingó pallón meg-megbotolva máris hajóra szállnak a rabszolgák. A pallónál két matróz mindegyiküknek elkapja a kezét. Egy ügyes mozdulat — s a négerek kezén-lábán megcsörren a bilincs. Egy kiáltás, egy korbácsütés — és a sötét, áporodott, áthatóan bűzlő hajófenék sorra befogadja őket. A hajó oldalán keresztül érződik a hullámverés, lábuk alatt inog a padló. Ég veled, szülőföld, ég veled, élet!

S az eladott karavánok nyomában egyre újabb éhező tömegek botorkálnak. A nyomok könnyen felismerhetők. Stanleytől tudja a világ, hogy az afrikai kontinens belsejéből a tengerhez vezető utat rabszolgák csontjai borították.

NORMA A HAJÓFENÉKBEN

Az átkelés Afrikából Amerikába hat héttől húsz hétig — másfél hónaptól öt hónapig — tartott. Az áramlatokkal küzdő vitorlás hajók, ki-kivárva a kedvező szelet, szélcsendes időben vagy enyhe légáramlatban sokat vesztegelve, lassan haladtak a négerek új hazája felé.

A legénység rendszerint néhány főből állt csupán. S a vitorlások a legjobb akarattal sem voltak nagynak mondhatók. A rabszolgakereskedők étvágya azonban nem függött az űrtartalomtól.

Hivatalosan minden tonna hajóűrtartalomra csak két rabszolga juthatott — többet nem volt szabad felvenni. E norma szerint minden férfira 180 × 40 centiméteres hely esett, a nőket 175 × 40 centiméternyi, a fiúkat 150 × 35 centiméternyi, a serdülő lányokat pedig 135 × 30 centiméternyi hely illette meg. Ekkora helyen csak szorosan feküdhettek, „élükkel" egymás mellett. Felállni az alacsony mennyezetű hajófenékben nem lehetett, csupán könyökére támaszkodva gubbaszthatott félig ülő helyzetben, aki akart.

A számok sokat mondanak. De csak egy tengerész képzelheti el, mit jelent az, ha egy 320 tonna űrtartalmú hajó 36 méter hosszú és 5 méter széles fenékrészébe 90 fiút, 41 fiatal lányt, 127 nőt és 321 férfit zsúfolnak be, vagy egy 335 tonnás hajóra 700 rabszolgát vesznek fel. Márpedig efféle adataink vannak a rabszolgahajók „normális" terheléséről. Ilyen „teherrel" vitorláztak ezek a hajók csaknem egy fél évig.

S mi történt a hajófenékben, ha túllépték a „normát"! Canot kapitány saját bevallása szerint 480, illetve 747 embert vitt át egyszerre Amerikába két hajóján, a 120 tonnás „Estrellá"-n és a 125 tonnás „Boladorá"-n, vagyis 4—6-szorosan túllépte a normát. S mint bristoli kutatásai alkalmával Clarkson felfedezte, egy 25 tonnás kis vitorlásba 70—80 rabszolgát, 11 tonnás uszályba pedig 30 rabot is bezsúfoltak. A „Pongus" nevű amerikai rabszolgahajó 4,8 × 5,5 méteres kajütjében 250 néger nőt — köztük terhes asszonyokat — „helyeztek el". Egy 1888-ban feltartóztatott és átkutatott hajón 24 néger szorongott akkora helyiségben, ahol életveszély nélkül legfeljebb 8 tartózkodhatott volna. Még az is megesett, hogy az emberi rakományt szabályosan „felslihtolták" a hajófenékben.

Minő szavakkal ecseteljük az ilyen hajófenékben uralkodó állapotokat? A legélénkebb fantázia és a kortársak legpontosabb leírásai is csak halovány mását adhatják a rabszolgák valóságos gyötrelmeinek. Íme, néhány jellemző részlet négy hajóorvos — Falconbridge, Wilson, Trotter és Clarkson — korabeli leírásából: „Némelykor olyan nagy a hőség, hogy az orvos anyaszült meztelenül is csak néhány percig bírja az ott-

Négerek egy rabszolgahajó gyomrában
(A hajót a XIX. század hatvanas éveiben fogták el az angolok)

tartózkodást; ez pedig mit sem ér. A kiömlött vértől és a betegek váladékától iszonytatóan elborított padló vágóhídhoz hasonlatos... Az undorítóan összemázolt padlón egymás után kúsznak a megbilincseltek nagy üggyel-bajjal a fazékhoz; a bilincstől sebzettek ordítanak, az elmeháborodottak dühöngenek, a kevésbé szenvedők nyöszörögnek, a haldoklók hörögnek, s az oszladozó hullák megülő bűzétől eszméletét veszti halódó társuk." Ilyen körülmények közt éltek, jobban mondva halódtak hónapokig a négerek.

Naponta kétszer kaptak enni: reggel és délután négy órakor. „Ebédre" pacalból vagy kölesből főztek nekik híg lötytyöt; olykor pálmaolajból és vízből álló, borssal ízesített „szószt" löktek eléjük.

Sok kegyetlenkedést tart számon a történelem — keresztes hadjáratokat, felkelések vérbe fojtását, inkvizíciót —, de többnyire még a legrafináltabb brutalitásnak is hamis, ám annál magasztosabb értelmet igyekeztek adni: „az Úr nevében", „az igazságért", „a hazáért" követték el. A rabszolgakereskedelmet sohasem szépítgették, mindenki tudta, hogy egyetlen célja a haszonszerzés. Az európaiak és a négerek „kölcsönös viszonyának" története elkülönül az emberi dolgoktól. Nehéz beszélni róla, nincs mihez hasonlítani. A semmihez sem fogható, semmiféle múltbeli dologgal össze nem függő rabszolgakereskedelem nyilvánvaló tanúbizonysága annak, mennyire elfajultak az emberiség egyes rétegei a magántulajdonon alapuló rendszerben.

A rabszolgakereskedők már jóval az úgynevezett Fekete Kódexek kiadása előtt vitathatatlan igazságként vallották — noha nem is olvasták az ókor jogi felfogásáról szóló tanulmányokat —, hogy a rabszolga használati tárgy. Kereskedelmi körökben senki sem kételkedett ennek a formulának a helyességében. Az angol, a francia és a holland biztosítótársaságok ugyanolyan feltételekkel fogadtak el biztosításokat a rabszolgahajók rakományára, mint bármely más szállítmányra. Egyszer egy rabszolgahajó 900 főnyi rakománnyal szélcsendbe került. A kapitány, nyugtalankodván az élelmiszerkészlet

miatt, kis híján mind a tengerbe dobálta a párosával összebilincselt rabokat, s útja végeztével Angliában megkapta a 800 vízbe fojtott rabszolgáért a biztosítási díjat. Az efféle vízbe fojtás azonban sok vesződséggel járt; a francia rabszolgakereskedőknél ilyen eshetőségre mindig volt kéznél méreg. A pálmaolajból készült szószba belekevertek néhány csipetnyit — és megoldódott a probléma. Cape de Louis kapitány egy alkalommal 500 négerből 480-at mérgezett meg. S nyilván ő is megkapta a biztosítási díjat.

A rabszolgák még akkor is remélhették, hogy a véletlen segítségével valahogy megmenekülnek, amikor hosszú sorokban meneteltek Afrika földjén. Remélhették, hogy elefántok vagy konkurrens rabszolgakereskedők támadják meg a karaván̈t, s ők a zűrzavarban elillanhatnak. A jó úszó elmenekülhetett átkelés közben a folyónál, megjátszva, hogy belefulladt a hullámokba. De a rabszolgahajóról nem volt menekülés.

Az angol Faint elbeszéli, hogy egy 500 rabszolgát szállító hajón tűz ütött ki. A lángok elérték a lőporkamrát, a puskapor felrobbant, s a hajó a levegőbe repült. Háromszáz rabszolga életét vesztette, de a megmaradt kétszázat, noha megnyomorodtak, súlyos égési sebeket és légnyomást kaptak, összeszedték s egy másik hajón mégiscsak elvitték Amerikába.

Egy rabszolgahajó zátonyra futott tizenegy mérföldnyire Jamaicától. A legénység nem tudta kiszabadítani, s partra szállt a szomszédos homokzátonyon. Éjszaka a süllyedő hajó gyomrába zárt 400 négernek valahogy sikerült levennie bilincseit; kijutottak a hajófenékből, s a fedélzeten tutajt eszkábáltak össze. Reggel vízre bocsátották a tutajt, ráültették a nőket és a gyermekeket, a férfiak pedig úszva elkormányozták a kezdetleges alkotmányt ugyanahhoz a zátonyhoz, ahol a fehérek voltak. Azok nyugodtan bevárták, amíg a négerek a közelükbe értek, s akkor szép egymásutánban 366-ot lelőttek közülük. A többieket eladták Jamaicában.

A zsúfoltságtól és az éhezéstől járványok törtek ki a hajókon. Különösen pusztított a himlő. Az embertelenség, a köl-

csönös gyűlölet, a hihetetlen alávalóság légkörében sokak elméje elborult; nemcsak négerek, hanem fehérek is megőrültek. Rohamosan terjedt a járványos szemgyulladás. 1819-ben a „Le Rôdeur" nevű francia hajón útközben mindenki — valamennyi rabszolga és tengerész — megkapta a szemgyulladást és megvakult. A korvettet napokig vakok kormányozták. Szerencséjük volt: a hajó nem fordult fel, nem futott zátonyra, nem süllyedt el. Később 39 néger kivételével mindenki visszanyerte látását, s az örvendező legénység a tengerbe dobta a 39 vakot, elvezette a hajót Amerikába, eladta a megmaradt rabszolgákat, és megkapta a vízbe fojtottakért a biztosítási díjat.

Így szállították a rabokat Afrikából Amerikába.

Az út végét persze nem sokan érik meg. S az a maroknyi ember is élőhalott. Egymás után hagyják el a hajót a síkos pallón, holtsápadtan, koponyájukra ráfeszül a bőr, karjuk, lábuk vékony, mint a pipaszár, gerincük és bordáik kiállnak; mennek, mintha egyenest a pokolból kerülnének elő, bizonytalanul rakosgatják csontos lábukat, amely csak halványan emlékeztet emberi lábra, kihunyó tekintetüket egyetlen pontra szögezik, de mégis mennek, mégis élnek! Csak a legerősebb, legéletrevalóbb négerek jutnak el Amerikába.

Az imbolygó emberi árnyak amerikai földre lépnek, körülöttük zúg a kikötői lárma, csörlők csikorognak, vidám kiáltások csengenek, rakodómunkások haladnak ládákat cipelve; legfelül kéken ragyog az ég, és mint odahaza, bőségesen ontja sugarát a déli nap. Kertek és mezők illatát hozza a szél, s mindenfelől a város fehér házikói integetnek.

Megkezdődik az afrikaiak amerikai történelme.

PÉNZBELI ÉS TERMÉSZETBENI ÉRTÉK

Mennyit ért egy néger?

Uganda „királya", Mteza, a szomszédos Unyoróban elefántcsontot vásárolt rabszolgákért. Unyoróban pontos árfolyam alakult ki az emberek adásvételénél. Például egy fiatal, egész-

séges lányért egy elefántagyart adtak. De megkaphatta őt a vevő egy ingért is. És ugyanazt a lányt örömmel odaadták 13 tűért. A rabszolgák ára a helytől, az időtől, az eladó és a vevő szükségleteitől függően változott. A rab univerzális árucikk volt: pénzért is adták, bármiféle élelmiszerre vagy használati tárgyra is elcserélték. Afrika belsejében rendszerint természetbeni fizetség járta. Ahol kevés volt a vas, fémben fejezték ki az értéket: többnyire 150 rúdvasat kértek egy emberért. Kamaliában két mérő sót, három puskát vagy egy silány gebét adtak érte; de már Gambiában 40 rabszolgát kínáltak egy lóért. Kartumban viszont jóval olcsóbb volt a teve és a ló, mint az ember.

A nyugati partvidéken az európaiak kezdetben egy-egy darab színes kelméért, gombokért, üveggyöngyért és hasonló semmiségekért vásárolták a négereket. De a törzsfők hamarosan megismerték az európai árucikkeket, s értékesebb használati tárgyakat követeltek. A fegyverek, a ruházati cikkek és a szeszes italok lettek a legkelendőbb cseretárgyak.

A tengerpart közelében a pénz volt az általánosan elfogadott csereeszköz. A Gambia torkolatánál a 16—25 éves férfiakat 18—20 font sterlingért árulták. Bornu állam fővárosában, Kukában, többet fizettek a 12—15 éves fiúkért. Ezeknek az értéke szabta meg a többi rab árát, s náluk drágábban csak a feleségnek szánt fiatal lányok keltek el. (Ez ugyanis olcsóbb megoldás volt, mint ha a férfi szabadon nősült és megfizette a szülőknek a tekintélyes megváltási árat.)

Azok a négerek, akik kitanultak valamilyen szakmát, jóval értékesebbek voltak. Cape Townban egy szakácsért 800—1200, egy szerelőért 2500 rijksdaaldert is megadtak. Könnyen vevőre találtak a muzsikusok, a kőművesek, az ácsok és más szakemberek.

Amerikában sokba került a néger. San Domingo szigetén 500 guldent kértek egy 18—20 éves rabszolgáért. Általában a XVII. század folyamán az a rab, aki Afrikában 50 dollárt ért, Amerikában 400 dolláros áron kelt el. A rabszolgakereskedelem 700 százalékos haszonnal járt! Érthető hát, hogy a keres-

kedőt nem nagyon érdekelte, hányan pusztulnak el szállítás közben. Még akkor is visszakapta befektetett tőkéjét, ha a négereknek csupán 14 százalékát hozta át a hajó Amerikába.

Annak is megvan az oka, hogy az ültetvényesek oly busás összegeket fizettek a rabszolgakereskedőknek. Egy-egy rab munkája a cukornádtermesztésnél 30 font sterlinget, a gyapotültetvényeken 25, a rizsültetvényeken 20 és a dohányültetvényeken 15 font sterlinget jövedelmezett évente. Beszerzésük két-három év alatt kifizetődött, s azután már tiszta nyereséget hoztak. A belőlük kisajtolt pénzből az ültetvényesek különféle használati tárgyakat, élelmiszereket és munkaeszközöket vásároltak, európai iskolákban taníttatták gyermekeiket, megvesztegették a parlamenti képviselőket, hogy olyan törvényeket hozzanak, amelyek az ő érdekeiket szolgálják, kutyákat és idomítókat tartottak stb. A rabszolgamunka jövedelme fokozatosan eloszlott a polgárság valamennyi rétegében, beivódott a tőkés világ pénzügyi idegszálaiba. A néger munkájával megfizette a vasat, amelyet bilincseihez gyártottak, a puskát, amellyel agyonlőtték, és a hajókat, amelyeken testvéreit rendeltetési helyükre szállították.

A BÉLYEG

Lássuk most, mi történik a rabszolgákkal, miután partra szálltak Amerikában. Hogyan kezdődik új életük?

Először is el kell őket adni. Árusításuknál különféle módszereket alkalmaznak. Többnyire egybegyűjtik őket valahol — egy külön erre a célra elkerített térségen —, leültetik a földre, s azután jöhetnek a vevők.

Az ültetvényesek fel-alá járkálnak a fekete bőrűek sorai közt, nézelődnek. Egy magas férfi előtt egyszerre csak megáll egy előkelően öltözött fehér nő. „Felállni!" — int neki. A kimerült néger lassan feltápászkodik, s imbolyogva megáll az ültetvényesnő előtt. Ez figyelmesen megszemléli a testét, megtapogatja izmait. A tengeri úttól elcsigázott, beesett arcú négernek nem könnyű megállapítani a korát. A csonttá-bőrré

sányodott férfiak, nők és gyermekek valamennyien aggastyánhoz hasonlatosak. De az ültetvényesnő szakértő ezekben a kérdésekben. Felemeli a férfi felső ajkát, és megnézi a fogait; ezekből megállapítható éveinek száma. A látottakkal szemlátomást elégedett, mert odaszólítja az eladót, s valamit beszél vele. A rabszolgakereskedő korbácsát lóbálva odalép a négerhez. „Táncolj!" — parancsolja. A néger arca továbbra is szenvtelen, amint egy helyben ugrálni kezd. „Élénkebben!" — csap le a korbács a csontos hátra. A tánc üteme gyorsul. A nő vár. Eltelik egy perc, kettő, három. Végül felhangzik a vevő rövid kiáltása, s a táncnak vége. A földbirtokosnő tudja: ha a hajóról nemrég lekerült rabszolga három percig táncolni tud, megéri az árát. Rövid számolás, és a négert elvezetik.

A rabszolgakereskedő olykor pihenteti néhány napig a négereit, s azután más eladási módszert alkalmaz. Egy ugyanolyan téren, mint az előbbi, felsorakoztatja őket, s hol lépésben járatja, hol futtatja, hol pedig táncoltatja „árúját". A tér szélén állnak a vevők, és figyelik a rabszolgákat. Ez a módszer lehetővé teszi, hogy mozgás közben tanulmányozzák a rab egész testalkatát. Ha valakinek megtetszik egy néger, ezt félreállítják, s mialatt szerencsétlen sorstársai tovább masíroznak, ugyanolyan „kupec módra" megvizsgálják, mint az előző esetben.

Ahol a szokottnál nagyobb szükség van rabszolgákra — például azért, mert hosszú ideje nem érkezett szállítmány —, a kereskedő árverést rendez. Kisebb emelvényt építtet, erre felkapaszkodik valamelyik eladásra váró néger, s gazdája parancsára mindenféle helyzetben bemutatja testét a környező vevőtömegnek. A bemutató végeztével a gazda lép az emelvényre, és megkezdődik a licitálás. Az első ültetvényes 60 font sterlinget kínál. „Senki többet?" — teszi fel a kereskedő kétszer a kérdést. Egy másik ültetvényes 5 fonttal megtoldja az ajánlatot. „Senki többet?" A harmadik licitáló 75 fontot ígér. S a néger azé lesz, aki legtöbbet ad érte. Azután az emelvényre lép s ugyanígy kel el a második, a harmadik és mind a többi rabszolga.

A „kereskedelemnek" egyik módja az is, hogy mindjárt a hajón összevásárolják potom áron a súlyos beteg, félholt négereket, odahaza meggyógyítják őket, s végül jó áron eladják.

Vannak olyan szervek, amelyek ugyancsak vásárolnak rabokat. Zenészt, szakácsot, szabót, ácsot, famunkást faragnak belőlük, s kétszeres, háromszoros áron adják őket tovább.

S mi történik az eladott rabszolgával, miután megérkezett az ültetvényre? Abban az állapotban, ahogy vették, nem alkalmas a munkára. Az ültetvényes nem érez iránta sem rokonszenvet, sem szánalmat, de rabszolgáinak munkaképessége nagyon is érdekli. Nincs értelme, hogy nyomban kifacsarja őket, érdeke, hogy néhány évig fussa az erejükből. Ezért a néger az ültetvényen először is ebédet kap; könnyű ebédet, mert a sok éhezés után a nehéz étel végzetes lenne. Ebéd után a többi néger gondjaira bízzák, és két napig békében hagyják, hogy magához térjen, visszanyerje erejét — mert különben nem sok haszon van belőle. Két nap múlva, amikor valamennyire kipihente és kialudta magát, kezdik „normálisan" táplálni. Kopaszra borotválják, s tetőtől talpig bekenik pálmaolajjal. (Az olajtól megpuhulnak a görcsösen összehúzódott izmok.) Reggel és este fürdőbe viszik, a fennmaradó időben pedig tapasztalt, régi rabok nyelvleckéket adnak neki. Különleges nyelvre tanítják; ez a nyelv csak a fehérek és a négerek érintkezésére szolgál. Az angol, a francia, a német és a holland nyelv eltorzított, a végletekig leegyszerűsített keveréke; a több tagú szavakat kéttagúakká, a kéttagúakat egytagúakká változtatták, elhagytak mindennemű ragozást, melléknévfokozást stb. Egy-két heti pihenő után az új szerzeményen eret vágnak, s hashajtót adnak be neki. Ezzel véget ér a rabszolga „újjászületése".

Elérkezik az előkészítés döntő mozzanata. A gazda új nevet ad a rabszolgának. Azután a néger vállán vagy mellén bezsírozzák a bőrt, zsírpapírt tesznek rá, s a papírra izzó ezüst betűket nyomnak. Az égett emberi bőr szaga érződik, egy kiáltás — és a fekete testen vöröses színben kirajzolódik két betű: a gazda nevének kezdőbetűi.

A rabszolga új neve és megbélyegzése elmaradhatatlan jelképe az ültetvényesi hatalomnak. Ha a négert gyakran adjákveszik, végül belezavarodik a neveibe, s testét szinte elborítják a bélyegek.

Az égett emberi hús szagával köszönt be a rabszolgatartás, a rabszolgakereskedelem édesgyermeke.

A FEKETE KÓDEXEK

Mielőtt a rabszolgatartásról beszélnénk, válaszoljunk egy fontos kérdésre. Vajon nem döngetünk-e nyitott kapukat? Nem hagyjuk-e figyelmen kívül az illető korszak viszonyait és színvonalát, amikor a rabszolgakereskedelem alávalóságáról beszélünk? Mert ha a rabszolgakereskedelem és a rabszolgatartás, bármily kegyetlen és aljas, tökéletesen összhangban volt a kortársak igazságérzetével és erkölcsi felfogásával, értelmetlen a felháborodásunk.

Lehetséges, hogy a rabszolgakereskedelem idején az ilyesfajta eljárást helyeselte a közvélemény, s az emberek nem találtak benne kivetnivalót?

Nézzük a tényeket. A rabszolgakereskedelem virágkorában zajlott le az angol, a németalföldi és a francia forradalom, amelyek mindegyike az egyéni szabadság és az embert természettől fogva megillető jogok jelszavát tűzte zászlajára, azt hirdette, hogy a szabadság mindennél előbbre való. S a rabszolgakereskedelem vígan folyt, tekintet nélkül az újkor sok kiváló filozófusára, akik az isteni, a természeti vagy az észszerű igazságosság elvét vallották. Mint később látni fogjuk, a rabszolgaság történetéről szóló tudományos művek tucatjai, neves tudósok, írók és politikusok ítélték el a rabszolgakereskedelmet; a magánszemélyek, szervezetek, sőt egyes kormányok tiltakozásai csaknem egyidősek e förtelmes mesterség kialakulásával. Hogyan is tarthatták volna erkölcsösnek a rabszolgakereskedelmet akkor, amikor már élt Marx és Engels, egymás után alakultak a szocialista pártok, s a proletariátus megostromolta a Bastille-t!

Nem és nem! A rabszolgakereskedők tudták, mit cselekszenek!

Amíg fehér rabszolgák is voltak az Egyesült Államokban, tűrhetően bántak a négerekkel. Nem egyet felszabadítottak, s nem tiltották meg, hogy részt vegyenek az ország gazdasági életében. A fehérek kedvüket lelhették a négerek kiváló képességeiben, mint ahogy idomított kutyák vagy patkányok mutatványaiban gyönyörködtek. Egy bostoni rabszolgatartó házában élt egy néger lány, aki hat hónap alatt megtanult angolul és latinul, s 1723-ban 38 verset tartalmazó kötetet tett közzé. Nagy hírnevet szerzett Benjamin Bannekker felszabadított rabszolga, aki farmer létére csillagász lett. A néger Fuller bámulatos fejszámolónak bizonyult. Egyszer néhány fehér ember azt kérdezte tőle, meg tudja-e fejből mondani, hány percből áll 70 év, 17 nap és 12 óra. A végeredményt a kérdezők papíron előre kiszámították. Fuller 30 másodperc múlva kijelentette: 2 210 500 800. „Nem igaz! — kiáltották a fehérek. — Íme, a helyes válasz!" — s egyikük Fuller orra alá dugta a papirost, amelyre a végeredményt felírták. „Tévedés — mondta Fuller, egy pillantást vetve a papírra —, hibás a számításuk, mert megfeledkeztek a szökőévekről." S így is volt.

Az ilyen példákból a fehérek filozófusok nélkül is levonhatták volna azt a következtetést, hogy a négerek ugyanolyan, sőt olykor még tehetségesebb emberek, mint ők. S ezt a maguk társadalmi köreihez tartozóknak is elhihették volna a rabszolgakereskedők. A kvékerek társasága már a XVI. században magvas érvekkel agitált a rabszolgaság ellen. De semmiféle érv nem állta meg a helyét a legfőbb „érvvel", a haszonnal szemben. A kvékereknél a jobb kéz sokáig nem tudta, mit csinál a bal. 1757-ben, mint kiderült, 84 kvéker volt tagja a Királyi Afrika Társaságnak, s egy bostoni rabszolgahajó a „Hitbuzgó Kvéker" nevet viselte.

A rabszolgakereskedők és a rabszolgatartók tudták, hogy bűnt követnek el, s arra törekedtek, hogy erőszakkal törvényesítsék e bűnt.

Valamennyi rabszolgatartó és rabszolgakereskedő istenhivő

volt. Régóta ismert dolog, hogy a legmegrögzöttebb bűnözők, gyilkosok és szadisták lelkes buzgalommal hisznek az Istenben. John Newton rabszolgakereskedő mondotta: „A hitbuzgalmi elmélyülés legélvezetesebb és legteljesebb pillanatait két utóbbi guineai (vagyis rabszolgaszerző. — *V. T.)* utamon éltem át."

Egy öreg New York-i rabszolgatartó minden rabszolgahajó megérkezése után elment a templomba, hogy hálát adjon az Istennek, amiért „újabb tudatlan teremtmények érkeztek az országba, ahol megvilágosulhatnak az evangélium fényétől". Nyilván e célból sütötte rá az Amerikai Evangéliumterjesztő Társulat rabszolgáira a „Társulat" szót, nehogy összetévessze őket másokkal.

A nemzeti egyházak nyíltan küzdöttek a hazai rabszolgakereskedők érdekeiért. Robinson bristoli püspököt a londoni egyházmegyével jutalmazták, mert meghatalmazottként részt vett az utrechti szerződésben Angliának biztosított asiento feltételeinek kidolgozásában. S amikor az angol parlament, ki tudja hányadszor, elvetette a rabszolgakereskedelem megtiltásáról szóló törvényjavaslatot, valamennyi bristoli harang örömteljesen zengett-zúgott, mint valami egyházi ünnepen. Temérdek egyházi ember tartott rabszolgát. A rabszolgaság eltörlésekor az exeteri püspök 655 rabszolga ura volt, s 1833-ban 12 700 font sterling kártérítést kapott értük. Egyes papok néger rabnőket tartottak, s bérbe adták őket jó pénzért nyilvánosházaknak.

A négerek főként a mezőgazdaságban, a trópusi és szubtrópusi növényeket termesztő ültetvényeken dolgoztak. A gyapot, a cukor, a dohány, az indigó, a kaucsuk és a kávé világméretű termesztése csakis a néger rabszolgák munkájának köszönhető.

Lássuk például, hogyan folyt a munka a cukornádültetvényeken, amelyek hatalmas területeket foglaltak el Nyugat-Indiában és Brazíliában.

A cukornádtermesztésre kiszemelt területet gondosan megtisztították a bokroktól és a fűtől, majd száz lépés nagyságú

négyzetekre osztották, a négyzeteket pedig cövekek és zsineg segítségével egy négyzetméteres darabokra parcellázták. Olykor fel is szántották a földet, de ezt többnyire nem tartották szükségesnek. A cukornádat 35—40 centiméteres dugványokról szaporították. Az ültetők párosával dolgoztak: az egyik néger 40 centiméter hosszú és 15 centiméter mély gödröt ásott, a másik két dugványt állított a gödörbe, és rájuk szórta a földet. Húsz pár naponta 43 560 négyzetlábnyi* területet ültetett be. Minden párra 625 ültetés jutott. Tizenhat órás munkaidőt véve, ebből kiszámíthatjuk, hogy minden egyes párnak körülbelül 40 ültetést kellett elvégeznie óránként — másfél percenként egyet! —, s a rabok még csak szünetet sem tarthattak a munkában.

Két hét múlva feltöltögették a fiatal növényeket. S amikor beért a termés, a négerek egy része vágta a cukornádat, más része a malomba szállította. A leveleket derékaljnak használták a néger kunyhókban, a szárak maradványait pedig az állatokkal etették fel. A malomban a nádat összevagdalták, és kisajtolták a nedvét. Gyakran megesett, hogy a gép elkapott egy-egy négert. Különösen sok baleset történt éjjel, a nehéz napi munka után.

A rabszolgák látástól vakulásig dolgoztak. Táplálékukat — lisztet, szemes kukoricát és olykor némi sózott marhahúst — nyersen, elkészítés nélkül adták ki nekik. Öltözékük nem volt egyforma: Nyugat-Indiában vászonnadrágot, Brazíliában cukornádból font bugyogót, az Egyesült Államokban pedig csak ágyékkötőt viseltek.

Mindig sarkukban voltak a fehér felügyelők. A korbács, a kegyetlenség mindenüvé követte a rabot. Az ültetvényesek olykor mulatt felügyelőket is alkalmaztak, s még ritkábban négereket. Az utóbbi esetben elviselhetőbb lett a rabszolgák sorsa: a néger felügyelők gyakran segítségükre voltak, amennyire helyzetük engedte. Becsületükre szolgál a négereknek,

* 1 négyzetláb — 929,01 cm^2. — *A ford.*

Néger rabszolgák egy amerikai cukornád-ültetvényen

hogy nagyon kevés áruló akadt köztük. De a színes bőrű felügyelőket éberen szemmel tartották a fehérek.

Így látták el a fekete rabszolgák, napi tizenhat órás kemény robotban, Európát és Amerikát cukorral, dohánnyal, gyapottal és kávéval.

Még nehezebb sorsuk volt a néger raboknak a bányákban. A perui bányászati hivatal élén álló Helms osztrák mérnök tanúsága szerint a dél-amerikai nagyiparosok a XVIII. század kilencvenes éveiben sem akartak tudomást venni az európai bányaművelési módszerekről. A négermunka még a legkorszerűbben gépesített termelésnél is olcsóbbnak bizonyult. Az ércbányákban ugyanúgy dolgoztak, mint évezredekkel azelőtt az egyiptomi és a babilóniai bányákban. Még a csörlőt sem alkalmazták, holott ezt már az ókori görögök is ismerték. A kifejtett kőzetet kézi erővel vitték felszínre a négerek.

Sok rabszolga végzett házi munkát. Domingo Sarmiento írja egy családról, amely a XVIII. század végén rabszolgákat tartott: „A családot néger férfiak és nők serege szolgálta ki. A háziasszony gazdagon berendezett hálószobájában rendszerint két rabnő őrizte éjjelente az úrnő álmát. S ha a család asztalhoz ült, egy rabszolgákból alakult hattagú vonószenekar szonátákat játszott... Esténként két rabszolganő — miután illatszerekkel bepermetezte a hálószobát, és ezüst melegítőkkel megmelegítette az ágyat — segédkezett az úrnőnek a vetkőzésben..."

A házi rabszolgák sorsa sem volt kevésbé nehéz. Naphosszat a jómódtól megcsömörlött, unott és züllött gazdáik szeme előtt voltak. Különösen gyötörték rabnőiket a fehér asszonyok. Jamaicában egy asszony megparancsolta szolgálójának, aki hibázott valamiben, hogy jobb keze nagyujját varrja oda bal keze kisujjához. Davison hadnagy látott egy néger lányt, akinek holmi csekély vétségért úrnője levágta az orrát.

Cook kapitány elbeszéli, hogy tanúja volt annak, amint egy ültetvényesnő néger szolgálójának a fejét lábához kötözte és addig ütötte, amíg a lány csaknem elvesztette szeme világát.

Surinameban, Stedman tanúsága szerint, egy fehér asszony

csónakázni ment néger szolgálójával. A szolgáló csecsemője azonban folyvást sírt, az anya nem tudta lecsillapítani. „Add csak ide, majd én megnyugtatom" — mondta az úrnő. Megragadta a gyermeket, s fejét a víz alá nyomva, a két lábánál addig tartotta, amíg meg nem fulladt. Azután a holttestet beleengedte a vízbe. Az anya a vízbe ugrott gyermeke után, de kihúzták, s jól elverték „önfejűségéért".

Szörnyűségesen bántak a rabszolgákkal. Gazdáik azt tettek velük, amit akartak. Tombolt a szadizmus. A borzalmas kínzások és megalázások arra szolgáltak, hogy megfélemlítsék a négereket, csírájában elfojtsanak minden szabadulási próbálkozást.

Tottenham tábornok látta, amint két néger nőt drótkötéllel vertek. Az ütések csontig hatoltak, a hús cafatokban röpült szerteszét. Az angol Henry Corr szerint a négereket legtöbbször a következőképpen büntették: a vétkest egy létrához kötözték — lábait a létra jobb és bal szárához feszítve, kezeit a feje fölött összefonva —, majd megkorbácsolták, és 150 korbácsütés után sóval-borssal kenték be a hátát. Olykor változatosabbá tették e büntetést: a négert kezénél fogva kötözték a létrához, hogy teljes súlyával rajta függjön, s az előbbi eljárást alkalmazták. A vétkes lábaira még nehéz súlyokat is erősítettek; az izmok megnyúltak, megfeszültek, s a korbácsütések nyomán könnyen szakadtak.

Aki különösen nagyot vétkezett és rendkívül engedetlen volt, azzal végeztek. Ilyenkor gyakran folyamodtak az ázsiai nomádok régi módszeréhez: a kivégzendő négert kezeinél és lábainál fogva négy lóhoz kötötték és négyfelé szaggatták.

A néger nők talán még a férfiaknál is többet szenvedtek. A női test érintetlenségére senki sem volt tekintettel. Az asszonyok éppúgy dolgoztak, akár a férfiak, ugyanúgy büntették őket, s ezenkívül még kényszerítették, hogy az ágyban is kiszolgálják urukat. A közfelfogás szerint bármelyik fehér embernek joga volt bármikor magáévá tenni a néger nőt. A háziak felsorakoztatták a „kedves vendég" előtt valamennyi fiatal rabnőjüket, hogy kedvére válasszon. A néger nő ellen-

kezését lázadásnak minősítették, s ennek megfelelően büntették. Stedman elbeszéli, hogy Surinameban egy felügyelő agyonverte a rabnőjét, mert az nem akart lefeküdni vele. Ha terhes volt is a nő, éppúgy megkorbácsolták, mint a többit.

Egyik-másik rabszolgatartó kereskedett is rabszolganői testével: nyilvánosházat rendezett be, „bérbe adta" rabnőit valamelyik bordélytulajdonosnak, vagy az utcára kergette őket, hogy pénzt keressenek.

A rabszolgatartók jogait külön Fekete Kódexekben rögzítették. A kódexeket az ültetvényesek állították össze, s ugyancsak ők emelték törvényerőre és hajtották végre. Ezért nem meglepő, hogy az Egyesült Államok Fekete Kódexeiben ilyen paragrafusokat olvashatunk:

„A rabszolga abszolút tulajdona urának, aki jogosult őt elcserélni, eladni, bérbe adni, elzálogosítani, lajstromoztatni, kártyán eljátszani vagy örököseire hagyni. Tárgy, amelynek sértetlenségéért szállítója éppúgy felelős, mint bármely más tárgy esetében."

„A rabszolga passzív lénynek minősül; urának és ura családjának határtalan tisztelettel és engedelmességgel tartozik."

„A rabszolga nem fordulhat a bírósághoz, és nem lehet tanú. Ez utóbbi alól csak akkor tehető kivétel, ha rabszolgák ellen kell tanúskodnia; de megesketni ilyenkor sem szabad, mert az eskü sokkal szentebb annál, semhogy egy néger mocskos szájára vehetné."

„Aki egy négert írni-olvasni tanít, vagy megengedi, hogy mások tanítsák, egyhónapi elzárással büntetendő."

„Aki a rabszolgának kivágja a nyelvét, kiszúrja a szemét, a rabot kasztrálja, megfosztja valamely végtagjának használatától, vagy bármiféle egyéb büntető eszközt alkalmaz vele szemben korbácson, kötélen, boton, bilincsen vagy elzáráson kívül, azt az állam e bűncselekmények mindegyike fejében pénzbüntetéssel sújtja."

Mint látjuk, a rabszolga írni-olvasni tanításáért egyhónapi

elzárás járt, nyelve kivágásáért, szeme kiszúrásáért, kasztrálásáért pedig csak pénzbüntetés.

A gyakorlatban a Fekete Kódexek rendelkezéseit természetesen nem tartották be. Csupán jogi megfogalmazásai voltak a rabszolgatartók teljhatalmának. S ezek mindegyike tetszése szerint alkalmazta vagy nem alkalmazta paragrafusaikat.

A rabszolgák természetesen megpróbálkoztak a szökéssel. Bőven akadt olyan hely Amerikában, ahol biztonságosan elrejtőzhettek. Bevették magukat a hegyekbe és a dús erdőségekbe, s végső esetben inkább az éhhalált választották, mint a megaláztatásokat. Ám az ültetvényesek külön négerüldözőket, speciális „négervadászokat" tartottak. Ezek az úgynevezett rancherók jól idomított kutyákkal dolgoztak, s nem sok néger juthatott messzire a gazdájától. A ranchero pénzjutalmat kapott minden elfogott rabszolgáért. A szökevényt a Fekete Kódexek értelmében első ízben megkorbácsolták és bilincsbe verve dolgoztatták; másodízben bélyeget sütöttek a homlokára; harmadízben levágták a fülét; negyedízben kasztrálták.

J. C. Ingram, a rabszolgaság kiváló ismerője, „A rabszolgaság története" című könyvében arra a következtetésre jut, hogy az újkori rabszolgaság kegyetlenebb volt az ókorinál.

AMIKOR FÖLDRÉSZEK VÉREZNEK

Olykor égbekiáltóak a számok. Egy kis matematikai elemzés társadalmi tragédiát tárhat fel. A számoknak megvan az a tulajdonságuk, hogy röviden kifejezik a történtek lényegét, a gyakran szörnyű lényeget. A rabszolgakereskedelem számadatai is ebbe a kategóriába tartoznak.

Mint már említettük, Donnel, „Cayor fejedelme" 200 felnőtt, minden öreg és gyermek legyilkolásával 180 rabszolgához jutott. A rabszolgák és a lemészároltak aránya itt legalább egy a kettőhöz. Ez a minimális arány; védekezés közben rendszerint jóval többen pusztultak el, mint ahányan fogságba kerültek. De vegyük kiindulási pontnak azt a mini-

mumot, hogy minden egyes rabságba döntött négerre egy megölt esett.

Mire a tengerpartig hajszolták a karaván̈t, Livingstone hiteles megállapítása szerint — amelyet senki meg nem cáfolt, de annál többen megerősítettek —, csak minden ötödik, sőt nemegyszer minden kilencedik rabszolga maradt életben, a többiek útközben elpusztultak. Vegyük ismét a kisebb számot, az ötöt, s a biztonság kedvéért csökkentsük még ezt is háromra. Eszerint minden egyes behajózott négerre három útközben meghalt és egy legyilkolt néger, vagyis összesen négy áldozat jutott. Ámde az útközben elpusztult három ember mindegyikére ugyancsak egy-egy meggyilkolt esett. Így hát a hajó minden egyes Amerikába szállítandó rabszolgával hét halottat hurcolt — láthatatlanul — az óceánon túlra.

Az átkelésnél a rabszolgák egynegyede-háromnegyede, sőt olykor még nagyobb része halt meg. Ha a középarányost vesszük, két hajóra szállított rabszolgából csak egy érkezett meg Amerikába. De a hajón elhunyt négert, még amikor hajóra szállt, élőnek vettük a hét halottnál. Ezért a hajófenékben megfulladt rabszolgát és azt a hetet, aki „hozzá számít", hozzá kell adnunk a hajó indulása előtt, még Afrikában elpusztult hét négerhez: $7+1+7 = 15$.

A rabszolgakereskedelem három és fél évszázada alatt körülbelül tízmillió rabszolgát vittek Afrikából Amerikába. Ha mérsékeljük a számokat és az arányokat, akkor is az derül ki, hogy a rabszolgakereskedelem következtében Afrika legalább százmillió embert vesztett!

Százmillió! Dzsingisz kán és Tamerlan áldozatainak hekatombái játékszernek látszanak e gigászi piramis mellett. S a világháborúk együttes áldozatainak száma szerényen eltörpül.

Százmillió! Több, mint a mai Anglia és Franciaország lakossága. S ha a mai Spanyolország, Belgium, Hollandia, Dánia, Svájc, Finnország, Norvégia, Svédország, Ausztria és Görögország lakói mind egy szálig elpusztulnának, az áldozatok száma még akkor sem lenne Afrika veszteségéhez fogható.

Százmillió! Ez a szám kozmikus katasztrófákat idéz; földré-

szek víz alá kerülését, egy új jégkorszak beköszöntését juttatja eszünkbe. S e tömérdek ember kilenctizede semmiért pusztult el, értelmetlenül, céltalanul, hiába áldozta életét. Miért haltak meg ennyien? A feudális urak becsvágyáért, a polgárok pénzsóvárságáért és az akasztófavirágok élvezeteiért?

Sokat beszélünk a kapitalizmusról. Bíráljuk, szidalmazzuk. Valamennyien sokat hallottunk már a tőkés termelés anarchiájáról, az osztályharcról és a gyarmatokról. De amikor a beszédek és a tudományos értekezések fölé magasodik e koponyák millióiból emelt piramis, még erősebben átérezzük a marxizmus tiszta igazát, a legembertelenebb társadalmi rend, a kapitalizmus ellen vívott hatalmas küzdelmünk jelentőségét.

A HALÁL FEGYVERE

A rabszolgaság elleni harc első fegyvere az öngyilkosság.

A rabszolgahajók kapitányai ijedt csodálkozással mesélgették titkon odahaza, hogy a rabszolgák a tengerbe akartak ugrani, s akinek ez sikerült, örvendezve merült alá a hullámokban. „Örvendezve!" — hajtogatták jelentőségteljesen a kitanult tengeri medvék, s hitetlenül meresztették szemüket. Mert arra nemigen gondoltak, hogy bizonyára sokat szenvedett és szörnyű sorsnak néz elébe az, aki örvendezve válik meg az élettől.

A föld is megmentette a rabszolgákat a gyötrelmektől. Földet ettek, és bélgyulladásban elpusztultak. Földön kívül nyeltek üveget, szenet és mérges rovarokat is. Gyakran megesett, hogy éppenséggel semmit sem ettek és éhen haltak. Minden eszköz jó volt, ha vele elérték a célt. Az ültetvényeken sokan akasztották fel magukat; egyesével, kettesével, csoportosan és tömegestül választották ezt a halálnemet. Napirenden voltak a tömeges öngyilkosságok. S az öngyilkosok gyermekeiket is magukkal vitték a halálba. Kuba szigetén, Santa Cruz városában együtt akasztotta fel magát két rabszolganő; az egyik teherben volt, a másik két gyermekét is megölte.

Egy ízben megtörtént, hogy egy ültetvényes rabszolgái mind egy szálig véget akartak vetni az életüknek. A gazda értesült az „összeesküvésről", s elhatározta, hogy ravaszul félrevezeti

a négereket. Befogatott, s a kocsira élelmet és különféle szerszámokat rakatott fel, majd megparancsolta a rabszolgáknak, hogy kövessék. Az erdőbe érve leszállt lováról, s beszédet intézett a rabokhoz. Megtudtam, mondotta nekik, hogy el akarjátok hagyni e földi világot. Én nem szeretném elveszíteni a rabszolgáimat, ezért úgy határoztam, hogy veletek megyek a másvilágra. Ezeket a szerszámokat is magammal viszem. A túlvilágon majd újra együtt élünk, s ti úgy dolgoztok, mint itt. Nekem még jobb is lesz így, mert ezen a világon mégis csak meghaltok egyszer, de ott örökké hajtjátok majd a gépeimet... Ezzel a gazda odalépett az egyik fához, s hozzálátott, hogy ráerősítse magának a hurkot. A rabszolgák térdre hullva kérték, hogy bocsásson meg nekik, s maradjon minden a régiben.

Az öngyilkosságok érzékeny veszteséget okoztak a rabszolgatartóknak. Ezért az öngyilkossági kísérletet szigorúan büntették. A „tetten ért" öngyilkost a szokottnál is kegyetlenebb büntetéssel sújtották: aki nem akart enni, annak kitépték a fogait, s ha ez sem használt, izzó szenet tömtek a szájába. A rabszolga így is meghalt, de gyötrelmes pusztulásával elrettentette az élőket attól, hogy példáját kövessék.

Nehezebben boldogultak a mérgezésekkel. St. Thomas szigetén, amely akkor dán gyarmat volt, egy néger nőnek bőrzsákot kötöttek szorosan a szájára, nehogy földet nyeljen. De ez sem használt — az asszony bekötött szájjal is megmérgezte magát.

Aki már egyszer felakasztotta magát, annak olyan fémálarcot húztak az arcára, amely a nyakat is körülfogta. Az álarc zárjának kulcsa a felügyelőnél volt. A közfelfogás szerint ez az álarc, amelyen csak két nyílást hagytak — a két szemnek és lélegzéshez —, nem gátolta a rabot abban, hogy bármiféle munkát végezzen.

A terror természetesen csak fokozta a rabszolgáknak azt a vágyát, hogy eldobják maguktól az életet.

Afrikában sem győztek mindig és mindenütt a rabszolgakereskedők. Az afrikaiak erejéből arra nem futotta, hogy véget vessenek a rabszolgakereskedelemnek, de több helyütt elkeseredett ellenállást tanúsítottak vele szemben.

A szudáni Latif pasa elhatározta, hogy leigázza a takhale törzset. Ezer gyalogos és négyszáz lovas katonát szedett összse, valamennyit ellátta puskával, s még hat ágyút is szerzett. Jelentős haderő volt ez afrikai fogalmak szerint! De a takhale törzs főnöke nem ijedt meg, és nem adta meg magát. Vezetésével a törzs felkészült a támadók fogadására. A takhalék elefántagyarért puskát vásároltak, egyesült erővel hadsereget szerveztek, és tönkreverték a pasa seregét.

Hatnapi járóföldre a Fehér-Nílustól délkelet felé terült el Unyoro. A szudáni rabszolgakereskedők szövetsége elhatározta, hogy behatol ebbe az országba. A felderítésre kiküldött háromszáz főnyi osztag — kereskedő-karavánnak álcázva — el is jutott Unyoróba, s az egyik faluban ütött tanyát. A jövevényeket barátságosan fogadták, helyi szokás szerint ajándékokkal halmozták el, s tiszteletükre ünnepséget rendeztek. Egy hétig élvezték az unyoróiak vendégszeretetét, minden szükségeset megtudtak az országról, majd egy éjjel ártalmatlanná tették a falu harcosait, s temérdek rabszolgát és állatot zsákmányoltak. Ezután Unyoro ellen vonult az egész had: 350 egyiptomi katona és 1000 néger kisegítő szolgálatos. Titkon az ország határáig mentek, s kiküldtek 103 katonát és 150 négert, hogy váratlanul támadják meg a legközelebbi falut. A többiek a megerősített táborban várták az eredményt.

Eltelt egy óra, kettő, három... Elmúlt az éjszaka, már pirkadt a hajnal, amikor harci kiáltások harsantak fel, s a tábort minden oldalról megrohanták az unyoróiak. A katonák puskát ragadtak. Kétórás küzdelem után sikerült visszaverniük az első rohamot, de a környező halmokat harcosok százai lepték el, s újabb rohamra készülődtek.

A rabszolgakereskedők úgy határoztak, hogy elvonulnak.

Közvetlenül az indulás előtt bejutott a táborba a 253 főnyi különítmény egyetlen életben maradt tagja — egy néger —, s elmondta, hogy a dús fűben kanyargó, szűk ösvényen az unyoróiak csapdát állítottak, váratlanul előrohantak rejtekükből, s még egy lövés sem eshetett, dárdáikkal máris halálra sebezték a meglepett támadókat. A rabszolgakereskedők sietve elhagyták Unyorót.

Sok Afrika-utazó felháborodottan emlékezik meg arról, hogy expedícióját váratlanul és teljesen indokolatlanul megtámadták a négerek. Igen, ilyesmi is előfordult. De az európaiaknak semmi okuk a felháborodásra: az expedíciók megtámadása egyik formája volt a rabszolgakereskedelem elleni harcnak. Honnét tudhatták a négerek, milyen szándékkal jött hozzájuk az expedíciós csapat? A rabszolgakereskedők nemegyszer álcázták magukat közönséges kereskedőknek vagy utazóknak, amikor a falvakba érkeztek. Az afrikaiakat tapasztalataik arra intették, hogy a fehérektől csak a legrosszabbat várják; s már eleve védekeztek. „Szemet szemért" — ez lett a szabály Afrikában.

Azok a fehérek, akik kiérdemelték a négerek szeretetét, teljes biztonságban érezhették magukat. Az angol Livingstone, a hírneves Afrika-utazó, fegyver és testőrség nélkül keresztülkasul bejárta a fekete földrészt. Az általános megbecsülés volt a fegyvere, testőrsége pedig annak a területnek a lakossága, amelyen keresztülhaladt. A rabszolgakereskedők sem merték megtámadni — holott nyíltan elítélte őket —, mert féltek a négerek bosszújától.

Az afrikaiak az elkeseredés perceiben is megőrizték igazságérzetüket. 1752-ben Murray hajóorvost betegen hátrahagyták társai a benini tengerparton, egy néger házában. Betegsége alatt holland rabszolgakereskedők érkeztek Beninbe. Meghívták a négereket, hogy tekintsék meg hajóikat, s amikor a meghívottak egybegyűltek a hajókon, megrohanták, bilincsbe verték és elhurcolták őket. A felháborodott hozzátartozók körülvették a házat, ahol Murray lakott, s követelték, hogy a házigazda adja ki fehér vendégét. A gazda kiment a

tornácra, s hosszan beszélt a tömeghez. Elmondotta, hogy nem igazságos dolog, ha azért büntetünk valakit, amit nem ő követett el, s rajta töltjük ki másokkal szemben támadt gyűlöletünket. Beszélt arról, milyen nagy szégyen lenne, ha ő megsértené a vendégjogot, hiszen a fehér ember rábízta az életét, s felelős érte. Az egybegyűltek végighallgatták, azután szétoszlottak. S a négerek később elhalmozták Murrayt figyelmességük jeleivel, mintegy bocsánatát kérve a történtekért.

Az afrikaiak ellenállása a XVI—XVIII. században nem fejlődött háborúvá. De azért a négerek bebizonyították, hogy egyenlőtlen erőkkel is kitartóan, sőt eredményesen tudnak küzdeni szabadságukért.

„A BOLYGÓ AFRIKAI"

A rabszolgahajókon gyakori volt a lázadás, a gyűlöletből és elkeseredésből fakadó, céltalan zendülés, amely a menekülés legcsekélyebb reményével sem kecsegtetett. Gyér hírek fennmaradtak róluk a történelemben.

A hajófenékben egybegyűlt négerek, bár különböző törzsekhez és nemzetiségekhez tartoztak, valahogyan megtalálták a közös nyelvet. A rabszolgahajó mindennapi életrendjében meglelték a rést, amelyen keresztül fegyverekhez juthattak, s lázadást robbantottak ki.

A rabszolgahajók kapitányainak elbeszélései szerint az étkezés órái voltak a legalkalmasabbak a lázadásra, mert ekkor valamennyi rabszolga a fedélzeten tartózkodott. A matrózok készenlétben tartották fegyverüket, néhányan a rabszolgákra szegezett, megtöltött ágyúk mellett álltak, égő kanóccal.

S a négerek mégis túljártak a tengerészek eszén. A rabszolgahajókon oly gyakori volt a lázadás, hogy a rabszolgakereskedő országokban a biztosítótársaságok külön biztosításokat kötöttek „rabszolgalázadás esetére". S minden rabszolgakereskedő biztosította rakományát erre az esetre.

A fellázadt rabszolgák sorsa még akkor sem fordult jóra, ha győztek.

A partok közelében a győzteseket elfogták és újra eladták vagy a halálba kergették a partvidék lakói. Például 1785-ben az afrikai partok mentén fellázadtak egy holland rabszolgahajó négerei. Felkoncolták a legénységet, és hatalmukba kerítették a hajót. Ám a partról mohó szemek ezrei figyelték a küzdelmet, s mihelyt kiderült, hogy a négerek győztek, százával közeledtek az újabb kereskedők csónakjai minden oldalról a hajóhoz. A rabszolgák, látva a helyzetet, a lőporkamrához siettek, s a levegőbe röpítették önmagukkal együtt a hajót.

Ha a nyílt tengeren tört ki a lázadás, a rabszolgák hatalmukba kerítették ugyan a hajót, de nem tudták kormányozni, s vagy éhen vesztek, vagy elsüllyedtek a viharban.

Harvey Wish szerint 1700 és 1845 közt 55 lázadás robbant ki angol és amerikai rabszolgahajókon. De ő csak azokat a lázadásokat számolja, amelyeknek a híre fennmaradt. S hány kétségbeesett vállalkozás végződött valamennyi részvevő — rabszolgák és legénység — pusztulásával! Hány hajó zúzódott össze zátonyokon, süllyedt el a viharos tengeren a négerek győzelme után! A „bolygó hollandi" szerepére méltán tarthatott igényt a XVI—XVIII. században a fehérek és feketék tetemeivel borított rabszolgahajó, amely felvont vitorlákkal suhant a tengeren, nem tudni hová, s mindvégig megőrizte a fedélzetén lezajlott véres események komor titkát.

A FÁSULTSÁG ELLENSZERE

A négerek Amerikában is tovább harcoltak szabadságukért. Az első amerikai négerlázadás, amelynek híre a történelemben fennmaradt, 1526-ban, harminc évvel az Újvilág felfedezése után tört ki. A spanyol Lucas Vásquez de Ayllón gyarmati kolóniát akart alapítani a mai Dél-Carolina állam területén. Családjával és rabszolgáival együtt partra szállt a kontinensen, de a négerek fellázadtak, s menekülésre késztették a fehéreket. A volt rabszolgák letelepedtek a Pee Dee folyónál; ők lettek az első emigránsok az Egyesült Államokban, egy évszázaddal megelőzve a fehér emigránsokat.

A gyarmati krónikák hírül adják, hogy 1555-ben nagy rabszolgalázadás robbant ki Venezuelában, a Barquisimeto közelében levő aranybányákban. Pedro Simon XVI. századi történész elbeszéli, hogy egy Miguel nevű rabszolga, aki „jól tudott spanyolul, és járatos volt a legkülönfélébb fortélyokban", az őserdőbe szökött, s felkelésre szólította fel a négereket. Erre minden jel szerint már régóta készültek is a rabszolgák, mert százával tódultak Miguelhoz az erdőbe. „Sokan csatlakoztak hozzá; megválasztották királyuknak, élettársát, a néger Hiomarát pedig királynőjüknek; kettejük fiából herceg, egy másik négerből püspök lett. Miguel fővárost alapított, egybegyűjtötte csapatait, s támadást intézett Barquisimeto ellen." A támadást a spanyolok visszaverték, s üldözőbe vették a néger csapatokat. Miguelt végül is elfogták és kivégezték. A felkelés túlságosan helyi jellegű volt ahhoz, hogy győzzön. A négerek azonban mindinkább felismerték az egység és az államszervezet jelentőségét — s ez igen fontos. A fehérektől kapott lecke nem veszett kárba.

1733-ban az akkor dán kézben levő San Juan-szigeten lázadtak fel a négerek. Rőzsecsomókba rejtve késeket csempésztek be az erődbe, rajtaütéssel megsemmisítették a sziget helyőrségét, s hatalmukba kerítették — valamennyi kézi fegyverével és ágyújával együtt — a dán erődöt. Győzelmüket azonban nem tudták kiaknázni. Martinique szigetéről francia csapatok érkeztek, ostrom alá vették az erődöt, s a mulattok árulása folytán benyomultak a falak mögé. Háromszáz néger kitört a gyűrűből, a hegyekbe menekült, s nem akarván megadni magát, ott véget vetett életének.

A XVII., a XVIII. és a XIX. században egymást érik a négerfelkelésekről szóló hírek. Ahol csak rabszolgákat tartanak, mindenütt nő a négerek nyílt fegyveres ellenállásának frontja. Nem törődve azzal, hogy az erők roppant egyenlőtlenek, a rabok lázadoznak. Félholtra verik őket, vezetőiket kivégzik; eltelik néhány év, újabb lázadás tör ki ugyanott, ezt ismét leverik, s a négerek tovább küzdenek. Már a legbestiálisabb megtorlás sem félemlíti meg őket. Újra meg újra elveszítik

vezetőiket, ezrével pusztulnak el, csaknem teljesen fegyvertelenek, nincs pénzük, nincsenek szövetségeseik, egyedül állnak szemben a fehér titánnal, s a rabszolgák mégis tovább ostromolják, türelmesen, kitartóan, a kudarcokon okulva s nem csüggedve, egyre csak ostromolják a rabszolgaság fellegvárát.

Szükséges-e, hogy felsoroljuk mind a négerfelkeléseket? Elég talán annyi, hogy ezek egyetlen rabszolgatartó terület életéből sem hiányoztak. Brazíliában, Palmaresen kívül (amelyről még szó lesz), hatalmas lázadások robbantak ki 1756-ban, 1813-ban és 1839-ben. Jamaica, Barbados és Kuba szigetén rövid szünetekkel újra meg újra felszínre törtek a néger forradalmi mozgalmak. Ahol csak rabszolgák éltek, mindenütt fel-fellobbant a lázadás tüze.

Az Egyesült Államok területén 1687-ben zajlott le az első rabszolgalázadás, Virginia államban. 1712-ben New Yorkban, 1739-ben Dél-Carolina államban, 1853-ban New Orleansban tört ki négerfelkelés — és így folytathatnánk tovább a felsorolást. A texasi „Inquire" 1857. január 12-i számában megállapította: „Államunkban, úgy látszik, mindennapos jelenség lett a rabszolgalázadás."

Érdekes képet kapunk, ha nyomon követjük az indiánok és a négerek viszonyának történetét. A két nép, amelyet egyformán elnyomott ugyanaz az ellenség, nem mindig támogatta egymást. A fehérek felismerték az indián—néger szövetség veszélyét, s mindent megtettek, hogy meghiúsítsák a színes bőrűek szövetkezését. Amikor például 1797-ben a venezuelai Coro tartomány ércbányáiban fellázadtak a négerek, a lázadás leverésébe a spanyoloknak sikerült bevonniuk a környékbeli indiánokat.

Az egyforma társadalmi helyzet azonban erősebbnek bizonyult a faji különbségnél. Az afrikaiak és az indiánok között írásba nem foglalt, de szilárd szövetség létesült.

A szökött rabszolgák úgy mentek az indiánokhoz, mintha hazamennének. Befogadták őket a törzsbe; indián nőt vettek feleségül. S az indiánok a fehérek követelései ellenére sem ad-

ták ki a négereket. Az Egyesült Államok kormánya 1817-től 1835-ig háborút viselt a seminole indiánok ellen, s egyik legfőbb követelése az volt, hogy az indiánok adják ki a szökött rabszolgákat.

Az indiánok és a négerek együttműködése fokozta mindegyikük erejét. 1675-ben egy rabszolgahajó zátonyra futott és szétzúzódott két mérföldnyire a St. Vincent-szigettől. A legénység a hajóval együtt elpusztult, de a hajófenékben életben maradt, megbilincselt négerek nagy üggyel-bajjal kiúsztak a partra, s letelepedtek az indiánoknál. Szántóföldeket és kerteket varázsoltak a szigetre. Utódaik — a fekete indiánok vagy akkori nevükön fekete karibok — ellátták magukat jó fegyverekkel, erődítményeket építettek. Az angolok megpróbálták leigázni ezt az indián—néger társadalmat, de a fekete karibok elűzték a partra szállókat, és megőrizték függetlenségüket. Valamennyi környező szigetről hozzájuk menekültek a négerek.

A rabszolgák tehát lassanként szövetségesekre leltek, fegyvert, támaszpontokat és harci tapasztalatokat szereztek. Egységesebbé kovácsolódtak, s mind erősebb lett bennük a szabadságvágy és a tulajdon erejükbe vetett hit. A kétségbeesést nyugodt bátorság, a homályos reményeket tudatos célok, a magányos lázadásokat tömeges felkelések váltották fel. A közeljövő nagy megrázkódtatásokat ígért.

A RABSZOLGÁK GAZDÁIK VÉDELMÉBEN

A szabadságszerető négerek, akik szenvedélyesen gyűlöltek mindenfajta elnyomást, részt vettek valamennyi amerikai szabadságmozgalomban, fehérekében, indiánokéban és mulattokéban egyaránt.

Amikor az amerikai gyarmatok — a későbbi Egyesült Államok — szembeszálltak az angol uralommal, a négerek sem nézték tétlenül a harcot. Az amerikaiak és az angolok nyílt összecsapásának első áldozata a néger Crispus Attucks volt. A negyvenhét esztendős néger 1770. március 5-én a bostoni

munkások tüntető menetének élén haladt, s az angol katonaság Preston kapitány parancsnoksága alatt tüzet nyitott a tüntetőkre. Attucksszel együtt öt fehér munkás is életét vesztette.

George Washington először nem akart rabszolgákat felvenni a hadseregbe, de 1776-tól az utánpótlás hiánya rákényszerítette, hogy megmásítsa elhatározását. A négerek ezrével jelentkeztek önként; sok rabszolgát pedig az ültetvényesek küldtek katonának, hogy önmagukat mentesítsék. A háromszázezer főnyi hadseregben több mint ötezer néger szolgált.

S hamarosan kiderült, hogy a négerek semmiben sem maradnak a fehérek mögött a csatatéren. Az amerikai függetlenségi háborúban sok néger tűnt ki hősiességével, nem egy közülük mindmáig az Egyesült Államok nemzeti hőse.

A néger Salem Poort a forradalmi hadsereg tizennégy magas rangú parancsnoka terjesztette fel kitüntetésre a savannah-i és a charlestoni csatában tanúsított hősiességéért. A néger James Armistead csellel félrevezette Lord Cornwallist, s megmentette a bekerítéstől és a megsemmisüléstől Lafayettenek, a francia forradalom későbbi nagy harcosának seregét. Egy másik néger, Tack Sisson foglyul ejtette Richard Prescott angol tábornokot.

A második amerikai—angol háború idején, 1814-ben, az angolok legjobb erőiket, a napóleoni háborúk veteránjait vetették be New Orleansnál Pakenham tábornok vezényletével. S a szemben álló néger hadtest tönkreverte őket.

A dél-amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi harcaiban is kitűntek a négerek. Mexikóban, Peruban, Chilében, Argentínában és Venezuelában rabszolgákból alakultak a legjobb forradalmi csapattestek.

A rabszolgák sokat tanultak abból, hogy részt vettek a fehérek háborúiban. Elsajátították az európai fegyverek kezelését, járatosak lettek a politikában, a korszerű taktika és stratégia tudományában. Nem sok időbe telt, s jó hasznát vették mindannak, amit tanultak.

Szökött rabszolgák 1630-ban megalapították Brazíliában Palmares községet. Az ország északi részén, minden lakott helytől távol fekvő település gyorsan nőtt: amint létezéséről értesültek, a szökött rabok Brazília minden részéből tódultak Palmaresbe. A községből hamarosan város lett, mintegy húszezer néger lakossal. Körülötte falvak épültek, s ezeket is szökött rabszolgák lakták.

A portugálok hadjáratot indítottak Palmares ellen. Úgy vonultak ellene, mint holmi vendégségbe: zajosan, vidáman, élvezettel.

De sortűz fogadta őket. Nem azok a négerek fogadták őket, akik alázatosan görnyedve robotoltak a dohányültetvényeken, nem azok, akik félholtan támolyogtak elő a rabszolgahajók gyomrából. Harcosok fogadták őket, fegyverrel és meglepő taktikai, stratégiai jártassággal. A portugál hadjárat csúfosan összeomlott, a szétvert csapatok maradványai szégyenszemre elmenekültek.

Palmaresben megszületett a világ első néger köztársasága. Elnöknek a hős Gango Zumbát választották meg. Hivatalba lépett a kormány, létrejöttek a helyi államhatalmi szervek, a törvényszék, a hadsereg. Figyeljük meg: a négerek nem királyságot vagy császárságot, hanem köztársaságot alapítottak. Abban az időben Amerika földjén sehol sem, és a világon is mindössze néhány helyen volt köztársaság. A négerek — bár aligha sejtették — elöl jártak a politikai reformokban.

Nem sokat tudunk a Palmaresi Köztársaságról. Csak azt tudjuk, hogy Brazília északi részén évtizedekig létezett egy független néger állam. S tudjuk, hogy ez az állam erős volt, mert a portugálok minden támadását fölényesen visszaverte. Mezőgazdasága és ipara is fejlett lehetett, hiszen élénk kereskedelmet folytatott szomszédaival. E rendkívül sajátos állam mindennapi életét azonban nem ismerjük. A gyarmatosítók gonosz dühvel megsemmisítették Palmares minden történeti emlékét.

A néger köztársaság hatvanhét esztendeig — 1630-tól 1697-ig — állt fenn. Hosszabb életű volt, mint sok feudális európai állam. A portugálok 1697-ben egy váratlan koncentrált csapással megsemmisítették, s lakóinak többségét lemészárolták. Utolsó védői levetették magukat a sziklákról, inkább a halált választva, mint a rabságot.

De változtak az idők: egy-egy központjának megsemmisítése már nem vethetett gátat a forradalmi mozgalomnak.

Palmares elbukott, de kezdeményezését folytatták a maronok. Senki sem tudja, honnét ered ez a szó, amelynél félelmetesebben semmi sem hangzott a XVIII. században a dél- és közép-amerikai fehérek fülében. Így nevezték a szökött rabszolgákat. „Simaran" spanyolul majmot jelent; s az elnevezés talán onnan ered, hogy a gazdájuktól elszökött rabszolgák fákon laktak. De az is lehet, hogy a spanyol „marran" — „vadkan" — szóból származik, mert a vadkan volt a maronok legfőbb tápláléka. Végeredményben nem is fontos, hogyan keletkezett, az a fontos, hogy elevenen élt ez a szó.

Cromwell, Anglia lord-protektora, 1655-ben elhódította a spanyoloktól Jamaica szigetét. Az átmeneti háborús zűrzavart kihasználva, ötezer rabszolga a hegyekbe menekült. Gyorsan rendezték soraikat, s egymás után támadták meg az ültetvényeket, hogy társaikat kiszabadítsák. Az angolok kisebb összecsapásokkal próbálták visszaszorítani őket, de a maronok egyre erősebben támadtak.

Ekkor az ültetvényesek nagy hadsereget szerveztek, s a hegyekbe küldték. Sikerült is bekeríteniük a maronokat. Vezérüket, Jean de Bolast elfogták és kivégezték, de a felkelők fő erői kitörtek a gyűrűből, újabb szökött rabokkal gyorsan pótolták veszteségeiket, s ismét támadásba mentek át.

Nem volt könnyű harcolni ellenük. A maronok kitűnő lövészek, szívós katonák voltak, s nagyszerűen ismerték a hegyi partizánháború taktikáját. Váratlanul támadtak, gyorsan és célratörően nyomultak előre, s ha kudarc érte őket, kisebb csoportokra oszolva visszaszivárogtak a hegyekbe. Egy kortársuk ezt írta róluk: „... rettenetesek, ha győznek, de legyő-

zöttként éppoly veszedelmesek." S a négerek valóban megfizettek mindenért az ültetvényeseknek. Foglyokat nem ejtettek — egyetlen fehérnek sem kegyelmeztek. A kegyetlenség kegyetlenséget szült.

Az angoloknak 1730-ig 240 000 font sterlingjükbe került a felkelőkkel vívott küzdelem. A maronok erős bázist építettek ki maguknak: bevehetetlen erődítményeket emeltek, gyümölcsösöket telepítettek, gabonát vetettek. A helyi angol csapatokat két reguláris ezreddel kellett megerősíteni az anyaországból, de ez sem változtatott a helyzeten: a maronok minden nyílt összetűzésnél vereséget mértek a királyi haderőre.

Ez már nem volt tréfadolog. Reguláris európai csapatok vereségeket, súlyos vereségeket szenvedtek — nem németektől, svédektől vagy oroszoktól, hanem rabszolgáktól. A maronok kiváló katonai tudása és a fehérek tehetetlensége megdöbbentette egész Európát.

Az angolok kénytelen-kelletlen belátták, hogy ők húzták a rövidebbet, s többé nem bocsátkoztak nyílt háborúskodásba. Hallgatólagosan elismerték a maronok katonai fölényét, s más módszerekhez folyamodtak. Nem sajnálva a pénzt, egyik erődöt a másik után építették a felkelők megszállt területe mentén, megerősített állások vonalával vették körül őket, s lassanként egyre összébb szorították a gyűrűt. Így folyt ez hosszú évekig, míg végül a maronok beleegyeztek, hogy a két fél véget vessen a harci tevékenységnek.

A jamaicai kormányzó 1738-ban ünnepélyesen békét kötött a maronokkal. Ez volt az első hivatalos békeszerződés, amelyet a fehérek Amerikában négerekkel kötöttek. A maronok megtartották egész megszállt területüket, s örök időkre szabadok lettek.

Így vívták ki a négerek szabadságukat — nem könyörgéssel, nem imádságokkal, hanem fegyverrel.

Tekintsünk csak vissza. Emlékszünk még rá, hogyan lökték partra a hajófenékből a félholt rabszolgát? Hogyan sütötték rá a bélyeget, s korbácsolták meg minden semmiségért? Hogyan görnyedt hétrét, amikor percnyi megállás nélkül 625

gödröt kellett ásnia naponta? És íme, most békeszerződést köt a fehérekkel; nyugodt és méltóságteljes, mert tudatában van erejének. Idegen országban, elgyötörten és üldözötten is győzedelmeskedett mindenen és mindenkin, kivívta a jogot a szabadságra.

A maronokkal kötött béke 1795-ig tartott Jamaicában. Az angolok nem vesztegették az időt. Világosan látták, hogy nem élhetnek örökké egymás mellett a volt rabok és a rabszolgatartók. Arra törekedtek, hogy a maronok közül kiemeljenek egy vezető réteget, szembeállítsák a közemberekkel, s reá támaszkodjanak. Az ültetvényesek egyre inkább kezükbe ragadták a gyeplőt. A maronok területe évről évre összébb zsugorodott, s időnként már el is fogott egy-egy rabszolgát régi gazdája. Nem volt kétséges, hogy közeleg az újabb háború.

Ez a háború 1795-ben tört ki, egy maron nyilvános megbüntetésének ürügyén. A felkelők kiáltványt bocsátottak ki, amelyben felsorolták sérelmeiket, s megkezdődtek a hadműveletek.

Anglia úgy félt a népi mozgalmaktól, mint a tűztől. Nagy hadsereget vetett be a maronok ellen, nem törődve sem a költségekkel, sem a veszteségekkel. A sereg élén a külön e célból kinevezett Walpole tábornok állt.

Kezdetben a maronok kerekedtek felül. Több angol egység felmorzsolódott a harcokban. De minden hadseregnél jobban segítette az angolokat a maron vezetők árulása. Kikeltek az árulás elvetett magvai! A széthúzástól gyengített felkelők visszavonulásra kényszerültek.

Walpole tábornok száz idomított újfundlandi kutyát hozatott, hatalmas vérebeket, amelyek szétmarcangolták áldozatukat. A maronok sokkal inkább tartottak a kutyáktól, mint az angoloktól. A fedezékeikbe beszorított, elárult felkelők, akiket elvágtak a víztől, végül is megadták magukat. Az angolok úgy féltek tőlük, oly nagy volt hírük-nevük, hogy még megbüntetni sem merték őket, nemhogy megölni. 1796-ban valamennyiüket áttelepítették Jamaicából Kanadába, ott földet kaptak, s megőrizték szabadságukat. 1655-től 1795-ig — 140 esz-

tendeig — tartották magukat a maronok Jamaica szigetén, s ebből 80 évet háborúskodással töltöttek.

Valamivel a jamaicai maronok után Guayana holland gyarmaton is fellázadtak a négerek. Három ültetvényen — Ucasban, Saramaccában és Cotticában — kezdődött a lázadás. A felkelők az őserdőbe vonultak; számuk hamarosan húszezerre nőtt. Egész Guayana forrongott. Égtek az ültetvények, a fehérek pánikszerűen menekültek, egymás után dőltek romba a városok. A fehéreknek nem volt irgalom.

Sebtében erősítések érkeztek Hollandiából. De mit ért minden erősítés a guayanai mocsarakban és sűrű őserdőkben, ahol a négerek otthon voltak, de a fehér katonák úgy érezték magukat, akár a pokolban? Mi hasznát vehették az ágyúknak, amelyek belesüllyedtek az ingoványba, a puskáknak, amelyekben átnedvesedett a tölténytár, a lovaknak, amelyeket kullancsok és fekélyek leptek el? A háború elhúzódott, és nem sok dicsőséget hozott a hollandoknak.

Az ültetvényesek végül is békét ajánlottak. Már álmukban sem gondoltak a lázadók leigázására, csak azt kérték, hogy megtarthassák a még kezükben levő területet. Hajlandók voltak átengedni a négereknek mindazon városokat, ültetvényeket és területeket, amelyeket elfoglaltak, ha beérik ennyivel.

Némi gondolkodás után a felkelők elfogadták az ajánlatot. A szerződést kölcsönös esküvel kellett megpecsételni, s ekkor a fehéreknek újabb megaláztatást kellett elszenvedniük. A négerek megtagadták, hogy a fehéreknél dívó szokás szerint a bibliára esküdjenek, s kitartottak amellett, hogy az esküt az ő szokásaiknak megfelelően tegyék le.

Mit tehettek a hollandok? Nem volt más választásuk... Az ültetvényesek megbízottjai felkeresték a felkelőket. Egy tágas tisztáson fogadták őket az eskütételre kiszemelt négerek. Mindkét küldöttség tagjai tőrrel bemetszették ujjuk hegyét, s rabszolgák és rabtartók vére összevegyült egy tiszta vízzel telt tökhéjban. A folyadékhoz néhány marék száraz földet kevertek, s négerek, fehérek sorra ittak belőle. Mit érezhettek a büszke ültetvényesek, amikor alávetették magukat ennek a

szertartásnak, tökhéjból itták a zavaros kotyvalékot, szájukkal érintve azt a helyet, ahonnét a négerek ittak! De nincs az az erő, amely a még nagyobb erőnek ellenállhat. Az „ivás" után a négerek papja tanúságra hívta a pogány istent, s a körülállók ámént mondtak rá. A békét megkötötték.

A maronok erős államot teremtettek. Központja az áthatolhatatlan őserdő mélyén épült Goddo Szabi városa lett. A várost, amely egy hatalmas mocsárból kiemelkedő szigeten állt, magas földsánc és fából készült falak vették körül. Több száz háza között sok emeletes is akadt. Határában búza- és maniokaültetvények virultak. A négerek jól hasznosították mindazt, amit a fehéreknél tanultak: ültetvényeik sem megmunkálás, sem termés tekintetében nem maradtak a holland földek mögött. Gyorsan felismerték, hogyan fordítsák a javukra, amit a környező erdő adhat — kapóra jöttek az afrikai szokások. Az erdő ellátta őket mézzel, gyümölccsel és vaddal, a folyók bővelkedtek halban. Pálmahamuból sót készítettek, magából a pálmából bort és olajat nyertek. Liánokból tarsolyt, kalapot, felsőruhát és más egyebet szőttek-fontak.

A béke azonban nem tartott sokáig: egymást követték a háborúk. A hollandok 1763-ban már harmadszor kötöttek békét a maronokkal. De nyolc év múlva ez a szerződés is felborult: Cottica ültetvényen másodszor is fellázadtak a rabszolgák, s a maronok segítségükre siettek.

A hollandok ekkor kockázatos lépésre szánták el magukat. Közhírré tették, hogy minden rabszolgát felszabadítanak, aki beáll a holland hadseregbe, s a megalakult néger csapattesteket bevetették a maronok ellen.

A négerek simán továbbjutottak ott, ahol a hollandok reménytelenül megrekedtek. Mocsarakon keltek át, ösvényeket vágtak az őserdőben, és szilárdan állták a maronok minden ostromát és támadását. Négerekkel a négerek ellen — ez ügyes fogás volt. A kiépült rőzseutakon és ösvényeken a holland csapatok 1773 nyarán eljutottak Goddo Szabiig, s elkeseredett harcok után bevették a várost. A maronok rendezetten mind beljebb és beljebb vonultak az őserdő mélyére. S

amerre elhaladtak, könyörtelenül felégették városaikat, falvaikat és ültetvényeiket. A hosszú üldözésben a hollandok végül is kifulladtak, és visszafordultak anélkül, hogy végképp legyőzték volna ellenfelüket. A szökött rabszolgák nem nyerték ugyan vissza régi hatalmukat, de a rabszolgaság eltörléséig folyvást háborgatták az ültetvényeseket.

A XVIII. század végén Amerika rabszolgatartó vidékeinek minden lakója érezte a közelgő vihar előjeleit. A két tábor — a feketék és a fehérek tábora — nyíltan harcra készülődött. Senki sem tudta, hol és mikor lobban fel a tűzvész lángja, de azzal mindenki tisztában volt, hogy a fehérek teljhatalmának hamarosan vége szakad Amerikában.

NÉGER KÖZTÁRSASÁG

A FRANCIA ANTILLÁK GYÖNGYE

Tucatnyi állam van az amerikai kontinensen. Akad köztük néhány hatalmas is, de legtöbbjük kis ország, amelyet fehérek, indiánok és négerek laknak.

Amerika urai a fehérek. Akár többen vannak, mint a „színesek", akár ugyanannyian vagy kevesebben, mindenképp ők tartják kezükben a politikai hatalmat és a gazdasági életet. A négerek és az indiánok nagy számuk és vitathatatlan jogaik ellenére sem vesznek részt az államvezetésben, s a gazdasági életben is háttérbe szorulnak.

Nézzünk körül egy amerikai nagyváros utcáin. Amott, a szűk kis mellékutca egyik kapubejáratánál néger cipőtisztító ütötte fel tanyáját. Az úttesten egy gépkocsi suhan el, hátsó ülésén testes fehér úr terpeszkedik, a kormánykerék mellett néger sofőr ül. A villamosra fekete bőrű fiú ugrik fel; valamelyik cég küldönce. S ha belépünk a cég székházába, néger portás nyitja ki előttünk az ajtót, néger liftkezelő röpít fel a kért emeletre. A négerek rakodómunkások, földmunkások, kifutók. Ők tisztítják a fehérek lábbelijét, söprik az utcáikat, őrzik a házaikat, kezelik a liftjeiket. Minden piszkos, másodrendű segédmunkát ők végeznek. Nem egykönnyen találunk fekete bőrű építészt, mérnököt vagy bankárt Amerikában.

„Érett ananászt
esznek a fehérek,
a feketék
a szutykosa belét.

Az élete is fehér
a fehérnek,
a feketének
annál feketébb."*

De íme, megérkeztünk Haiti szigetére, Port-au-Prince-be. Kezdetben minden úgy fest, mint másutt. A kikötő területét elhagyva ugyanolyan néger cipőtisztítókat látunk, mint Rio de Janeiróban vagy Vera Cruzban. A hatalmas luxusautókat itt is négerek vezetik. Néger portás fogad bennünket az irodaház bejáratánál, néger liftkezelő visz föl az emeletre. Látszatra nincs itt semmi meglepő.

De álljunk meg egy fél órára a cipőtisztító mellett. Nem furcsa, hogy egész idő alatt csupa néger kliense akad? Pillantsunk be az elsuhanó autóba. Ugye meglepő? Néger sofőr az elülső ülésen, s a hátsón egy jól öltözött, testes néger terpeszkedik méltóságteljesen. Hanyatt-homlok rohanunk az irodaházba, elszáguldunk a néger portás mellett, sürgetjük a néger liftkezelőt, kopogtatás nélkül benyitunk a szobákba — és megdöbbenve állunk meg a küszöbön. Az asztaloknál néger jogászok, könyvelők, ügyintézők ülnek. S amott az iroda főnöke, az az idősebb, sötét bőrű, jellegzetesen göndör hajú úr — ő is néger.

Ne csodálkozzunk. Ez Port-au-Prince, a legsajátságosabb állam fővárosa. A fennhéjázó Egyesült Államok tőszomszédságában, olyan országoktól körülvéve, ahol a fehérek az urak, a rabszolgakereskedők honának perifériáján százötven esztendeje él és virágzik egy néger köztársaság.

Van kormánya — tagjai mulattok és négerek, egyetlen fehér sincs köztük; élén néger miniszterelnök áll. A világ számos országában működik diplomáciai képviselete, s még az

* *Majakovszkij:* Black and White. Ford. Kardos László.

Egyesült Államok is kénytelen fogadni a Fehér Házban színes bőrű követét.

A Haiti Köztársaság tőkésország. Mint minden tőkésországban, itt is megtalálható a munkásság, a parasztság, a polgárság és az értelmiség, folyik az osztályharc, küzdenek egymással a pártok, s ellentétes szellemű újságok jelennek meg. De a vasmunkás, a szegényparaszt, a parfümtől illatozó arisztokrata, az alkotásba merülő tudós és a dúskáló tőkés egyaránt fekete bőrű. Csak nemrégen helyezték hatályon kívül azt a törvényt, amely megtiltotta, hogy fehér embernek magántulajdona lehessen Haitiban. Nemrégen a fehérek még ijedten elkerülték ezt az országot. S a New York-i üzletember, a londoni polgár, a francia járadékos mindmáig haragosan ráncolja homlokát, amikor a néger vámtiszt kívánságára kinyitja a magával hozott bőröndöket. Mert Haiti területére lépve a fehér ember olyan földre lép, ahol négerek ezrei áldozták életüket a szabadságért, s utódaik éberen óvják köztársaságukat.

A Haiti Köztársaság a hasonnevű szigeten terül el. A szigetet már jól ismerjük: Haiti nem más, mint a volt Hispaniola és San Domingo.

Említettük már, hogy Franciaország és Spanyolország 1697-ben felosztotta egymás közt Hispaniolát. A spanyoloknak jutó keleti rész neve Santo Domingo, a nyugati francia rész neve pedig San Domingo lett. Santo és San Domingo nagyságra különbözött egymástól: a spanyoloknak nagyobb terület jutott. De jóllehet Santo Domingo csaknem kétszer akkora volt, mint a francia birtokrész, ez utóbbi csaknem kétszeresen felülmúlta lakosság és termékenység tekintetében. San Domingo jelentősége, dicsősége és sorsa egyértelmű a sziget nyugati, francia felének jelentőségével, dicsőségével és sorsával.

Franciaországnak jóval nagyobb és népesebb gyarmatai is voltak és vannak, mint San Domingo. De sohasem volt ilyen virágzó gyarmata. San Domingo valóságos gyarmati mesterműlett, rabszolgatartó mintaállam, az ültetvényes gazdálkodás netovábbja.

A gyarmatnak 1791-ben mintegy félmillió lakosa volt. Új gazdái több száz falut és tucatnyi szép várost építettek. Közülük a legnagyobb Cap (teljes nevén: Le Cap Haitien). A város a sziget északi részén terül el, hegyek alján, s így széltől védett. A XVIII. század nyolcvanas éveiben 29 utcáját mintegy ötvenezer ember lakta. Csaknem a francia uralom végéig Capot tekintették a gyarmat fővárosának.

Méltó versenytársa lett Capnak Port-au-Prince. Ingoványos vidéken épült, s ezért egészségtelen, maláriás éghajlatú volt. A vele szemközt húzódó Gonâve-sziget felfogta a hűsítő tengeri fuvallatokat, s Port-au-Prince fölött megrekedtek a mocsarak mérgező párái. Fekvése azonban olyan szerencsés, hogy még a malária sem akadályozta fejlődését. A kellemes öböl, a viruló indigó- és kávéültetvények vonzották a vállalkozókat és a kereskedőket. Port-au-Prince jó három kilométer hosszan húzódott a tenger partján, s hétszáznál több nagy házával rendkívül impozáns látvány volt. Végül még a francia kormányzó is ide tette át székhelyét Capból.

Délen nagy hírnévnek örvendett Aux Cayes városa: egy kis házsor a tengerparton. Méreteiben nem ért fel Cappal és Port-au-Prince-szel, de kényelmével felülmúlta őket. Éghajlata szárazabb, talaja termékenyebb, házai tágasabbak és magasabbak voltak. Léogane városa fél mérföldnyire feküdt a tengertől, egy jéghideg forrásokban és patakokban bővelkedő, napsütötte völgyben. S ugyanígy tekintettel voltak minden kényelemre St. Marc kikötőváros építői: a városnak mind a százötven háza — köztük sok emeletes — kőből épült.

A városokat falvak és ültetvények vették körül. Valamennyi város raktár volt és kereskedelmi gócpont, közigazgatási székhely és „vidámpark" a fehérek számára. Az ültetvények — San Domingo legfőbb értékei — nemcsak Franciaországot, hanem egész Európát is ellátták gyarmati termékekkel. Uraik nagyvonalú, intenzív gazdálkodást folytattak. A hatalmas nyereségek mind buzgóbb igyekvésre ösztönözték őket, s lehetővé tették, hogy hatalmas tőkéket fektessenek be a termelésbe.

Két év alatt — 1776-tól 1778-ig — San Domingo 60 000

tonna cukrot, 27 200 tonna kávét, 400 tonna indigót, 2480 tonna gyapotot, 28 000 hordó cukorszirupot, 3450 livre értékű bőrt, 501 000 livre értékű teknőchéjat, 401 000 livre értékű szerfát és sok más árucikket exportált. Ha csak a cukor, a kávé, az indigó és a gyapot kivitelét vesszük, a gyarmat minden lakosára akkor is évi 180 kilogramm exportcikk jutott.

AZ ÁRNYALATOK VILÁGA

A San Domingó-i gazdaság a rabszolga görnyedő hátán nyugodott. A szigeten hallatlanul koncentrálódtak a rabok. Sem az ó-, sem az újkorban, sem Athénban vagy Ninivében, sem pedig Brazíliában vagy Kubában, soha sehol nem alakult ki a rabszolgáknak és a szabadoknak ilyen aránya. Nem kevesebb, mint 17 rabszolga jutott egy szabad emberre, beleszámítva a fehér bőrű gyermekeket. S ha még hozzávesszük, hogy nem minden fehér tartott rabszolgát (akadtak például fehér szakácsok, zenészek, lovászok stb.), s nem számoljuk a gyermekeket, kiderül, hogy minden felnőtt rabszolgatartóra körülbelül 50—70 rabszolga jutott!

San Domingo a négerek és a mulattok országa volt. A fehérek jelentéktelen nemzeti kisebbséget, vékonyka társadalmi réteget alkottak. S mégis ők voltak San Domingo urai. Két világosan elhatárolható csoportra oszlottak: az állandó és az ideiglenes szigetlakókra. San Domingo ideiglenes lakói két-három évre, olykor ennél több vagy kevesebb időre, de mindenképp csak átmeneti időszakra költöztek át Franciaországból. Egyik-másik nemes eljött, hogy „megaranyozza címerét": gyorsan meggazdagodjon, s azután az anyaországban vígan éljen a pénzből. Kereskedők, kézművesek, orvosok, szolgák is érkeztek, hogy nemes uraikkal együtt kihalásszák a maguk zsíros falatját a gyarmati húsosfazékból. San Domingo fehér lakóinak többségét az ilyen „jövő-menők" tették ki.

A fehérek közt megmaradtak a Franciaországban fennálló rendi korlátok. Az arisztokrácia elkülönült a közemberektől, a gazdagok gőgösen lenézték a szegényeket. A házitanítót ter-

mészetesen befogadták az ültetvényes családba, de kissé lenézően kezelték. Ő pedig megvetően viselkedett a fehér szolgákkal. Még a San Domingó-i fehérek csöppnyi világában is hosszú ranglétra különböztette meg címek, rangok, társadalmi pozíciók és előjogok szerint az embereket.

A színes bőrűekkel azonban egységesen állt szemben a fehérek tábora. Helyi fogalmak szerint a legutolsó fehér ember is beláthatatlan magasságban trónolt a legkülönb fekete bőrű fölött.

A színes bőrű szigetlakók még a fehéreknél is jobban differenciálódtak. Ahol a faji különbségeket az osztálykülönbségek fokára emelik, ott a bőrszín vagy a vérkeveredés legcsekélyebb árnyalata, a legapróbb származásbeli eltérés is óriási, többnyire döntő szerephez juthat az emberek életében, közelebb hozhatja őket az uralkodó vagy az elnyomott réteghez. San Domingóban gondosan kidolgozott terminológiával jelölték a származásbeli változatok valamennyi fajtáját.

Elsősorban megkülönböztették a négereket a mulattoktól. Mulattnak nevezték azokat, akik fehér apától és néger anyától származtak. Az ültetvényesek erkölcsi züllöttsége és a rabszolganők teljes kiszolgáltatottsága következtében a XVIII. század végén már 28 000 mulatt élt San Domingóban.

Származásuk kettőssége meghatározta a mulattok helyzetének kettősségét. Többségük nem volt rabszolga. A fehér apák legalább annyit mégiscsak megtettek törvénytelen gyermekeikért, hogy biztosították személyes szabadságukat. A mulattok helyzetét ez erősen megkülönböztette a négerekétől. Ám a fehérek jogai őket sem illették meg. Ha meghalt az apa — az ültetvényes —, örököse ismét rabszolgává tehette a színes bőrű rokont. A mulattnak még a gyermekét, az unokáját is rabszolgasorba dönthették. Egyszóval, a mulattok jogai a fehérek akaratától függtek. Egyes mulattok felvergődtek: szereztek egy darabka földet, üzletet nyitottak stb. Némelyikük összehozott valamelyes tőkét, még rabszolgákat is vásárolt, s elérte, hogy gyermekeit iskolában taníttathassa. A mulattok kiváltságos réteget alkottak a színes bőrű lakosság tömegében.

Rendkívül büszkélkedtek félig fehér származásukkal, s közbülső helyzetükben a fehérekhez húztak és megvetették a négereket. Éppoly jogfosztottak voltak, mint a négerek, de ők csak maguknak akarták kivívni a jogokat, fenntartva a négerek rabszolgaságát. Legfőbb eszményük az volt, hogy felváltsák a fehéreket, ők lépjenek a helyükbe. Természetesen sok mulatt tudatára ébredt, hogy a rabszolgáknak össze kell fogniuk, de túlnyomó többségük arra törekedett, hogy a négerek nélkül, sőt ellenükre vívja meg a harcot. Bármilyen furcsa és szomorú, de San Domingo elnyomott lakóinak két fő csoportja nem volt egységes a fehérekkel szemben.

A mulattokon és a négereken kívül temérdek átmeneti réteg élt a szigeten. A mulattok közt külön réteget alkottak a meszticek, a néger anyák és kreol apák leszármazottai. A mulatt nő és a fehér férfi gyermekeit quadraneseknek, a néger férfi és az indián nő gyermekeit pedig sambóknak nevezték. A mulatt—néger származásúak a griff nevet, a griff férfi és a néger nő gyermekei a marabu nevet viselték. Ha az apa quadranes volt és az anya néger, a gyermeket másként hívták, mint ha az anya lett volna quadranes és az apa néger. Általában a mi szemünkben érthetetlen és meg sem különböztethető bőrszínbeli eltérések mindmegannyi „igazolványnak" számítottak San Domingóban.

Mindezt a nemzeti tarkaságot a fehérek felhasználták arra, hogy megosszák, felaprózzák, gyengítsék a rabszolgák egységfrontját. Elnyomásuk azonban túlontúl borzalmas, vérengző és általános volt. San Domingóban éppúgy lappangott a tűz, mint szerte Amerikában. Az összeesküvés régóta érlelődött. A rabszolgák rendkívüli koncentrációja megkönnyítette a felkelés megszervezését. Általunk ismeretlen vezérek robbanást készítettek elő. Egyesek titkos fegyverraktárakat létesítettek, mások ezredekbe osztották a rabszolgákat, ismét mások előrelátóan visszatartották őket az értelmetlen ellenállástól. A rabok várták a kedvező időpontot. San Domingo csak azért nyugodhatott a rabszolga görnyedő hátán, mert ez várta a kellő pillanatot, amikor teljes nagyságában fölegyenesedhet.

1743 májusában Breda ültetvényen világra jött egy néger. Akkortájt egyik hajó a másik után tette partra a szigeten a fekete bőrű rabszolgákat. Irtották az erdőt; egymás után nőttek ki a földből Léogane és Port-au-Prince fehér épületei. Virágba borultak a kávécserjék, s háromszáz hajó hordta Marseille, Bordeaux, Nantes kikötőjébe a cukroshordókat és a gyapotbálákat. San Domingo erőre kapott. S az elcsigázott fekete rabszolgák beláthatatlan seregében elvegyült egy sovány kis néger fiúcska.

Breda ültetvény, San Domingo északi részén, de Noie gróf tulajdonában volt. A gróf Franciaországban élt, birtokán intézője, Bayon de Libertat, egy tönkrement arisztokrata gazdálkodott. A művelt, fegyelmezett, nyugodt Libertat nem hasonlított a szokványos intézőkhöz, kevésbé kegyetlenül, emberségesebben viselkedett. A leleményes kis pásztor valahogyan fölkeltette a figyelmét. Tanult néger segítőtársakra mindig szükség volt az ültetvényen, ahol úgyszólván alig éltek fehérek, ezért Libertat betűvetésre oktatta az élénk felfogású néger fiúcskát. A gyermek képességei csakhamar nagy érdeklődést ébresztettek benne, s házába fogadta, fullajtárnak tette meg Toussaint-t.

A fiú néhány évig az intéző házánál élt. Libertatnak gazdag könyvtára volt, s Toussaint, miután véletlenül hozzájutott a fehér ember tudásához, mohón olvasott. Azt mondják, a legelső könyv, amelyet áttanulmányozott, „Róma története" volt, s első hősi eszményképe Spartacus. Válogatás nélkül elolvasott mindent, ami csak a kezébe került, s lassanként megismerte az igazságot. Kiderült, hogy a rabszolgaság régóta fennállt, s nemcsak San Domingo volt a négerek temetője. Kiderült, hogy az egész világ a fehéreké. És kiderült, hogy a rabszolgák számtalanszor fellázadtak már, de egyszer sem győztek. Toussaint sokat megtudott Európáról és Franciaországról, gazdáinak nagy, erős és jómódú hazájáról. Megtudta, hogy a fehérek seregei minden oldalról körülveszik San Domingót, s

bármely pillanatban készen állnak arra, hogy elfojtsák a kitörő lázadást.

Egy napon kezébe került Raynal abbé Franciaországban nemrég megjelent könyve, „A két India európai intézményeinek és kapcsolatainak filozófiai és politikai története". Az első oldalak az európaiak felfedezéseiről és vívmányairól szóltak. Toussaint itt nem talált választ a kérdésre, amely foglalkoztatta, nem kapott feleletet arra, hogyan lehetne könnyíteni a San Domingó-i négerek sorsán. Ám továbblapozva egyszerre összerezzent. Egy papnak, egy fehér embernek, egy franciának a könyvében, egy nyílt ellenség könyvében vastag betűkkel ott feketéllett a rabszolgaságra kimondott átok. Eljő majd egy fekete bőrű Spartacus, s a felkelők hadseregének csapásai alatt összeomlik az istentelen, szégyenteljes, átkozott rabszolgaság! — ezt jövendölte a könyv. Ezt mondta világosan, magabiztosan, ország-világ előtt. Sőt nem is mondta, szenvedélyesen kiáltotta, büszkén meghirdette, fenyegetően kijelentette. Szava úgy hatott, mint derült égből a villámcsapás, mint az égi kinyilatkoztatás. Toussaint legalábbis így érezte.

Tudta-e Raynal abbé, a misztikus filozófus és tudós arisztokrata, kinek a kezébe kerül a könyve? Sejtette-e, ki olvassa majd jövendölését? Gondolt-e arra, hogy tanulmánya százezrek zászlaja lesz?

Teltek-múltak az évek. A fullajtárból felügyelő lett. Huszonöt éves korában Toussaint feleségül vett egy néger lányt, s választása szerencsésnek bizonyult. Az intéző megbecsülte lelkiismeretes segítőtársát, akinek felügyelete alatt a négerek nem dolgoztak rosszul, az ültetvény nagy hasznot hajtott. Az ugyan nem ártott volna, ha az öregedő Libertat éjjelente bebenéz a felügyelő házikójába. Meglepetten tapasztalhatta volna, hogy a házigazda hol az egyik, hol a másik négerrel suttog nagy titkon valamit, s olykor halkan fel is olvas nekik. Forró esküvéseket hallhatott, égő szemeket láthatott, különös hírekről értesülhetett volna az intéző, ha felügyelője házába benéz.

Teltek-múltak az évek. Toussaint már negyvenéves is el-

múlt, megsárgultak Raynal abbé könyvének lapjai, de még mindig nem jöttek el a régóta várt idők. A fehérek uralma még mindig sziklaszilárd volt, s úgy látszott, semmi sem rendítheti meg. Gyengült a kéz, sokasodtak az ősz hajszálak, s egyre gyakrabban kísértett az a gondolat, hogy elmúlik az élet, s már hiába, késő... Toussaint egyre gyakrabban érezte, hogy jó lenne fütyülni a józan észre, és elkezdeni, fegyverbe szólítani, vezetni — aztán jöjjön, aminek jönnie kell! De lelki szemei előtt elvonult mindaz, amit olvasott, s a hideg akarat lehűtötte a forró fejet. Nem, ilyen találomra, vaktában, ösztönösen túlontúl sok rabszolgafelkelés robbant ki és fulladt már kudarcba. Mit tehetnek a San Domingó-i rabszolgák a hatalmas francia hadsereg ellenében? Várni kell, lesni az óceánon túlról jövő híreket, mert külső szövetségesek nélkül, segítség nélkül a felkelés mindenképp vereségre van ítélve. Várni kell, még ha az a veszély fenyeget is, hogy ő már nem győzi kivárni.

Teltek-múltak az évek, és Toussaint várt.

PÁRIZS HANGJA

1789. július 14-én a párizsi előproletariátus (miként Engels nevezte) lerombolta a Bastille-t. Franciaországban kitört a forradalom. Vezetője a polgárság volt, így hát reá várt az a feladat, hogy megoldja a rabszolgaság kérdését.

1666-ban csupán Bordeaux-ból és Nantes-ból 108 hajó ment Guineába rabszolgákért. A hajók 37 000 négert szállítottak Amerikába, s 37 millió livre-rel tértek vissza Franciaországba. Azóta pedig jócskán megnőtt a francia rabszolgakereskedelem. S ez az egész „üzletág" a polgárság műve volt. Ezért érthető, hogy a polgárság erősen húzódozott a rabszolgaság kérdésének megoldásától.

1788-ban megalakult Párizsban a Feketék Barátainak Társasága. Munkájában részt vett a francia forradalom sok vezető személyisége: Mirabeau, Lafayette, Brissot, Grégoire abbé, Robespierre, Pétion stb. Az elnöki tisztet Condorcet töltötte

be. A társaság kiterjedt agitációt folytatott a rabszolgaság eltörlése érdekében.

Ám a nemzetgyűlésben a nagypolgárság volt az úr. Ez pedig úgy vélekedett, hogy a forradalom már elérte célját, a hatalom a polgárság kezébe került, a polgárok egyenlő jogokat élveznek a nemesekkel, s így nincs szükség további megrázkódtatásokra. A nemzetgyűlés sietve kimondta, hogy az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata nem terjed ki a gyarmatokra.

A néger magántulajdona volt a rabszolgatartónak. S a francia forradalom sarkpontja a magántulajdon tisztelete. Ezen a ponton még Robespierre sem ment túl. Ha viszont a magántulajdon szent, a rabszolga pedig magántulajdon, a rabszolga birtoklása, vagyis a rabszolgatartás is szent és sérthetetlen. A logika kötelez!

A mulattokkal már engedékenyebben bánt a francia forradalom törvényhozó szerve. Egy évvel azután, hogy a rabszolgaság fenntartását megerősítette — 1791. május 15-én —, törvényben kimondta, hogy a francia gyarmatok azon színes bőrű lakosait, akik szabad szülőktől származnak, megilletik mindama jogok és kiváltságok, amelyeket a francia állampolgárok élveznek. Ez a törvény biztosította a mulattoknak a szabadságot, jobban mondva megerősítette azt a szabadságot, melyet egyikük-másikuk már megkapott. Viszont az a mulatt, aki rabszolga volt, továbbra is rab maradt, mert nem származott „szabad szülőktől".

De hogy mit gondolt és mit tett a nemzetgyűlés, ez már nem is volt fontos. Fontos volt a „Béke a kunyhóknak, háború a palotáknak!" jelszó, a Bastille ostroma, fontos volt maga a forradalom ténye. Ha már elpusztult a feudális rend, hogyan is maradhatott volna fenn a rabszolgaság? Párizs, Marseille és Bordeaux pénzeszsákjai érdekeikért küzdve olyan erőket keltettek életre, amelyek fölött már nem lehettek úrrá.

San Domingóban a fehérek ellenségesen fogadták a forradalmat. Csaknem valamennyi ültetvényes királypárti volt. Amikor a francia nemzetgyűlés megszavazta a mulattok szabadságáról szóló törvényt, a fehérek San Domingóban eltitkolták a lakosság elől, s kijelentették, hogy nem vetik alá magukat Párizs döntéseinek. Capban külön nemzetgyűlést hívtak össze, azzal a szándékkal, hogy elszakítják a szigetet az anyaországtól.

Ekkor azonban a színre léptek a sziget valódi gazdái. Először a mulattok mozdultak meg. A mulatt Vincent Ogé, aki Párizsban végezte tanulmányait, megkísérelte, hogy felkelést robbantson ki. Az ültetvényesek résen voltak, csírájában elfojtották a lázadást, és kivégezték Ogét.

Ám a legfontosabb még a jövő titka volt. Hogyan viselkedik majd az új helyzetben a félmillió rabszolga? A rabszolgatartók jól tudták, hogy nem úsznak meg kilengések nélkül, s felkészültek az esetleges zavargások elfojtására: a férfiakat fölfegyverezték, a katonák éjjel-nappal készenlétben álltak a kaszárnyákban. Érezték a fehérek, mint remeg a lábuk alatt Hispaniola felbőszült földje.

Toussaint várt. A nemzetgyűlés megerősítette a rabszolgaság fenntartását, tehát még a négerek ellen van egész Franciaország. Tehát korai lenne még elkezdeni. De ezzel a véleményével magára maradt. A négerek harci vágytól égtek. Valamennyien érezték: elérkezett a rég várt pillanat. A nép ösztöne jobb volt a vezetők terveinél. A négerek felkelést akartak, s már senki sem tarthatta vissza őket.

Toussaint megpróbálta lebeszélni társait. Váltig bizonygatta, hogy már nem kellene sokáig várniuk, Franciaországnak hamarosan kisebb gondja is nagyobb lesz San Domingónál. De nem hallgattak rá; túlságosan felgyűlt már a türelmetlenség. Hiába utasította el, hogy a felkelés élére álljon, ezzel már nem befolyásolta az eseményeket. Helyébe új vezetők támadtak.

Toussaint-nek természetesen nem volt igaza. A San Domingó-i tömeghangulat láttán semmiképpen sem lett volna szabad félreállnia. S még az sem valószínű, hogy csakugyan várni kellett volna.

1791. augusztus 14-én egybegyűltek az erdőben az ültetvények megbízottjai, s röviden megtárgyalták a helyzetet. Nincs értelme, hogy tovább várjanak — állapították meg. El kell kezdeni. Meghatározták az időpontokat, kiosztották a teendőket. A fülledt nyári éjszakában százak surrantak keresztül zajtalanul az erdőn, a földeken, izgatottan ismételgették a kezdés napját és óráját, s aggodalommal gondoltak a jövőre, érezve, hogy nincs többé visszaút.

ELINDUL A LAVINA

1791. augusztus 23-án kirobbant San Domingóban a rabszolgafelkelés.

Felszínre tört a rabszolgatartókkal szemben felhalmozódott gyűlölet. Az évtizedes kegyetlenség a másik oldalon is kegyetlenséget szült. A felkelők eleinte egytől egyig felkoncolták a fehéreket, tekintet nélkül nemükre és korukra. „Az utak mentén mindenütt lesben állnak, támadnak, ölnek, kínoznak — s még hogyan kínoznak! — írta egy szemtanú. — Ilyen megtorlást még nem látott a világ. Mintha az egész szigetből dühödt fehérgyűlölet áradna." Valóban megtorlás volt ez — fizetség mindenért! A négerek népi háborút folytattak, a civilizációnak azon a fokán, amelyre fehér gazdáik kárhoztatták őket. „S egy népi háborúban a felkelt nemzet által alkotott eszközöket nem lehet a reguláris hadviselés általánosan elismert szabályai szerint mérni, sem bármilyen más elvont mércével, hanem csak a felkelt nemzet civilizációjának fokával."[6]

A fehérek kudarcot vallottak védelmi előkészületeikkel. Sem idejük, sem módjuk nem volt ahhoz, hogy ellenálljanak. A városokon kívül lakók már az első napokban elpusztultak, a városok pedig csak védekezhettek, amennyire lehetőségeik engedték. A kisvárosok egymás után adták meg magukat.

A legvéresebb küzdelem Capnál folyt. Itt, a legfontosabb, leggazdagabb és leggyűlöltebb francia városnál gyülekezett a felkelők zöme. A rabszolgákat semmi sem tarthatta vissza. A gyűlölet elhomályosította szemüket, űzte, hajtotta őket, hogy puszta kézzel nekirontsanak a fehérek bevehetetlen erődítményeinek.

Cap lángokban állt. Éjszakánként egyes végsőkig elkeseredett négerek betörtek a városba, sorra felgyújtották a házakat, legyilkolták az őröket. A lángba borult utcákon eszüket vesztett fehér nők szaladgáltak fel-alá, amíg le nem terítette őket egy eltévedt golyó. Élelemből nem volt utánpótlás. A katonák befészkelték magukat az üszkös romok közé, s drágán adták az életüket. Két hét alatt kétezer fehér ember és tízezer néger lelte halálát Capnál, s ezerszáz cukor-, kávé-, gyapot- és indigóültetvény lett a lángok martaléka.

A négerek eleinte rosszul álltak fegyverek dolgában. Nem sok fegyvert sikerült titokban összegyűjteniük, s az ellenségtől még nem zsákmányolhattak. Az imitt-amott feltünedező muskéták elvesztek a fejszék, lándzsák és vasvillák rengetegében. Még az ökrök jármaival, ágylábakkal, rongyba csavart üvegdarabokkal is harcoltak. Egy ügyes kezű néger fából ágyúkat fabrikált; négyszer tisztességesen lőttek is, ötödszörre szétrobbantak.

A felkelés híre nagy zűrzavart keltett Franciaországban. Túlságosan sok polgár volt érdekelt a San Domingó-i kereskedelemben ahhoz, hogy ez az esemény észrevétlen maradhasson. A nemzetgyűlés még az állandó megrázkódtatások, háborúk, összeütközések idején, temérdek dolga és az éles pártharcok közepette is szerét ejtette, hogy a San Domingó-i ügyekkel foglalkozzon. A vitánál ugyan nem ment tovább — Franciaországnak elég volt a maga baja. Csupán egyetlen gyakorlati intézkedés történt: hatályon kívül helyezték a mulattok szabadságáról szóló 1791. május 15-i törvényt. S ezzel — mint várható volt — a felkelők oldalára állították a mulattokat.

A felkelők közül fokozatosan kiemelkedett három fővezér: Bookman, Baissou és Jean François. Mindegyiküknek 25—30 000 főnyi serege volt. S mindegyik saját szakállára harcolt, nem sok ügyet vetve a másik kettőre. Baissou hadseregébe állt be Toussaint.

Lelkes örömmel fogadták. Tekintélyét régóta elismerték már a felkelők. Az iskolázatlan négerek közül kivált európai műveltségével, széles látókörével, tudásával. S emellett nem szakadt el a tömegektől, elérte, hogy a rabszolgák mindig a magukénak érezték és megértették.

Megszűnt minden tépelődés. Toussaint-nek pontos céljai, nagyarányú tervei voltak, amikor belépett a hadseregbe. Jól tudta, hogy a szigetnek ki kell vívnia függetlenségét. Hogy milyen úton-módon sikerül kivívni ezt a függetlenséget, majd megmutatja az élet...

Elsősorban tájékozódni akart, hogy eligazodjon az eseményekben, megértse a helyzetet. A kezdeti tájékozódás siralmas eredménnyel járt. A felkelés végső célját senki sem látta tisztán. A négerek igazságos állapotokra, jobb életre törekedtek, de hogy milyenek legyenek ezek az igazságos állapotok a rabszolgaság eltörlése után, s miképpen teremtsék meg a jobb életet, ez nem alakult ki világosan. És ráadásul minden oldalról veszély fenyegette a felkelőket.

A volt ültetvényeseket még nem kényszerítették térdre. Cap bevételével a négerek csak a franciák legfőbb ellenállási bázisát semmisítették meg; több kis erőd maradt még a fehérek kezén, s a sziget helyőrségeinek egy része is érintetlen volt. Valamelyes segítséget olykor-olykor mégiscsak kaptak az ültetvényesek Franciaországból, s ha a négerek csökkentették a nyomást, tüstént megnőtt a fehér kézben levő terület.

S nem is a francia veszély volt az egyedüli. A gazdátlanul maradt híres gyarmat a világ valamennyi nagyhatalmának figyelmét fölkeltette. Keletről benyomultak San Domingóba a spanyolok, abban a reményben, hogy visszaszerezhetik volt

birtokukat. Cap eleste után partra szálltak az angolok, elfoglalták a fővárost, Port-au-Prince-t, és San Domingo legfőbb fegyvertárát, Môle St. Nicolas-t, majd előretörtek a sziget belseje felé. A partra szállt hadsereg, öt angol tábornok — Witt, Brisbane, Forbes, Simcoe és Maitland — vezényletével, mindjobban beékelődött az ország testébe.

Tetőfokára hágott a zűrzavar. A királypárti franciák és a köztársaságpárti franciák hadban álltak egymással, és csak a négerekkel szemben fogtak össze; az angolok egyformán hadakoztak a franciákkal és a négerekkel; a spanyolok támadták a franciákat, a négereket és az angolokat; a négerek küzdöttek az angolok, a franciák és a spanyolok ellen; délen fellázadtak a mulattok, s egyaránt csatáztak a négerekkel, az angolokkal, a franciákkal és a spanyolokkal. És ez a megszámlálhatatlan csapat nemcsak egymást pusztította kíméletlenül, hanem az utakat és a kikötőket is felrobbantotta, városokat és falvakat perzselt föl, irtotta az erdőket és az ültetvényeket. A kis országot elborították a polgárháború lángjai.

A négerek táborában sem volt rend: megismétlődött a tragédia, amely eler minden felkelést, ha nincs erős központja.

A katonai, politikai és gazdasági erőknek, befolyásoknak és törekvéseknek e rendkívül bonyolult összeütközése közepette kellett Toussaint-nek cselekednie.

Szerényen kezdte. Baissou seregében orvos lett. Tájékozódott és figyelt. Baissounak óriási tekintélye volt katonái előtt. Az okos, leleményes, közvetlen modorú néger mindenkiben tiszteletet ébresztett. Becsvágya azt sugallta, hogy körültekintően bánjon a hadsereggel; igyekezett gondoskodni katonáiról, hogy ezzel is kidomborítsa jóságát és bölcsességét. Szerencséje volt, a sereg előrenyomult, s Baissou nem is nagyon titkolta, hogy San Domingo trónjára vágyik: álma az, hogy a győzelem után uralkodóvá koronázzák. Csak vetélytársai, Bookman és Jean François nyugtalanították. Bookman tehetséges és becsületes vezér volt, a felkelők tisztelték és szerették; az ő serege ostromolta Capot. Baissounak azonban itt is kedvezett a szerencse: egy összetűzésnél Bookman elesett.

A franciák, akik felháborodottan panaszolták, milyen barbárok a négerek, Bookmannak levágták a fejét, s lándzsára tűzve mutogatták Cap főterén. A hiú pökhendiségnek ez a módja a puszta bestialitás élvezetén kívül nem járt haszonnal, hiszen a négerek nem láthatták vezérük fejét... Bookman elárvult serege csatlakozott Baissouhoz, s így a becsvágyó vezér hadereje hatvanezer főre szaporodott. A forradalom céljának Baissou már csak a trón megszerzését tekintette.

Toussaint jól látta mindezt. Abban az időben már nem orvos volt a seregnél, hanem parancsnok. A változás látszatra természetesen és könnyedén történt, de Toussaint nagy árat fizetett érte. Amikor először vitte harcba csapatát, csak külsőleg volt nyugodt és higgadt. Szívét összeszorította a lázas izgalom és még valami homályos érzés — nem lehetetlen, hogy a félelem. Az első harci cselekmény eredményétől sok minden függött: az első csata döntötte el, tekintélyt szerez-e a parancsnok katonái szemében, vagy pedig szégyenben marad.

Az első ütközetet követte a második, az ötödik, a tizedik, s Toussaint néhány hónap múlva Baissou adjutánsa, testőrségének parancsnoka lett.

Ebben a pozíciójában jól megismerte Baissou becsvágyó terveit. Világosan látta, hogy az olyan embernek, aki egyéni boldogulását többre tartja a közös ügynél, nincs helye a forradalom élén, s úgy határozott, hogy megbuktatja Baissout. Nem azért, hogy a helyébe lépjen, mert ez nagyon is hasonlítana a hatalmi villongáshoz. A vezetés joga szálljon át a hadsereg harmadik vezérére, a fiatal Jean François-ra, aki a jelek szerint lelkes szabadságharcos.

Jean François körülfogta seregével Baissou táborát. A katonák — Toussaint befolyására — nem tanúsítottak ellenállást. Baissout letartóztatták és a sziget belsejébe szállították; Jean François lett az egész felkelő sereg parancsnoka. Toussaint az egyik csapattest élére került.

A forradalmi erők egysége azonban nem volt hosszú életű. Jean François sem bizonyult jobbnak Baissounál: fejébe szállt a hatalom, s egy idő múlva árulást követett el.

A spanyolok, mint már mondottuk, arra számítottak, hogy megkaparinthatják az egész szigetet. De nagy étvágyukhoz gyengék voltak a fogaik: nem volt katonájuk. A diplomáciai furfang kellő megoldást sugallt. Felajánlották Jean Françoisnak, hogy álljon át hozzájuk, megteszik a sziget főkormányzójának, s a spanyol király lovaggá üti. A büszke ibériai arisztokraták mohóságukban szemet hunytak jelöltjük származása fölött, úgy tettek, mintha nem látnák, mennyire faragatlan, műveletlen ez a volt rabszolga. Jean François pedig nem tudott ellenállni ekkora kísértésnek. Harcostársai legnagyobb megdöbbenésére átpártolt a spanyolokhoz. Attól fogva katonáinak az lett a feladatuk, hogy elhódítsák a franciáktól, az angoloktól, a mulattoktól és néger testvéreiktől, a többi felkelőtől San Domingót a spanyol király számára.

Toussaint még fel sem ocsúdott, s a sereg egyik parancsnokaként máris spanyol alattvaló és a spanyol hadsereg ezredese lett. Ő aztán elmondhatta, hogy cseberből vederbe esett!

SEGÍTŐ KÉZ

A földkerekség két felén — Franciaországban és San Domingóban — merészen lobogott a forradalom lángja.

A párizsi népfelkelés 1792. augusztus 10-én megdöntötte a királyságot. 1793. január 21-én kivégezték XVI. Lajost. A forradalom tovább fejlődött. 1793. június 2-án a francia polgárság legforradalmibb elemei, a jakobinusok kerültek hatalomra.

1793 elején San Domingóba érkezett — széles körű, meghatározatlan felhatalmazással — a konvent hivatalos megbízottja, Santhonax, aki Párizsban lelkes munkát végzett a Feketék Barátainak Társaságában.

Éppen akkor érkezett, amikor a legnagyobb volt a feszültség. A spanyol és az angol hullarablók részekre szaggatták a szigetet. A néger felkelők tábora nem forrt egységbe. Délen a mulattok kormányoztak, nem törődve senkivel. A francia főparancsnok, Lavaux tábornok, csapatainak maradványaival

Port-de-Paix erődjében rostokolt, s napról napra várta a támadást. A négerek a franciákkal, a rabszolgatartókkal hadakoztak, bennük látták a legfőbb rosszat, szabadságuk legfőbb veszélyeztetőjét. S ekkor San Domingo szigetén a francia forradalom, Santhonax személyében, bizonyságot tett nagyságáról. A konvent küldötte, az évszázados előítéletek ellenére, hadserege és szövetségesei ellenére, a feketék pártjára állt a fehérekkel szemben. A legforradalmibb francia kormány számos megbízottjának egyike, több ezer kilométerre hazájától, nyíltan hangoztatta ezen a rabszolgatartóktól körülvett forrongó kis szigeten, hogy a négerek háborúja igazságos háború.

Santhonax sürgős kérésére a konvent 1794 februárjában elfogadott egy törvényt, amely kimondta, hogy San Domingo szigetén véget kell vetni a rabszolgaságnak.

Toussaint, aki lázasan kereste a kivezető utat a zsákutcából, csodálkozva nyitotta tágra a szemét: Franciaország, a rabszolgatartók hazája, az ő legfőbb ellensége és ellenfele, már másodszor nyújtotta neki segítő kezét az óceánon túlról. A zsarnokból harcostárs lett, az ellenségből barát. A négereknek nagy szövetségesük támadt.

1794 májusában a spanyol főparancsnok megbízta Toussaint-t, hogy a hadsereg fő erőivel vonuljon Port-de-Paix erődjéhez, ahol Lavaux tábornok rostokolt, s foglalja el az erődöt. Júniusban Toussaint meg is indult a sereggel. Június 25-én reggel katonái a Trois Rivières folyó partján, Marmelade közelében körülfogták és az utolsó szálig megsemmisítették az ötszáz főnyi spanyol kisegítő osztagot. S másnap Lavaux tábornok néhány soros írásbeli üzenetet kapott Toussaint-től, a néger parancsnoktól, azzal az ajánlattal, hogy kössenek szövetséget és békét.

A tárgyalások nem tartottak sokáig. Sem Lavaux, sem Santhonax nem hitt Toussaint őszinteségében — de mit tehettek? A váratlan szövetséges, nézeteltérés esetén, egyetlen nap alatt elfoglalhatta volna az egész francia kézben maradt területet. A franciák kettő közt választhattak: vagy hisznek Toussaintnek, vagy elpusztulnak. Így hát hinniük kellett. A néger ve-

zér elkérte a konventnek a rabszolgaság megszüntetéséről hozott törvényerejű rendeletét, még egyszer figyelmesen elolvasta, s vidáman elmosolyodva nagy lendülettel odakanyarította nevét a szövetségi szerződésre. A meglepett franciák hitetlen pillantásokat váltottak, látván, hogy Toussaint gyorsan lefut a tornácról, de öt perc múlva hallhatták, amint valamennyi ágyú és puska dörgő díszsortüze rázza meg Port-de Paix-t.

TOUSSAINT-BŐL L'OUVERTURE LESZ

Már ötvenkét esztendős volt, amikor élére állt a forradalomnak, de fiatalos energiával látott munkához. Fegyver nem volt, a katonák rongyosan és éhesen harcoltak. A hadsereg kimerült és több részre bomlott. Mindenütt ellenség. Franciaország csak erkölcsi tekintélyét és támogatását ajánlhatta fel. Három fronton kellett harcolni: az angolok, a spanyolok és a mulattok ellen. Ebben a helyzetben bontakoztak ki teljes nagyságukban a néger vezér képességei.

A hadsereg hamarosan új fegyverzetet kapott, s a katonák nem nélkülözték többé a ruházatot és az élelmet. Toussaint személyes hírneve, bölcs politikája és szándékainak tisztasága a franciák oldalára állította a felkelők zömét. Az első csapás a spanyolokat és néger szövetségesüket, Jean François-t érte. Toussaint — akárcsak a jakobinus hadsereg tábornokai Franciaországban — új harci taktikát alkalmazott. Valamiféle középút volt ez a partizántámadás és a nagy tömegekkel vívott ütközet közt. A négerek — a szükséghez képest — hol zárt oszlopokba sorakoztak, hol csatárláncba fejlődtek, hol pedig kisebb osztagokra szakadozva, a szárnyaknál megkerülték az ellenséget. Néhány hónap alatt a spanyolok annyi vereséget szenvedtek, hogy sietve feladták a kezükben levő erődöket és városokat, s visszavonultak saját területükre. Ahol a franciák megfutamodtak, ott Toussaint előrenyomult. Valójában ő lett San Domingo ura, s a franciák nem kételkedhettek többé szövetségesük nemes szándékaiban. A fekete Spartacus — aho-

gyan ők nevezték — sohasem hangsúlyozta az erejét, nem törekedett abszolút hatalomra. Sőt inkább lépten-nyomon kimutatta, milyen őszinte híve a Francia Köztársaságnak, mennyire tiszteli érdekeit és képviselőit. Toussaint először lelt hatalmas szövetségesre, s nem volt szándékában, hogy elárulja. Az a terve, hogy a San Domingó-i négereknek támaszt talál Európában, mindinkább valóra vált.

Az óceánon túl, Franciaországban ekkor drámai események játszódtak le. A polgárság nem tűrhette tovább a jakobinus szélsőségeket. 1794. július 28-án letartóztatták Robespierre-t, s másnap lefejezték. Ismét a nagypolgárság került hatalomra. Párizsban a direktórium lett az úr.

A polgárság azonban jól tudta, hogy a múlt nem térhet vissza. Egy időre meg kellett békélnie Franciaországban a széles körű demokráciával és San Domingóban a négerek szabadságával. A direktórium jobbnak látta, ha egyelőre minden eszközzel igyekszik megtartani a szigetet Franciaország birtokában, s a rabszolgaság visszaállításáról majd később dönt.

1796 márciusában befutott a capi kikötőbe Franciaországból a „Vénus" korvett. Új megbízottakat hozott Santhonax és munkatársai helyébe. A direktórium nem óhajtotta, hogy a forrongó szigeten továbbra is lázadó jakobinusok töltsék be a megbízotti tisztet. Lavaux megmaradt tisztségében, s neki nyújtották át az írásbeli utasításokat az újonnan érkezettek.

Lavaux halogatta az utasítások végrehajtását. Félt a következményektől. A négerek szerették Santhonaxot, s az ő elutazása véget vethetett a nehezen kiépített fehér—fekete együttműködésnek. De amíg Lavaux azon törte a fejét, mit tegyen, Capban híre futott, hogy a tábornok eltitkol egy fontos parancsot, amelyet Franciaországból kapott. A könnyen hevülő déliek fellázadtak, s börtönbe vetették Lavaux-t. Ez az esemény újabb válsággá fajulhatott volna, ámde Toussaint, aki nem messze állomásozott a sereggel, Caphoz vonult, s azzal fenyegette a felkelőket, hogy ha kell, megostromolja a várost. Erre megnyitották előtte a kapukat, s Lavaux kiszabadult.

Az újonnan érkezett megbízottak tolmácsolták Toussaintnek a direktórium mélységes háláját és köszönetét. A párizsi korifeusok, látván erejét, egyelőre nem akartak ujjat húzni a fekete Spartacusszal. A direktórium azzal a kéréssel fordult a köztársaság néger polgáraihoz, hogy űzzék el a szigetről az angolokat.

A kérésnek megfelelően Toussaint útnak indult seregével, hogy megtámadja az angol haderőt. Ez azonban nem várta be a csapást, hanem támadásba ment át. A döntő ütközet a léogane-i erődnél zajlott le. Az angol flotta négyezer brit katonát és kétezer királypárti francia emigránst tett partra az erőd közelében. A partra szállókat négy korvett, hat fregatt és sok kisebb hajó támogatta félelmetes ágyútüzével a tenger felől. Ámde Toussaint már jó előre megerősítette Léogane-t, s visszaverte, a tengerbe szorította a támadó csapatokat. Mielőtt az angolok magukhoz térhettek volna, a néger hadsereg szédítő lendülettel sorra elragadta a birtokukban levő erődöket; már csak Port-au-Prince és Môle St. Nicolas maradt angol kézen. A brit tábornokok fegyverszünetet kértek.

Az angolok nem spanyolok — ők sokkal inkább próbára tették ellenfelüket. A néger hadsereg kimerült, s ezért Toussaint elfogadta a fegyverszüneti ajánlatot. A tárgyalásokon Maitland tábornok ünnepélyesen felajánlotta neki az uralkodói koronát, ha cserébe biztosítja, hogy az angolok szabadon kereskedhessenek a szigeten. S nagyon meglepődött, amikor Toussaint kategorikusan nemet mondott.

A fehérek sokáig nem értették Toussaint-t. A rabszolgatartók afféle lázongó vadembernek képzelték, az angolok az útjukba kerülő sok kalandor egyikét látták benne, a franciák pedig a hatalom bitorlójának és zsarnoknak vélték.

Amint egy forradalomnak vezérei támadtak, nyomban becsvágyóknak bélyegezték őket; a fegyelmet zsarnokságnak, a méltóságteljes viselkedést uralkodói allűröknek, a rugalmas harcmodort pedig elvtelenségnek nevezték. A forradalmi csapatokat ellenségeik mindenkor hordáknak, a forradalmi győzelmeket mészárlásoknak mondták.

Toussaint *L'Ouverture*

Santhonax megértette Toussaint-t, és hitt neki. Tőle és társától, Polvereltől kapta a néger vezér a L'Ouverture nevet. Azt beszélik, hogy az egyik csatában Polverel szorongatott helyzetbe került: sok ellenséges katona fogta körül, és megsebesült. Amikor Toussaint észrevette a történteket, olyan erővel rontott neki az ellenséges gyűrűnek, hogy fél perc alatt utat vágott Polverel számára, s kimentette a csatatérről. „Ez az ember mindenütt rést nyit!" — kiáltott fel lelkesen Polverel. S mert „rés" franciául „ouverture", innen kapta Toussaint második nevét. Egy másik verzió szerint ő maga vette fel a L'Ouverture nevet, annak jelképéül, hogy meg akarja nyitni a négerek előtt a jövő útját. Nevének eredeti értelme feledésbe merült, de a Toussaint L'Ouverture név rémületbe ejtette a rabszolgatartókat.

Santhonax megértette Toussaint-t. De ő már nem volt a szigeten, s amióta visszahívták Franciaországba, nem hallatott magáról. San Domingóig is eljutott annak híre, hogy üldözik a jakobinusokat, és sokan emlegették sóhajtva védelmezőjüket, aki talán már régen el is pusztult.

Nehéz volt Santhonax nélkül. Az ország romokban hevert. A földeket elkobozták, de senkinek sem adták ki használatra. A háborúk lehetetlenné tették a gazdálkodást. Bárhol, bármely pillanatban előbukkanhatott az ellenség, és megsemmisíthette a vetést. Mindenki várta, mikor érnek véget a belvillongások. De az éhség nem várt. A direktórium megbízottjai pedig semmit sem tettek ellene, abban a reményben, hogy az éhezés majd csak lecsendesíti a felkelőket.

Ekkor váratlanul újra megjelent a szigeten Santhonax. Nem tudni, mivel érdemelte ki, hogy a direktórium megbocsátotta jakobinus múltját és ismét San Domingóba küldte, „a szívek megbékítése és a forradalom sebeinek begyógyítása" céljából — miként ez a kísérő okmányokban olvasható volt. S még kevésbé érthető, miképpen sikerült elérnie Párizsban, hogy Lavaux-t visszahívják, s Toussaint-t nevezzék ki a hadsereg főparancsnokának és a sziget kormányzójának.

Úgy látszott, minden várakozáson felül alakul. Ámde éppen

ekkor súlyos nézeteltérések támadtak Toussaint és Santhonax közt.

Santhonax azzal a szándékkal érkezett a szigetre, hogy független néger államot alapít. Remélte, hogy megvalósíthatja San Domingóban, ami Robespierre-nek Franciaországban nem sikerült: az arany középút államát. Ehhez elsősorban az kellett, hogy a sziget elszakadjon Franciaországtól, másodsorban pedig az, hogy mindenkit elnémítsanak, aki másként gondolkodik. S a kettő közül egyik sem volt ínyére Toussaint-nek.

Toussaint nem elméleti feltevésekből kiindulva cselekedett, hanem a gyakorlati harc tennivalóit tartotta szem előtt. Az akkori nemzetközi helyzetben nem lett volna értelme, hogy San Domingo elszakadjon Franciaországtól, mert a kis sziget egyedül nem állhatott volna ellen Angliának és Spanyolországnak. A négerek arra vágytak, hogy valamennyi ellenségüktől megszabadulva, végre nyugodtan éljenek, s Toussaint tudta ezt.

A fehér és a fekete vezér nézeteltérései nem kerültek nyíltan felszínre. Jobban becsülték egymást annál, mint hogy civódásig vagy ellenségeskedésig hagyják fajulni a dolgot. Santhonax ugyan folyvást hajtogatta kedvenc mondását: „Ki kell vágni a beteg részt, hogy magát a testet megmentsük" — de Toussaint józan értelme mérsékelte a jakobinus terrorizmusát. Idővel mégis világossá vált, hogy egyikük politikájának felül kell kerekednie. Ők ketten csak akadályozták egymást.

Toussaint úgy határozott, hogy visszaküldi Santhonaxot Franciaországba. Nem volt már szükség gyámkodásra, a négerek megértek rá, hogy maguk intézzék sorsukat, s kezükbe akarták venni a kormánykereket. 1797-ben Toussaint javaslatára a sziget lakói beválasztották Santhonaxot az ötszázak tanácsába, amely a konvent utódaként Franciaországban megalakult.

Ámde Toussaint-t aggasztotta, hogy Franciaországban nem magyarázzák-e félre Santhonax elutazását, nem tekintik-e ezt a gesztust San Domingo elszakadása jelének. Már érlelődött benne a francia—San Domingó-i államszövetség terve; olyan-

fajta államszövetségre gondolt, amely egyformán megóvná Franciaország érdekeit a szigeten és a néger állam függetlenségét. — Most, amikor a hatalomnak egyetlen fehér képviselője sincs San Domingóban, mi mutatja a szigetország és a Francia Köztársaság egységét? — tűnődött. A francia vezetőket meg kell nyugtatni, meg kell győzni arról, hogy a négerek hívek maradnak Franciaországhoz, ha megtarthatják szabadságukat... S Toussaint tragikus lépésre szánja el magát: az ország érdekeiért feláldozza gyermekeit. Santhonax után őket is elküldi Franciaországba. Hivatalosan úgy tüntetik fel a dolgot, mintha a két ifjú tanulni menne Párizsba, de mindenki tudja, hogy túszként mennek. Toussaint L'Ouverture fiai életével kezeskedik hűségéről Franciaországnak.

Ez a lépés megnyugtatja, de nem elégíti ki a direktóriumot. Mi mindent elkövethet ott egyedül az a makacs néger vezér! És Santhonax helyébe a direktórium újabb megbízottat küld San Domingóba Huédouville tábornok személyében.

A tábornok egészen más, mint Santhonax. A magabiztos, arcátlan, ravasz, csontja velejéig reakciós Huédouville jól emlékezetébe véste a direktórium utasítását, s azzal a feltett szándékkal érkezett San Domingóba, hogy tőle telhetően gyöngíti a négereket, s közben időt nyer, kivárja, amíg a direktórium „rendet teremt" Franciaországban és „kézbe veszi" San Domingót.

Huédouville rabszolgákhoz jött, s azért jött, hogy uralkodjon felettük.

Mindjárt partraszállásakor az a hír fogadta, hogy Toussaint tárgyalásokat folytat Port-au-Prince-ben Maitland tábornokkal az angolok távozásáról. Huédouville megjelent az ülésen, majd utána kijelentette, hogy csakis neki van joga ilyesfajta tárgyalásokat folytatni. Toussaint udvariasan végighallgatta a nagyhangú megbízottat, s ugyancsak udvariasan közölte vele, hogy a tárgyalások befejezése után haladéktalanul tájékoztatni fogja a Francia Köztársaság képviselőjét az eredményről. Ezzel meghajolt és kiment, Huédouville pedig hanyatt-homlok rohant Maitlandhez. De a tábornok még csak fogadni sem

akarta. Mi tárgyalnivalója is lett volna ennek a gyakorlatias szellemű angolnak egy megbízottal, akinek pusztán fiktív hatalma van?

Huédouville elpalástolta haragját. Újra meg újra rábeszélte Toussaint-t, hogy támadja meg az utolsó ellenséget, a déli mulatt államot. De Toussaint nem értett egyet vele. Az elgyötört ország már nem bírta az örökös háborúzást. S különben is, miért támadta volna meg a mulattokat, akiket a múltban éppúgy elnyomtak, mint a négereket? Sok becsületes mulatt szolgált a néger seregben — mire lett volna jó, hogy kiélezze viszonyát velük?

Ekkor Huédouville elment délre a mulattokhoz. Az ő vezérük, Rigaud, hajlékonyabbnak bizonyult: a megígért francia segítség reményében megtámadta a négereket. A sziget újból belesodródott a háború szennyes hullámaiba. Huédouville teljesítette feladatát: a felkelők erőit újabb polgárháború emésztette.

A vállalkozó szellemű tábornok azonban nem várhatta be cselszövényének eredményét. Nagy ostobán elárulta egy magánbeszélgetésben, hogy nem ért egyet Toussaint földreform-törvényeivel, s el akarja érni Párizsban, hogy hatálytalanítsák ezeket a törvényeket. A forradalom legfontosabb vívmányának veszélyeztetése kellő hatással volt a négerekre. Huédouville-nek váratlanul eltűnt az adjutánsa. A tábornok másik tisztet vett maga mellé, de titokzatos módon az is eltűnt. Amikor a harmadik adjutánsnak is nyoma veszett, Huédouville megértette, honnan fúj a szél. Éjnek idején kilopakodott a kikötőbe, s az első útjába kerülő hajón Franciaországba menekült.

A néger—mulatt háború 1800-ig tartott. Toussaint győzött, Rigaud pedig elhajózott Európába. Véget ért az utolsó küzdelem. L'Ouverture senkit sem büntetett, hanem mindenkinek meghagyta, hogy nyomban térjen vissza a békés munkához. A kimerültségtől félholt ország békét és nyugalmat áhított. Minden ellenség vereséget szenvedett, minden szenvedély elült. San Domingo megpihenhetett.

A XVIII. és a XIX. század fordulóján a rabszolgatartó Nyugat-India kellős közepén létrejött egy független néger állam. Annak idején a „szakértők" azt állították, hogy a négerek sohasem fognak szervezett felkelést kirobbantani, mert nem alkalmasak rá. A négerek kirobbantották a felkelést. Azután a „szakértők" makacsul hangoztatták, hogy a „mezítelen vademberek" zendülését napokon belül elfojtják. Múltak az évek, egyik francia, spanyol és angol csapattest a másik után morzsolódott fel, sorra süllyedtek el a hajók, adták meg magukat az erődök, s a mindentudók elnémultak. Végül már csak olyan vélemények hallatszottak, hogy ha a „tudatlan bennszülöttek" történetesen meg is állják helyüket a harcban, arra már nem gondolhatnak, hogy egyenesbe hozzák a gazdasági életet.

A győztes rabszolgák tudás, tapasztalatok és példakép nélkül láttak hozzá államuk berendezéséhez. Toussaint-ből államférfi lett, s a józan értelemtől és a négerek óhajaitól vezérelve hozzálátott San Domingo helyreállításához.

Elsősorban a földkérdést kellett megoldani. Hosszas tanácskozások után a négerek úgy határoztak, hogy mindenki térjen vissza arra az ültetvényre, ahol a felkelés előtt dolgozott. Az ültetvények, amelyeknek gazdái elpusztultak a háború alatt, a dolgozók tulajdonába kerültek, társadalmi tulajdonná váltak. Az új gazdákat, a dolgozókat kötelezték, hogy közösen műveljék meg az ültetvényt, takarítsák be a termést, s azután a közgyűlésen közös megegyezéssel osszák el a hozamot. Hogy az elosztás igazságos-e, ezt a körzeti munkafelügyelő ellenőrizte. A San Domingó-i viszonyok közt, a tönkretett országban az ilyesfajta szövetkezet volt az egyedüli megoldás.

A négerek azokat a növényeket termesztették, amelyeket megszoktak: kávét, cukornádat, indigót, dohányt stb. A kávécserjék a forradalom alatt kipusztultak vagy elvadultak. De szerencse a szerencsétlenségben: az elvadult kávécserjéken különleges, a nemes fajtáktól merőben elütő zamatú kávé termett, s az európaiak váratlanul megszerették a San Domin-

gó-i kávé ízét. Az ország előtt hatalmas piacok nyíltak meg. A volt katonák, akik már vágyódtak a munka után, lelkesen, lendületesen dolgoztak. A helyreállított kikötők raktárait zsúfolásig megtöltötték a kávé-, cukor-, dohány- és gyapotszállítmányok, örömére a kereskedői szemnek. A San Domingó-i ültetvények alig egy év alatt visszaszerezték régi hírnevüket. Újra horgonyt vetettek az ismert partokon a hajórajok, amelyek a vevőket hozták, s az értékes árukat tartalmazó ládák egymás után tűntek el a hajók gyomrában, éppúgy, mint azelőtt. A városok feléledtek, megvidámodtak. Boltok, vendéglők, irodák nyíltak. A kereskedők kiásták elrejtett pénzes ládikáikat. San Domingóban visszazökkent a rendes kerékvágásba az élet.

Toussaint mindenütt ott volt. Bár öreg már és fáradt, minduntalan felbukkant a kereskedőházaknál, az ültetvényeken, Port-au-Prince-ben, Capban. A kortársak leírásaiból egy fiatalos, tevékeny, energikus ember képe bontakozik ki: „Toussaint L'Ouverture közepes termetű, testalkata gyengének látszik, égő szeme, fürge és átható tekintete van." Toussaint szinte le sem szállt a lóról, alig aludt, s akkor is felöltözve dőlt le. Mértékletesen étkezett, naponta kétszer. Fejét bekötötte, úgy tette föl rá a katonasapkát. Gyakran volt elgondolkodó és hallgatag.

Sürgetésére a szigeten összeült a nemzetgyűlés, és elfogadta San Domingo alkotmányát. Az alkotmány kimondta, hogy minden hatalom a népé, s aki megsérti a népfelség elvét, halállal bűnhődik. San Domingót néger köztársaságnak nyilvánították; de a fehérek és a mulattok jogait külön meghatározta és védelmezte az alkotmány. Minden San Domingó-i lakos, tekintet nélkül faji hovatartozására és bőre színére, élvezte a törvény védelmét. A köztársaság első elnöke Toussaint L'Ouverture lett.

Az elnök sietség nélkül, átgondoltan választotta meg munkatársait. Megalakult a kormány. Ideje volt, hogy a költségvetésre is gondoljanak. (San Domingónak még a francia időkben sem volt költségvetése.) Kisebb adókat vetettek ki az ül-

tetvényekre, bevezették a kereskedelmi vámokat. S amint befolytak az első bevételek, megnyílt a hitelkeret.

A költségvetésből tartották fenn a kormányzati szerveket és — ami a legfontosabb — a hadsereget. A négerek nem felejtették el a múlt tanulságait. A kis országot bármikor ismét megrohanhatták erős szomszédai. A húszezer főnyi állandó hadsereg mindig harci készenlétben állt. A kormány fegyvert vásárolt, helyreállíttatta a régi erődöket, és újakat építtetett. Minden ültetvény egy zászlóaljnak számított; adott jelre tartalékosok tízezreinek kellett csatasorba állniuk.

A fehér rosszakarók megint csak tévedtek. A néger állam erősödött. A rabszolgák az egész világgal szemben bebizonyították kormányzási képességeiket, Európa és Amerika ámulatára gyorsan elsajátították az évezredes civilizációt. A győztes forradalom zászlaja bizton lengett a rebellis ország felett.

NAPÓLEON NEM ÓHAJTJA...

Toussaint nem felejtette el, hogy a sziget a Francia Köztársasághoz tartozik. Párizsban viszont olyan események játszódtak le, amelyek sehogy sem tetszettek San Domingo elnökének. A direktórium mindinkább a szuronyok erejére támaszkodott, elburjánzott az erkölcsi züllöttség és a korrupció. Azután felbukkant egy gyanús tábornok, s hadjáratra indult Afrikába. Ott vereséget szenvedett, de visszatért Franciaországba, feloszlatta a direktóriumot, és első konzulnak nyilvánította magát. Az okos, leleményes Bonaparte Napóleon személye egy csöppet sem volt bizalomkeltő.

Napóleon nem akart addig ujjat húzni San Domingóval, amíg meg nem szilárdítja hatalmát. Vincent ezredes, a mulatt Raymond és Michel tábornok személyében küldöttséget menesztett a szigetre. Vincent azt a feladatot kapta, hogy derítse fel az általános helyzetet, Raymondnak ki kellett puhatolnia a lakosság hangulatát, Michel pedig azért jött, hogy Toussaint mellett dolgozzon, s majd ha elérkezik az alkalmas pillanat, elfoglalja az elnöki posztot.

Toussaint ösztönösen megérezte a veszélyt. Amint a küldöttség tagjai partra szálltak, őrizetbe vették és gondosan megmotozták őket. Csak azután jelenhettek meg az elnöknél. Toussaint hűvösen fogadta Napóleon küldötteit, s minden kertelés nélkül kijelentette: „Tudják meg, hogy mi, feketék nemcsak itt, nemcsak a magunk számára akarunk szabadságot, hanem azt akarjuk, hogy általánosan elismerjék ezen vitathatatlan igazságot: egyik ember sem lehet tulajdona a másiknak, függetlenül attól, hogy vörös, fekete vagy fehér. Mi most szabadok vagyunk, mert a mi oldalunkon az erő. De az első konzul nem szünteti meg a rabszolgaságot Martinique és Bourbon francia szigeteken. S ha erősebb lesz nálunk, újra rabszolgasorsra jutunk."

Franciaország küldöttei elképedten hallgatták ezt a beszédet. A felháborodott Michel-tábornok nyomban hazautazott. Toussaint azonban nem szándékozott szakítani az anyaországgal. Célja csupán az volt, hogy törvényben biztosítsa San Domingo különleges jogait. „A fehérek első konzuljának a feketék első konzuljától" — így kezdődött a Napóleonhoz intézett levél, amelyben Toussaint javasolta, hogy Franciaország kössön szövetséget San Domingóval. „Ez a Toussaint lázadó rabszolga, akit meg kell büntetni!" — tört ki Napóleonból, amikor elolvasta a levelet. Ugyanígy hatott az elnök két további levele is. És miután három ajánlata közül egyikre sem kapott választ, Toussaint nem írt többé. Kétségtelenné vált, hogy San Domingo semmi jót nem várhat Bonapartétól; legokosabb, ha felkészül a kellemetlen következményekre. Toussaint fokozta a fegyverbehozatalt, a hadsereg kiképzését.

És igaza volt. Amint Napóleon helyzete megerősödött, a konzul határozott cselekvésre szánta el magát. Nagyarányú terveket szövögetett: minthogy Afrikában vereség érte, Amerikát szemelte ki gyarmatosításra. Louisianát szánta a leendő hatalmas francia gyarmatbirodalom gerincének. De céljai eléréséhez mögöttes területre volt szüksége, szilárd bázist kellett teremtenie a Karib-tengeren. Fontos volt tehát, hogy kiterjessze fennhatóságát San Domingóra.

A rabszolgaság kérdésében Napóleon félreérthetetlenül nyilatkozott: ő a rabszolgaság visszaállítása mellett volt. Feleségének, Joséphine-nek szalonjában sok menekült San Domingó-i ültetvényes fordult meg. Közülük számosan tőkéjüket is kicsempészték, s befolyásos emberekké váltak az anyaországban. A forradalom, jakobinus korszakát kivéve, már nem zavarta őket. Kiderült, hogy sokkal jóindulatúbb, mint amilyennek a távolból látszott: nem veszélyeztette az ültetvényesek életét és vagyonát.

1801-ben Napóleon végképp eldöntötte, hogy leigázza San Domingót. De szokásához híven most is sokáig titokban tartotta elgondolásait. Dolgozószobája csendjében felvázolta a hadjárat tervét. S eközben a francia lapok, mintegy adott jelre, ocsmány rikoltozásba fogtak. Pökhendi firkászok hosszasan ecsetelték az újságok hasábjain „a négerek bestialitásait". A „tanúk" és „szemtanúk", „saját tudósítók" és „szenvedő alanyok" elárasztották a francia olvasóközönséget a fellázadt négerek barbárságáról és vadságáról szóló történetekkel. A leendő császár előkészítette a közvéleményt. Az óceánon túl, a felkelők vérétől bőségesen öntözött kis szigeten pedig százezrek békésen dolgoztak, nem is sejtve, hogy a franciák már megindították ellenük első hadjáratukat: a rágalomhadjáratot.

A polgári Franciaország történészei ritkán emlegetik a napóleoni hadsereg San Domingó-i hadjáratát. S ha már említeniük kell, akkor is csak futólag, mellékesen említik: igen, volt ilyen rendőri akció, lényegtelen epizód egy nagy ember életében. San Domingo meghódítása azonban nem volt lényegtelen epizód Napóleon terveiben. Bonaparte a legjobb francia csapattest — a rajnai hadsereg — legjobb egységeire bízta a néger köztársaság leigázását. A franciák huszonkétezer harcedzett veteránt szemeltek ki az expedícióra. Negyven hadihajót helyeztek készenlétbe, hogy az óceánon túlra szállítsa és ott a harcokban támogassa a sereget. Napóleon csaknem ugyanakkora erőket vetett be San Domingo ellen, mint amilyenekkel nemrég India meghódítására készült.

1802. február 2-án San Domingo lakói felszabadulásuk év-

fordulóját ünnepelték. Peregtek a dobok, szálltak a dalok, Port-au-Prince utcáit fesztelenül mulatozó tömeg lepte el.

Toussaint a város környékén tartózkodott a vezérkarral. Odahallatszott az ünneplők zaja; s hébe-hóba még mintha a vezérkar tisztjei is velük dúdolták volna halkan az ismerős dallamokat.

De miért szakadt félbe a dal? A dob is... a dob szól, de ez... ez a riadó jele! Mi történhetett?

Izgatott tömeg robbant be a vezérkar épületébe. Por fedte a sötét bőrű arcokat, az ünnepi öltözékeket. Toussaint-t férfiak, nők és gyermekek fogták körül, s mind ezt kiáltozta: „Hajók!... Hajók!"

Egy fél óra múlva a látcsövébe néző Toussaint előtt világosan kirajzolódott a fehér vitorlák éles vonala. Egy, kettő, öt, tizenöt, huszonhárom... S mind hadihajó, nincs köztük egyetlen kereskedelmi hajó sem... A tisztek körülötte álltak, a tömeg némán várt az emelkedés lábánál. Az idős vezér lassan leengedte a látcsövet, s a csöndben mindenki jól hallotta tompa, hirtelen megremegő hangját: „Ezek a hajók pusztulást hoznak a szabadságra."

AZ EXPEDÍCIÓ

A tengeri felderítők jelentették: negyven hadihajó közeleg a sziget felé. A haditanács kiszámította: negyven hajó — ez körülbelül huszonkétezer partra szálló katona.

Toussaint három helyettese — Morela, Cristophe és Dessalines — még aznap este útnak indult három irányba. Cristophe Capba tartott, Morela Port-au-Prince-be, Dessalines pedig az ország különböző részeibe, hogy mozgósítsa a tartalékokat. Küldöncök százai vágtattak a városokba, az erődökbe és az ültetvényekre. A parancs mindenütt ugyanaz volt: amíg lehet, harcoljanak, azután gyújtsanak és robbantsanak fel mindent, s menjenek a hegyekbe; hosszú háborúra kell felkészülni.

A sziget közelében a franciák háromfelé oszlottak. Az első

egység Boudet tábornok vezényletével Port-au-Prince felé indult, a második, élén Rochambeau tábornokkal, a Macenile-öbölhöz, hogy megostromolja Dauphine erődöt, maga Leclerc pedig — Napóleon sógora, s az egész hajóraj és haderő parancsnoka — Cap irányába fordult.

Leclerc levelet küldött Cap parancsnokának. Közölte vele, hogy Franciaország első konzuljának parancsára érkezett, s a hajórajnak nincsenek ellenséges szándékai; ennek bizonyságául mellékeli a San Domingo lakosaihoz intézett felhívást, amelyet maga Napóleon írt alá. Cristophe homlokát ráncolva olvasta a levélhez csatolt felhívást. „Domingo lakói! — írta Napóleon. — Bárminő is származástok és arcotok színe, valamennyien franciák vagytok, s egyenlőek Isten és a Köztársaság előtt. Franciaország éppúgy lázadásoknak esett áldozatul, mint San Domingo. Belső és külső háborúk emésztették. De most már minden megváltozott: valamennyi nép barátságban él a franciákkal, és szentül megfogadta, hogy megőrzi a békét és a szeretetet. S ugyanígy mind a franciák megfogadták, hogy barátok és testvérek lesznek. Fogadjátok hát ti is úgy a franciákat, mint testvéreiteket...

A kormány elküldi hozzátok Leclerc tábornagyot tekintélyes hadsereggel, hogy megvédjen ellenségeitektől és a Köztársaság ellenségeitől. Aki azt mondja nektek: »Ez a hadsereg azért jött, hogy megfosszon benneteket a szabadságtól« — annak válaszoljátok: »A Köztársaság nem tűri, hogy megfosszanak tőle bennünket.«"

Így hazudott Napóleon. Egész Európa tudta, hogy a hadsereget azért küldte, mert vissza akarja állítani a rabszolgaságot, ő meg égre-földre esküdözött, hogy épp ellenkező szándékai vannak. Egész Európa tudta, hogy Franciaország már nem köztársaság, Napóleon pedig ennek a tekintélyére hivatkozott: „A Köztársaság nem tűri!" Miféle köztársaság? Az, amelyet Napóleon már letiport, s két év múlva végképp eltemetett?

Cristophe nem olvasta tovább. Nagyon is kilógott a lóláb. Ha ez a szokásos baráti látogatás, miért kívánják a jövevé-

nyek külön felhívásban közölni, hogy nem fogják visszaállítani a rabszolgaságot?

Az admirális vezérhajója mellé odasiklott egy dereglye. A türelmetlenül várakozó Leclerchez nyugodt léptekkel felment a fedélzetre Cap mulatt kikötőparancsnoka, s a legcsekélyebb izgalom nélkül közölte, hogy ha a hajóraj befut a kikötőbe, Cap valamennyi fehér lakosát felkoncolják, s felgyújtják a várost. Leclerc puszta fenyegetésnek vélte mindezt. Visszatartotta a parancsnokot, s követelte, hogy révkalauz helyett vezesse a hajót a kikötőbe. Az nem engedelmeskedett, és megismételte az üzenetet. Hurkot vetettek a nyakába. Ő azonban újra nemet mondott. Ötvenezer frankot és ezredesi rangot ígértek neki, ha átpártol a francia hadsereghez, de ő csak a fejét rázta. Ekkor felakasztották a vitorlarúdra.

Tíz perc múlva megérkezett Cap fehér bőrű lakóinak küldöttsége, hogy könyörögve kérje Leclercet: ne szálljon partra Capnál, ne okozza mindnyájuk vesztét. S ugyanakkor befutott Cristophe hivatalos válasza: a városparancsnok felszólította a franciákat, hogy hagyják el a kikötőt.

Leclerc még mindig nem hitt. Éjszaka partra szállított egy egységet Cap környékén. S egy óra múlva hatalmas lángnyelv csapott fel a városból. Cap újra lángokban állt, de a romok közé most fekete katonák fészkelték be magukat, hogy drágán adják az életüket. Cristophe egy napig tartotta az égő várost, azután elvonult a hegyekbe.

Rochambeau tábornok a partraszállásnál nem ütközött ellenállásba. Toussaint parancsa már nem jutott el Dauphinebe, de a négerek parancs nélkül is visszavertek két támadást, s azután hat óra hosszat küzdöttek utcai harcokban a barikádokon. Dauphine február 3-án esett el. Rochambeau nyomban útnak indult Capba, s ott üszkös romokat és egy elbátortalanodott, szitkozódó főparancsnokot talált.

Boudet tábornok is csak akkor jutott be Port-au-Prince-be, amikor a hatalmas tűzvész utolsó parazsa is elhamvadt. Morela csapatai a hegyekbe vonultak.

Leclerc mindebből megértette, hogy puszta erőszakkal nem

megy semmire. Amíg a négereknek hadseregük van, nem tudja végrehajtani Napóleon utasítását. Ravaszság, ravaszság és újra csak ravaszság — ez kell ide!

Ezrével terjesztik a felhívásokat a szigeten. A proklamációk bizonygatnak, erősködnek, agitálnak. — A franciáknak eszük ágában sincs, hogy visszaállítsák a rabszolgaságot, a franciák barátokként jöttek, hogy megvédjék az országot a várható angol támadástól. Térjetek észhez, San Domingo lakosai! Miért harcoltok védelmezőitek ellen? Mire való a vérontás? Hiszen San Domingo szerves része a Francia Köztársaságnak, lakói Franciaország polgárai! S a franciák segítették a volt rabszolgákat, hogy megvédjék szabadságukat... Emlékezzetek Santhonaxra, Lavaux-ra, a spanyolok és a britek ellen vívott közös háborúkra! San Domingo lakosai, nyugodjatok meg, ne hallgassatok a provokátorokra, higgyetek a Köztársaságban! Békét és teljes biztonságot hoz nektek minden ellenséggel szemben a francia hadsereg!

Felhívásokat, az akaratot megbénító, az értelmet megzavaró felhívásokat terjesztenek a szigeten. S a hét esztendei háborúskodás után épp hogy fellélegző ország szívrepesve hallgatja a békés szólamokat. — Lehet, hogy csakugyan rendbejön minden? Nem kell újra vért ontani, felperzselni az oly nehezen helyreállított városokat, összetiporni a nemrég bevetett földeket? Hátha téved Toussaint? Hátha elkerülhetjük a háborút? Miért ne hinnénk nekik?

Felhívások ezrei járnak kézről kézre, s a fegyvert szorító kezek elernyednek, az ágyúknál kihuny a kanóc, széjjelbontják az utcai barikádokat. A kimerült, száz sebből vérző ország kér, könyörög, kiált: „Ne legyen háború!"

Tíz nap alatt a franciák csaknem harc nélkül elfoglalták az egész tengerpartot, s bevettek minden erődöt. A városparancsnokok kitárták előttük a kapukat, a négerek letették a fegyvert. Csak a sziget közepén, a hegyekben maradtak még ellenálló tábornokok és csapatok. Velük volt Toussaint. S a franciák százharminc napig harcoltak a köztársaság elnöke ellen.

Lassan, súlyos harcok közepette a hódítók egyre összébb

szorították Toussaint állásai körül a gyűrűt. Elfogyott a töltény, a víz, az élelem. És senki sem sietett az elnök segítségére. Amikor már csak néhány hegy maradt a négerek kezén, Toussaint belátta, hogy nem folytathatja tovább az ellenállást.

Éjszaka sokáig nem hunyt ki a fény a vezérkari kunyhóban. Hogy miről beszélt Toussaint hűséges tábornokaival, nem tudjuk. Talán arról, hogy a franciák előbb-utóbb lelepleződnek, s akkor újból csatasorba kell állítani az embereket? Vagy arról, hogy mindenekelőtt őrizzék meg a vezető magvat, a hadsereget és a fegyvereket? Vagy talán elbúcsúzott társaitól?

Reggel Toussaint küldönce elvitte Leclercnek a kapitulációról szóló üzenetet. S az elnök még aznap találkozott a francia tábornaggyal. Azt mondta neki, hogy felismerte hibáit, lemond minden hatalomról, és megadja magát; a néger hadsereg katonáit és tábornokait felmenti minden kötelezettségük alól, szabadon tehetnek, amit akarnak. Elutasította azt az ajánlatot, hogy lépjen francia szolgálatba, s kérte, hogy Port-au-Prince környékén levő birtokára vonulhasson vissza. Szavát adta, hogy magánszemélyként fog élni, és semmit nem tesz a franciák ellen.

Leclerc nem merte kivégeztetni a hírneves hadvezért, és szabad eltávozást engedélyezett neki.

Cristophe és Dessalines francia szolgálatba lépett. S velük együtt a hódítók zsoldjába szegődtek a csapatok is. Leclerc elégedett volt: most négerekkel nyomhatta el a négereket. Cristophe-nak és Dessalines-nak meghagyta régi rangját, s felvette őket az első konzul hadseregébe.

Ilyképpen béke lett a szigeten. Jobbnál jobb jelentések mentek Párizsba. A sziget behódolt, a négerek elernyedtek, vezető rétegüket megvásárolták. Az ültetvényes családok örömmel készülődtek, hogy visszatérjenek a gyarmatra.

1802 májusában közhírré tették a törvényt, amelyben Napóleon visszaállította az Antillák szigetein a rabszolgaságot.

A törvényt meghozták, most már végre kell hajtani. A néger tábornokok engedelmesek, a hadsereg erős, és kéznél a fegyver. Csak egy dolog kelt súlyos aggodalmat: Port-au-Prince környékén nagyon is csendesen éldegél Toussaint. Ki tudja, mihez fog, ha a törvényről értesül. Gyanús az engedelmessége. Legjobb, ha eltűnik a szigetről.

Brunet tábornok 1802. június 7-én meghívja vacsorára Port-au-Prince-i házába Toussaint-t. A meghívott estére kelve megérkezik a városba, méltóságteljes léptekkel bemegy a tábornok házába, s leül a felkínált karosszékbe. Egy percnyi szünet — s mindkét ajtóból francia katonák ugranak elő. Még egy perc — s Toussaint megkötözött fogoly. Zárt hintó robog a kikötőbe, a régóta indulásra kész korvett nyomban fölszedi horgonyát. Egy óra múlva Toussaint a nyílt tengeren van, távol szülőföldjétől.

Az „i"-re föltették a pontot, a néger vezért foglyul ejtették és elhurcolták. Becsaptak egy egész országot.

A hajó kikötött a francia partokon. Postakocsi száguldott percnyi megállás nélkül Párizsba a fekete Spartacusszal, aki sorra verte le az angol, spanyol, francia hadvezéreket, s ámulatba ejtette lelki nagyságával és győzelmeivel a világot. Diadallal vitték Párizsba Franciaország ellenségét, a törvényes hatalom ellenségét, az első konzul ellenségét! A nagy Napóleon látni kívánta a vakmerő rabszolgát, aki arra vetemedett, hogy a leendő francia császárral egyenrangúnak tüntesse fel magát. A legyengült, megtépázott agg kiegyenesedett Napóleon előtt, s halkan így szólt: „Az én elveszejtésemmel ön a néger szabadság fájának csak a törzsét vágja ki, a fa gyökerei azonban mélyre nyúlnak, s belőlük új törzs sarjad."

A Jura-hegységben, a Dou folyó jobb partján, egy égbenyúló sziklán van Jou ősi erődje. Ennek az erődnek egyik tornyában halt meg Toussaint L'Ouverture.

Nem merték felakasztani vagy agyonlőni. Bezárták egy hideg, nyirkos odúba, és sorsára hagyták. Az elnyűtt priccsen

feküdt rongyaiban, lassan kihunyó öntudattal a beteg öregember. Nem kért kegyelmet, könyörületet, s ismét elutasította, hogy a franciák szolgálatába lépjen. Ködösülő értelmében csak egy utolsó gondolat élt — a legfontosabb. Mi lehet ott, San Domingóban? Boldogulnak-e nélküle? Véghezviszi-e Cristophe és Dessalines, amiben megállapodtak? S a haldokló jó ösztöne azt súgta: igen, véghezviszik. Kötelességük, hogy véghezvigyék!

1803. április 6-án a francia börtön szennyes zárkájában meghalt az első néger, akinek volt mersze beülni az államelnöki székbe.

HAITI

Napóleon négyszer vesztett háborút: Egyiptomban, Spanyolországban, Oroszországban és San Domingo szigetén. S mind a négy vereséget népi háborúban mérték rá. A négyből kettő — az egyiptomi és a San Domingó-i — afrikai harcosoktól származott. S a legszégyenteljesebb vereség Napóleont e büszke szigeten érte, mert itt csak egy olyan kis ország néger lakói harcoltak, amely nem is hasonlítható Spanyolországhoz vagy az orosz birodalomhoz.

A furfangos Leclerc végül is önmagát csapta be. Védőszárnyai alatt Cristophe és Dessalines egy álló esztendeig készítette elő az újabb robbanást. Olyan raktárakban tartották a négerektől elvett fegyvert, amelyeket Cristophe katonái őriztek. Ez sokkal kényelmesebb volt, mint ha elásták vagy barlangokba rejtették volna. Igen, a fekete tábornokok a francia hatóságok parancsára felakasztatták az engedetleneket. De többnyire úgy esett, hogy azok kerültek akasztófára, akik nekik, Cristophe-nak és Dessalines-nak nem engedelmeskedtek — vagyis az árulók. Ez sokkal hatásosabb volt, mint ha titokban végeztek volna velük. Egy szó mint száz, San Domingóban gondosan, okosan, nagyvonalúan készültek az újabb felkelésre.

Nem segített Leclercen a sok utánpótlás sem, amelyet a fel-

kelés kitörése után a szigetre küldtek. A franciák közt elharapózott a trópusi láz. 1802 júniusában Leclercet is elragadta a járvány. A helyébe lépő Rochambeau egy évig még elhadakozott valahogy, majd 1803. november 30-án csapatainak maradványaival útra kelt Franciaországba. Napóleon nem törődött többé a távoli, kicsiny, de bámulatosan rebellis szigettel.

A Bonaparte alkonyát jelző spanyol háborúban a franciák hetvenezer embert vesztettek. San Domingóban hatvanháromezret. S rajtuk kívül negyvenezer angol és húszezer spanyol katona veszett oda a szigeten. 123 000 fehér embert kellett megölniük San Domingóban a négereknek ahhoz, hogy békében élhessenek. Egy országban, amelynek lakossága a háború kezdetén nem volt több félmilliónál, s azután még tovább csökkent, az ellenség 123 000-es vesztesége világraszóló bátorság jele.

A fehéreknek hosszú, nagyon hosszú időre elment a kedvük attól, hogy meghódítsák San Domingót.

1804. január 1-én a győztes forradalom vezérei — föleleventve a sziget régi indián nevét — azon a téren, ahonnan Toussaint-t elhurcolták Franciaországba, egyszer s mindenkorra kikiáltották Haiti néger állam függetlenségét.

MIÉRT TILTOTTÁK MEG A RABSZOLGAKERESKEDELMET?

Múltak az évek. Három évszázad telt el azóta, hogy az első portugál karavellák bizonytalanul tapogatózva megkerülték a Bojador-fokot. Birodalmak enyésztek el és birodalmak születtek, államhatárok és kormányok változtak, de a rabszolgakereskedelem változatlanul megmaradt. Whigek és toryk, királyok és parlamentek, Aquinói Tamás és Voltaire hívei váltották egymást a hatalomban, de a rabszolgakereskedelem nem változott. Évről évre seregestől szelték át a rabszolgahajók az Atlanti-óceánt, s fekete rabszolgák milliói támolyogtak az ingó pallón Amerika partjára. Múltak az évek, a századok. S egyszerre csak megjelent a gőzgép ...

Hogy is nem jelezte osztályösztönük a nyugat-indiai ültetvényeseknek, a nyugat-indiai rabszolgatartóknak és rabszolgakereskedőknek a halálos veszélyt, amellyel Watt szülemény fenyegette őket? Hol volt az eszük, amikor James Wattot anyagilag támogatták, s megteremtették a rabszolgakereskedelem leküzdésének legveszedelmesebb eszközét?

A gőzgép fordulatot idézett elő a technikában. Furfangos gépeket hozott mozgásba, lehetővé tette a termelés gépesítését, az iparosítást. Az ipar szédületes fejlődésnek indult.

A kalózok és csempészek fiai, a rabszolgakereskedők, rabszolgatartók, pökhendi kufárok és jöttment kalandorok csemetéi, Amerika, India, Afrika, Óceánia kifosztóinak leszárma-

zottai, azoknak utódai, akik kegyetlen háborúkban elragadták a spanyol és a portugál birodalom kincseit — egyszóval minden rendű és rangú „istenfélő" üzletember örökösei, akikre előrelátó édesatyjuk csinos összegeket hagyott —, egyre több pénzt fektettek be az iparba. A burzsoá felhalmozásnak és haszonszerzésnek mind kevésbé fő formája a kereskedelem. A pénzszerzés legkényelmesebb módja az ipar lesz. S az ipari burzsoázia hatalmas gazdasági erővé válik. Elsősorban ő kerül összeütközésbe a kereskedelmi burzsoáziával. S az ütközőpont a rabszolgakereskedelem.

Mire jó a gyárosnak a rabszolgakereskedelem? Neki nincs szüksége rabszolgákra. A rabszolga nem érdekelt a munkában, nem bízhatják rá a gépet, mert összetöri. S ha összetöri, mit tehetnek vele, mikor egyébként is a korbács és a halálfélelem árnyékában él? Újfajta gépek nélkül pedig miféle termelékenységről lehet szó? És magas termelékenység nélkül miféle haszonról? Ezenfelül a rabszolgát gazdája élelmezi, a munkást pedig önmaga. A rabszolgának gazdája épít lakást, a munkás pedig talál magának. A rabszolgánál örökös gond az utánpótlás — nem olyan könnyű összeszedni s messze a tengeren túlról elszállítani a négereket —, a munkás pedig ott van kéznél, csak szólítani kell: a gyárkapunál reggeltől estig sorba állnak az emberek.

Vesződséges dolog a rabszolga a tőkés gyárban, s nem is kifizetődő. A korszerű termeléshez szabad munkára, „szabad" munkásra van szükség. Aki rabszolgát tart, élelmezheti, ruházhatja, fűthet neki, pribékeket, felügyelőket, kutyákat, őröket fogadhat mellé, s még fizethet is érte a rabszolgakereskedőnek. Mennyi kiadás! És ezek után még könnyen megeshet, hogy a rabszolga összetöri a drága gépeket, összekeveri az alkatrészeket, nem tartja be a bonyolult technológiai eljárásokat... Nem, nem — a rabszolgaság elavult dolog, pazarlás!

A gyáriparosnak teljesen „szabad", mindentől (még a tulajdontól is) megszabadított munkásra van szüksége. Ez a munkás majd lelkiismeretesen tanulmányozza és óvja a gépet, mert tudja: ha összetöri, jön a levonás, és azután fel is út, le

is út. Éjszakákon keresztül ül majd a könyv mellett, ha felismeri, hogy képzett szakmunkásokra van szükség, s önmagától, gazdája segítsége (és pénze) nélkül megtanul írni-olvasni. Minden erejével arra fog törekedni, hogy jobban és gyorsabban dolgozzon, mert ha kétszer annyi árut termel, akkor — no persze nem kétszer annyit, de két shillinggel többet keres. Ő is rab (teljesen hatalmában van a gazdájának), de menynyivel kényelmesebb ez a rabság a burzsoának! Kényelmesebb és hasznosabb!

Igen, hasznosabb. Az angol gyárosok tőkéi szédítő iramban nőnek. Az angol áruk elárasztják Európa, Amerika, India raktárait. Már szó sincs áruhiányról, épp ellenkezőleg, árufölöslegekről van szó, s arról, hogy bővíteni, egyre csak bővíteni kell az értékesítési piacokat, el kell juttatni a világ minden tájára az angol textilárut, puskát, szenet stb.

A világ egyik „tájára" azonban be sem tehetik a lábukat az angol nagyiparosok. Afrikát elzárja a rabszolgakereskedelem. Ha megtiltják a rabszolgakereskedelmet, felkutatják a földrész belsejét, s kezükbe kaparintják ezeket a belső területeket, a tőkések először is értékesítési piachoz, másodszor nyersanyaghoz, gyapothoz, kaucsukhoz, kávéhoz, földimogyoróhoz és sok egyébhez jutnak. De ehhez az kell, hogy véget vessenek a rabszolgakereskedelemnek. Miatta nem járhatják be Afrikát, hogy kifürkésszék kincseit, miatta nem fektethetnek be tőkét Afrikában. Értelmetlenül pusztulnak halomra a négerek, hiszen háromszoros haszonnal dolgoztathatnák őket ott helyben.

Sok XVIII. századi angol gyáriparos valójában kereskedő is, földbirtokos is, sőt egy icipicit rabszolgakereskedő is egy személyben. S kétségtelen, hogy senki sem akar lemondani a rabszolgakereskedelmi társaságok részvényeiről. De általában — mint osztály — az angol (és nemcsak az angol) ipari burzsoázia rabszolgakereskedelem-ellenes. A rabszolgakereskedelem ellentétbe került az új gazdasági rendszerrel. Akadályozza az ipari kapitalizmus elterjedését. Gátja lett a világ gazdasági fejlődésének.

A társadalom gazdasági szükségleteiről pedig elmondhatjuk, hogy belőlük áll a történelem nehéztüzérsége. Ha valamely társadalmi jelenség ellentétbe kerül a termelőerők növekedésével, pusztulásra van ítélve. Előbb-utóbb valamiképpen megsemmisül.

Óriási szerepük van ebben a folyamatban az eszméknek és az eszméket kifejező embereknek.

Háromszáz év alatt sokan küzdöttek önzetlenül, nyíltan és bátran a rabszolgakereskedelem ellen. Az első ellenfelei, akik nyíltan szembeszálltak vele, a kvékerek voltak.

Manapság aligha érdekel már valakit, hogy a kvékerek szektája, amelyet George Fox alapított, a hit legfőbb kifejezésének a „belső világosságot", a misztikus „megvilágosodást" tartotta, a szekta tagjai ájtatosságukat valóságos eksztázisba esve, reszketés, rángatózás közepette végezték, s erről kapták a nevüket is (a „kvéker" — „quaker" — szó angolul „reszketőt" jelent) stb. De ezek a „reszketők" és „rángatózók" vették elsőnek védelmükbe a négereket.

George Fox már 1671-ben követelte, hogy a fekete rabszolgákat „bizonyos szolgálati idő letelte után bocsássák szabadon". A rabszolgakereskedelemmel a kvékerek eleinte óvatosan, tartózkodóan, különösebb szenvedély nélkül, inkább csak deklarációkra szorítkozva szálltak szembe. Egy részük nem is értett egyet az abolicionista megnyilatkozásokkal, s továbbra is árulta a rabszolgákat, mintha mi sem történt volna. De 1727-ben a szekta nyíltan, ország-világ előtt „dicstelennek és megengedhetetlennek" nyilvánította a rabszolgakereskedelmet, felszólította tagjait, hogy hagyjanak föl vele, s mert ennek a felszólításnak nem mindenki tett eleget, 1761-ben kiközösítette soraiból a rabszolgakereskedőket. Ezek után egymást követték a brosúrák, a prédikációk, a gyűlések és a petíciók... „Tiltsák meg a rabszolgakereskedelmet!" — ez volt a kvékerek egyik legfőbb jelszava két évszázadon keresztül.

1750-ben az amerikai kvékerek felszólították valamennyi külföldi „testvérüket", hogy küzdjenek a rabszolgakereskede-

lem ellen. Két harcos abolicionista, John Woolman és Anthony Benezet állt az élére a rabszolgaságellenes kampánynak. Az 1774—1776-os esztendőkben minden rabszolgakereskedőt és rabszolgatartót kiközösítettek az amerikai kvéker szektából.

Múltak az évek, s az abolicionista kampány nőtt, egyre újabb rétegek kapcsolódtak be az elszánt harcba, már milliók, tízmilliók vettek részt benne, s az egész világ feszült figyelemmel kísérte a küzdelem menetét.

Az angol történészek olykor hangsúlyozzák, hogy a XVIII. század folyamán Angliában hangzott el a legtöbb tiltakozás a rabszolgakereskedelem ellen. Ez aligha különösebb érdeme az angol történelemnek. Ha egy kis országban emberek tízezrei és hajók százai vesznek részt a rabszolgakereskedelemben, ha ez a kis ország a világ legnagyobb rabszolgakereskedője lesz, s két évszázadon keresztül egyre csak szállnak a hírek szájról szájra városaiban és falvaiban arról, miféle állapotok uralkodnak a rabszolgahajókon, mi sem természetesebb, mint hogy a tömegek itt hamarabb értesülnek a rabszolgaság borzalmairól, mint más országokban, s a rabszolgakereskedők leplezetlen, általánosan ismert szadizmusa éppen Angliában kelt ösztönös erkölcsi tiltakozást a haladó szellemű társadalmi rétegekben. Az angol abolicionizmus elsőbbsége az angol rabszolgakereskedelem elsőbbségéből következik, az angol abolicionizmus csak a másik oldala az angol rabszolgakereskedelemnek.

Ez azonban semmit sem von le azoknak a bátorságából, akik szembe mertek szállni a rabszolgasággal.

A legtöbb nagy angol író és költő ellensége volt a rabszolgakereskedelemnek. Élesen elítélte a négerek adásvételét Daniel Defoe („Az erkölcsök megreformálása"), James Thomson (a „Nyár" című költemény), James F. Cooper („A feladat"), William Blake („Költemény egy kis fekete fiúcskáról"), Robert Southey („Vers egy tengerészről, aki rabszolgahajón szolgált"), Lawrence Sterne stb. Igaz ugyan, hogy a versek és a prózai művek többnyire nem pusztán egy négerről, hanem afféle néger hercegről szólnak, királyfiról, akit elfognak és

rabszolgának adnak el, ő azonban láncra verve is erkölcsi fölényben marad hóhéraival szemben. De hát ilyen volt a korszellem, s így ez talált utat legkönnyebben az olvasókhoz.

Említésre méltó az is, hogy egyik-másik neves angol közéleti személyiség már jóval azelőtt, hogy e kérdés körül kitört a parlamenti harc, elítélte a rabszolgaságot. Közéjük tartoztak például Porteous és Dino Tucker püspökök, Bentley és Roscoe kereskedők — s még tucatjával sorolhatnánk a neveket. Ott volt például William Rathbone liverpooli fakereskedő, aki a rabszolgaság fővárosában, a rabszolgakereskedő-világ szívében élt és kereskedett, s mégis nyilvánosan tiltakozott a rabszolgakereskedelem ellen, sőt amennyire erejéből telt, harcolt is ellene: nem adott el fát rabszolgahajók építéséhez. Nem tudjuk, hogyan sikerült elkerülnie a csődöt, s hol talált vevőkre.

Az első abolicionisták elszigetelten és nemegyszer eredménytelenül küzdöttek. A magányos tiltakozások elvesztek a tömjénezés, az álszent béketűrés és demagógia özönében. Az agitáció nem nagyon zavarta a rabszolgakereskedőket. De azért nem szabad lebecsülnünk a rabszolgaságellenes küzdelem úttörőinek tevékenységét. Ők mentették meg az európai népek becsületét történelmük legsötétebb éveiben.

Az abolicionizmus csak a XVIII. század végén és a XIX. században kapott erőre, amikor kialakultak a rabszolgakereskedelem megtiltásának gazdasági alapfeltételei. Ez azonban még korántsem jelenti azt, hogy minden nagyiparos harcos abolicionista lett. A polgárság gyáva, jobban kedveli a nyílt harcnál a lassú, felemás reformokat, a fokozatos haladást, az észrevétlen átmeneteket. A történelemben nemegyszer előfordult, hogy jellegzetesen polgári változások a polgárság dühödt ellenállása közepette valósultak meg. Például a jakobinusok tevékenysége a francia polgári forradalomban teljesen a polgárság érdekeit szolgálta, mégis a francia polgárok zömével vívott kíméletlen harcban zajlott le, s Robespierre életével fizetett merész törvényeiért, noha csaknem valamennyit megerősítette a győztes reakció.

A polgárság gyáva és konzervatív, s ez különösen jellemzi

az angol polgárságot, amelynek hagyományos politikája, hogy mással kapartatja ki a tűzből a gesztenyét. Ezért Angliában a polgár gyakran nem maga küzd a polgári érdekekért, hanem másokat tol előtérbe. Átengedi nekik a harcot, féltvén a bőrét, és csak ritkán támogatja őket tekintélyével vagy pénzadományaival. Az efféle támogatást aztán a jótékonyság ékes példájának tünteti fel: nekem nem érdekem, mondogatja, nekem mindegy, csak emberségből teszem. Ha pedig megvan az eredmény, a küzdők erőfeszítéseinek gyümölcseit a polgár élvezi. Így volt ez az angol abolicionizmussal is.

Az angol abolicionisták önzetlenül harcoltak a XVIII. és a XIX. század fordulóján a rabszolgakereskedelem ellen. A rabszolgakereskedelem megtiltása semmiféle személyes előnnyel nem kecsegtette őket. Ha valaki azt mondja nekik, hogy az angol gyáriparosok önző érdekeinek kifejezői, őszintén megsértődtek volna. Beszédeikben és könyveikben ugyan sok szó esik haszonról, árakról és értékről, de ők elsősorban az erkölcsi érdekeket tartották szem előtt. A rabszolgakereskedelem kegyetlensége, a rabszolgák kétségbeejtő helyzete, a négerekkel szemben elkövetett szörnyű igazságtalanság lelkük mélyéig felháborította az angol abolicionizmus becsületes és merész harcosait.

Ám a polgár mégiscsak polgár. Merész — de „a törvényes keretek közt" (amelyeket a rabszolgakereskedők és társaik hoztak létre); becsületes — de „az ellentétes érdekek figyelembevételével" (vagyis nem tévesztve szem elől a rabszolgakereskedők érdekeit); őszinte — de csak a gyermekkorától beleoltott elképzelések korlátai közt. Ezért az angol abolicionisták következetesek és szűk látókörűek, kitartóak és erélytelenek, a szentimentalizmusig érzelmesek és az utilitarizmusig realisták — mindez a sok ellentmondás együtt található meg bennük.

Mindamellett emlékezzünk meg rokonszenvvel ezekről az időben és meggyőződésben tőlünk távol eső, de szerény és szívós harcosokról.

Az első angol abolicionisták közé tartozott Granville Sharp.

Egyszer séta közben egy néger kisfiúra bukkant a londoni utcán, egyikére azoknak, akik ezrével kóboroltak éhesen a városban. A csonttá-bőrré lesoványodott fiúcska, akin csupán egy mocskos, szakadozott ing volt, egy kőrakás mellé búj t, ott próbált összekuporodva melegedni. Sharp magával vitte házába, és a gyermek csakhamar otthonosan érezte magát nála. Régi gazdája azonban nyomára jutott, s visszakövetelte tulajdonát. Az esetből csúnya és hosszadalmas ügy kerekedett. Sharp nem tehetett mást, a bírósághoz fordult. S miközben ügyvédekkel tárgyalt, bírákkal vitatkozott, a brit törvénykódexeket búj ta, nyakig belemerült a négerkérdés mélységeibe. Csatlakozott a király ellenzékéhez, s ettől fogva elszántan küzdött a négerek felszabadulásáért.

Kiderült, hogy nem Granville Sharp az első, akinek ilyen ügyben meggyűlik a baja, ő már egy hosszadalmas, régen megindult folyamatba kapcsolódott be. York királyi ügyész és Talbot bíró egy hasonló esetben már 1729-ben úgy foglalt állást, hogy az Anglia földjére lépő rabszolga nem válik szabaddá, s vissza kell őt adni tulajdonosának. De ezt a bármely rabszolgakereskedő szemében magától értetődő döntést sokan kifogásolták Angliában. Mert ha York és Talbot állásfoglalását következetesen keresztülviszik, az ország lakói két rétegre oszlanak: szabadokra, akiknek jogait a törvény védi, és jogfosztottakra, akikre a törvény védelme nem terjed ki. S ki mondja majd meg, melyik réteghez tartozik valaki? Az igazságszolgáltatás? Csakhogy a bírák közismerten megvásárolhatók. Veszélyes dolog egyének kezébe adni annak eldöntését, hogy melyik brit állampolgár szabad. Mindenfajta értelmezés könnyen kiterjeszthető, s a jogfosztottak közé sorolhatók nemcsak a négerek, hanem — tegyük fel — a mulattok is, a mulattok és a fehérek gyermekei és azoknak a gyermekei stb. Innen pedig már nem nehéz eljutni a fehér emberig — például az olyan kereskedőkig, akik nem hajlandók megosztani bevételüket a kormányzóval... Nem, itt nincs helye semmiféle csűrés-csavarásnak.

Ebben a vitában vetődött fel először az a probléma, amely

később oly sokszor szóba került Amerikában. Vagy mindenki szabad, vagy mindenkit fenyeget a veszély, hogy elveszíti szabadságát. Vagy általános érvényű és ennélfogva mindenható a törvény, vagy feltételes, és ennélfogva játékszer a végrehajtó hatalom kezében. Ebben a vitában derengett föl először annak megértése, hogy a feketék rabszolgasága fenyegeti a fehérek szabadságát.

1729-ben az angolok még nem felejtették el a forradalmat, a polgári szabadságjogokért vívott éles harc hullámai még nem ültek el, s Talbot bíró váratlanul heves ellenállásba ütközött. Az ügy megjárta az illetékes fórumokat, a jogi háborúság évtizedekig elhúzódott. S míg tartott, az angol ipar erősödött, az angol gyáriparos gazdagodott, s az „Angliának nem kellenek rabszolgák!" (vagyis Angliának nem hasznosak a rabszolgák) jelszó egyre újabb híveket szerzett. Végül is 1772. június 22-én hivatalosan kimondták, hogy Anglia egyetlen lakosa sem lehet rabszolga. Negyvenhárom esztendeig folyt a bírósági hercehurca. S a döntés értelmében tizenötezer Angliában élő néger lett szabad.

Sharp is megnyerte a perét; de többé nem bírta elfelejteni mindazt, amit a négerek helyzetéről megtudott. Elhatározta, hogy harcolni fog a rabszolgák felszabadulásáért, és szövetségesek után nézett. Kiderült, hogy ilyenek bőven akadnak.

1773-ban egy rabszolgaságellenes pamflet látott napvilágot a tökéletesen ismeretlen William Wilberforce aláírásával. Ha a szenvedélyes, de naiv írásmű valamelyik olvasóját érdekli a szerző, megtudhatta volna, hogy Wilberforce egy tejfölösszájú iskolás fiú. A tapasztalt szem azonban a fiatal szerzőnek már ebben az első művében is fölfedezhette volna az eljövendő harcos politikus tehetségét. Amikor pedig a fiú férfivá érett, s bekerült a parlamentbe, az angol abolicionisták támaszra leltek a birodalom legfőbb törvényhozó szervében.

Wilberforce maga köré gyűjtötte a hasonló gondolkodásúakat. Kvékerek, gyáriparosok, kereskedők, írók és politikusok tömörültek egységes táborba. Körülöttük egyre sokasodtak a harcostársak, a mozgalom erősödött, hangja mind határozot-

tabb lett. 1783-ban megalakult Anglia (és az egész világ) első hivatalosan engedélyezett egyesülete, amely „a nyugat-indiai néger rabszolgák szenvedéseinek enyhítését, a rabszolgák felszabadítását és az afrikai partokon folyó rabszolgakereskedelem megszüntetését" tűzte ki célul.

1785-ben a Cambridge-i Egyetem alkancellárja az egyetem nevében disszertációs témának adta ki a rabszolgakereskedelmet. Thomas Clarkson elhatározta, hogy feldolgozza a témát. Clarkson addig csak hallott a rabszolgakereskedelemről, de sohasem gondolkodott el komolyan rajta. A téma feldolgozása közben megismerkedett az amerikai Anthony Benezet szenvedélyes, értelmes írásaival, érdeklődése mindinkább felébredt, tallózni kezdett különféle könyvekben és törvényekben, elszörnyedt attól, amit megtudott, s 1786-ban megjelentette „Az emberi lények rabszolgaságának és adásvételének tapasztalatai" című könyvét, amelyet az abolicionisták örömmel fogadtak. Ezek után megismerkedett Wilberforce-szal és Sharppal, s az abolicionizmus harcosainak tábora újabb katonával gyarapodott.

Így jutottak el a legkülönbözőbb utakon, különböző társadalmi rétegekből az abolicionizmusig az angol értelmiség legjobbjai.

A parlament eközben még megőrizte fenséges nyugalmát. A tekintélyes nagykereskedők, ügyvédek, grófok és rabszolgakufárok figyelemre sem méltatták a meginduló kampányt. A brit birodalom legfelsőbb szervébe nem hatolhattak be friss áramlatok. Igaz ugyan, hogy David Hartley 1777-ben nagy merészen kijelentette az alsóház színe előtt, hogy „a rabszolgákkal való kereskedés ellentétes az isteni törvényekkel és az emberi jogokkal", de a képviselők nem vették komolyan a figyelmeztetést, s az első abolicionista megnyilatkozás, amely a parlamentben elhangzott, érdektelenségbe fulladt. Csak 1789-ben nyújtotta be a hajlíthatatlan Wilberforce az alsóházban első, legeslegelső törvényjavaslatát a rabszolgakereskedelem megtiltásáról.

Megindult az abolicionisták támadása a parlamentben. Kö-

veteléseik nem mentek túl a polgári óhajokon, nem voltak forradalmi elképzeléseik. Valamennyien polgárok, minden ízükben, elveikben polgárok, teljesen áthatja őket a polgári szellem. Nem a tőkés rendszer ellen küzdenek, hanem csak a szélsőségei ellen. Tevékenységük nem gátolja, hanem elősegíti a kapitalista fejlődést. Wilberforce, Sharp, Clarkson, Thompson és a többiek egyszerűen csak haladó szellemű emberek. Az abolicionisták bátorsága a reformátorok bátorsága.

Olyannyira nem forradalmárok, hogy éppenséggel ellenforradalmárok ott, ahol nem a rabszolgakereskedelemről van szó. Az angol dolgozókkal szemben ugyanolyan zabolátlan reakciósok, mint az akkori idők többi angol polgára. „Wilberforce-nak a négerek felszabadítására irányuló törekvése erejét tekintve csupán ahhoz a buzgó igyekezethez fogható, amelylyel ugyancsak ő az engedetlen munkások megbüntetéséért síkraszállt" — írják George Cole és Raymond Postgate történészek. Sem lebecsülnünk, sem túlbecsülnünk nem szabad az angol abolicionistákat.

RÉSZVÉNYTÁRSASÁG PROSTITUÁLTAKKAL

Az angol abolicionista mozgalom tehát parlamenti képviselethez jutott. A rabszolgakereskedelem megtiltása nagy fontosságú államügy lett. S míg tartott a huzavona, Sharp fantasztikus vállalkozásra adta a fejét.

A Sierra Leone Részvénytársaság jellemző példája az angol abolicionisták tevékenységének. Történetében szembetűnően megnyilvánul cselekvéseik mindenfajta indítéka. Ez a legjobb szándékkal, emberbaráti adományokból létrehozott társaság, amelyben kifejeződött a polgári képmutatás minden árnyalata, s amely végül is közönséges tőkésvállalattá fajult, megmutatta alapítóinak erejét és gyengeségét, egyéni őszinteségét és elkerülhetetlen polgári álszentségét. A Sierra Leone Részvénytársaság története nevetséges lenne, ha nem volna olyan tanulságos.

Röviden, az angol abolicionisták elhatározták, hogy min-

den négert visszajuttatnak Afrikába. Mind gyakorlati, mind pedig elméleti okok késztették őket erre az elhatározásra. Anglia háborúban állt a fellázadt észak-amerikai gyarmatokkal, a későbbi Egyesült Államokkal. Sok amerikai rabszolgatartó menekült rabszolgáival együtt Angliába, számos angol rabszolgahajó rákényszerült, hogy hazai kikötőbe fusson be rakományával, s ott várja meg a háború végét. A rabszolgatartók és a rabszolgakereskedők azonban hamarosan ráébredtek, hogy Anglia nem a legmegfelelőbb hely számukra. A rabszolgák zöme a nemrég megszavazott törvény értelmében felszabadult, a többiek pedig temérdek gondot okoztak gazdáiknak. A felszabadult és a fel nem szabadult rabszolgákkal senki sem törődött. Ezrével pusztultak el London utcáin az éhezéstől, a hidegtől és a betegségektől. Rajtuk akartak segíteni az abolicionisták.

Nemes szándék — ez kétségtelen. De a négerek megmentéséhez többféle út vezetett. Elképzelhető lett volna, hogy munkába állítják őket, valamicske földet juttatnak nekik, vagy egyszerűen táplálják őket, hogy éhen ne haljanak. Az abolicionisták a legnehezebb, legköltségesebb és legértelmetlenebb utat választották: visszavitték a négereket Afrikába.

A rabszolgákat annak idején a legkülönbözőbb afrikai országokból és törzsekből szedték össze. Képzeljük el, mi lett volna, ha minden kínait, hindut, indonézt, japánt, arabot, törököt, perzsát, mongolt, aki csak Londonban él, egybegyűjtenek és „saját érdekében" elvisznek Ázsiába, mondjuk a Fülöp-szigetekre... S pontosan ezt tették az abolicionisták a négerekkel. Mire mehettek ilyen körülmények közt a volt rabszolgák, akiket elszakítottak a szülőföldjüktől, törzsüktől, nyelvterületüktől, megfosztottak létfenntartási eszközeiktől, s ismeretlen, ellenséges törzsektől körülvett, idegen tájra vetettek? Egy-egy embernek a hazája rendkívül konkrét. Az angol, aki Ázsiában jár, büszkén mondja: „Én európai vagyok" — ez azonban korántsem jelenti azt, hogy az orosz erdőket, a magyar alföldet vagy a norvég fjordokat vallja hazájának. Merőben értelmetlen dolog volt visszavinni a négereket „hazá-

jukba, Afrikába", hiszen a kongóiak vagy a Csád-tó környékének lakói Sierra Leonét éppoly kevéssé érezték otthonuknak, mint Angliát, talán csak azzal a különbséggel, hogy Sierra Leonéban melegebb az éghajlat.

Az abolicionistákat azonban általánosabb elgondolás is vezérelte — nem kevésbé nemes és nem kevésbé értelmetlen, mint az első. Lelkük mélyén nemcsak a londoni négerek „megmentéséről" ábrándoztak; úgy képzelték, hogy jótékonyságukat kiterjesztik valamennyi Európában és Amerikában élő négerre: fokozatosan mindannyiukat visszaviszik Afrikába. Ez nemcsak naiv, hanem veszélyes óhaj is volt. Ha megvalósul, újabb milliók pusztulnak el utazás közben, halnak éhen az új „hazában", vagy esnek áldozatul a jövevények és a velük elkerülhetetlenül szembeforduló helyi törzsek összecsapásaiban. Egyik szentimentális „jótevőnek" sem jutott eszébe, hogy ha már a négerek Európában és Amerikában vannak, leginkább úgy segíthetnének rajtuk, hogy emberi létfeltételeket teremtenek számukra Amerikában és Európában. Az angol abolicionisták emberbaráti tevékenységén átüt az elpusztíthatatlan polgári fajgyűlölet, amelyet csak némiképp enyhít a bigott vallásosság.

De akárhogy volt a dolog, az angol abolicionisták egyesülete azért hozta létre Sharp vezetésével az Afrika-bizottságot, hogy visszatelepítse a négereket. Az abolicionisták bizottságot alakítottak s gyűjtést indítottak a célból, hogy „nemzeti otthont építsenek a négereknek Afrikában". Természetesen nem nélkülözhették a filantrópok segítségét, hatalmas kiadásokkal kellett számolniuk. Szerencsére a filantrópia tisztes ága a polgári tevékenységnek Angliában, s 1882-ben csupán Londonban 1003 jótékonysági egyesület működött, évi 4 121 546 font sterling bevétellel. Emberbaráti buzgalomban az angol polgárságot csak az amerikai múlja felül.

Amikor valamelyes tőke egybegyűlt, George Thompson elutazott Afrikába. A Sierra Leone folyónál, a Francia-öböl mentén — amelyet sebtében átkereszteltek Szent György-öbölnek — megvásárolt az afrikaiaktól egy körülbelül 280 000

hektárnyi területet, hogy ott felépítsék a „nemzeti otthont". A bizottság megkezdte a „megmentendők" verbuválását. Ez mindjárt az elején komédiává fajult. „Istennek tetsző" dolgot akartak művelni — de ha egyszer nem futotta a pénz arra, hogy mindenkin segítsenek, ki kellett válogatniuk a legerősebbeket, a leginkább egészségeseket a pusztulásra kárhoztatott ezernyi néger közül. Az éh- és fagyhalállal küzdő százakra (vagyis a legrászorultabbakra) ügyet se vetettek. A betegeket sorsukra hagyták, hadd sorvadjanak tovább a nyirkos angol ködben, az egészségeseket pedig felruházták, jóllakatták, meleg födél alá juttatták, kimosdatták és előkészítették az áttelepülésre.

Egy aprócska kellemetlenség azonban váltig aggasztotta az istenfélő filantrópokat. Nem volt minden Istennek tetsző. A négerek közt alig akadt néhány nő, márpedig az Isten a férfi mellé adta házastársnak a nőt, hogy gyermekeket szüljön neki. Mi hát a teendő? Nem küldhetnek át Afrikába hiányos nemzetet. Szükség van asszonyokra, hogy az áttelepültek szaporodjanak és sokasodjanak az Úristennek és angol szószólóinak dicsőségére. S lettek asszonyok... Kikötői csapszékekből, bordélyokból és titkos találkahelyekről összeszedtek hatvan fehér prostituáltat.

A kéjnőket felruházták, valamelyik emberbarát elkönyvelt a bevételi naplóban még hatvan megmentett lelket, s 1787 májusában az „új Noé bárkája" 411 négerrel, 60 prostituálttal, valamint tehenekkel, disznókkal, vetőmagvakkal, élelemmel és meghatódott jótevőkkel útnak indult Afrika felé.

A települést Freetownnak — Szabadságvárosnak — nevezték el. S a derék patrónusok úgy képzelték, hogy az örvendező négerek, a prostituáltakkal karöltve, nyomban megérkezésük után hozzálátnak, hogy fehér elöljáróik jótékony felügyelete alatt szántsanak-vessenek, építkezzenek, sokasodjanak és dicsérjék az Urat. Ám a volt rabszolgák első cselekedete mindjárt ellentmondott az elképzeléseknek. A négerek egyre-másra szökdöstek el a telepről. S a környező falvak lakóinak támadásai, a pártfogók civódásai csak fokozták a

bajt. A város még meg sem született, és máris szemlátomást enyészett. Pedig az ellátása élelemmel, munkaeszközökkel, ruházati cikkekkel nem volt olcsó mulatság.

Még egy lépéssel tovább kellett menni az eredeti elgondolás prostituálásának útján. Az abolicionisták belátták, hogy puszta filantrópiával nem jutnak messzire. Szép dolog a szabadság, de ha a négerek szabadon elszökdösnek. amerre a szemük lát, csődbe jut a vállalkozás.

Megtörtént, aminek meg kellett történnie. A kapitalista valóság parancsolóan korrigálta a szentimentális terveket. Az Afrika-bizottság helyét elfoglalta a Sierra Leone Részvénytársaság. Sierra Leone Rt. — ez lett az „új Noé bárkájából". Freetownt teljesen kapitalista alapokra helyezték. A négereket rákényszerítették, hogy dolgozzanak, gyarmatárukat termeljenek, s ezeket az árukat haszonnal eladták Angliában. Mint minden részvénytársaságnak, a Sierra Leone Rt-nek is voltak igazgatói — természetesen fehérek —, akik az ügyeket intézték. Minden Freetownba kerülő négert felszabadítottak, de tíz font sterlinget fizettek érte a gazdájának, s ezt a tíz fontot a néger köteles volt visszatéríteni a társaságnak a freetowni ültetvényeken végzett munkájával. Ily módon a társaság részt vett a rabszolgakereskedelemben, de csak vásárlói minőségben. A szökést megtiltotta a településen, s különféle büntetéseket vezetett be. Freetownból korszerű farm lett.

Az emberbarátok álmodozással kezdték, s közönséges kapitalista vállalkozással végezték. Jót akartak tenni a négerekkel, s eljutottak oda, ahova el kellett jutniuk; ahova ellenállhatatlanul vonzotta őket valami, s ahova voltaképpen igyekeztek: Afrika tőkés kizsákmányolásának első kísérletéhez. Ez a jelentősége a Sierra Leone Részvénytársaságnak. A társaság bebizonyította az angol polgárságnak, hogy Afrikát előnyösebb és egyszerűbb Afrikában kizsákmányolni, s a rabszolgakereskedelem nem az egyedüli, sőt nem is a legjobb módja annak, hogy a fekete földrészből hasznot húzzanak. Freetown megvetette az alapját a leendő angol gyarmati gazdaságnak Afrikában. A Sierra Leone Részvénytársaság bármely tudo-

mányos műnél jobban megvilágította az angol abolicionisták tevékenységének valódi értelmét, amelynek talán ők maguk sem ébredtek tudatára.

Freetown nem sokáig állt fenn. A társaság még felépített egy templomot és vízre bocsátott néhány hajót, ám a francia flotta 1749-ben romba döntötte Szabadságvárost. Később újjáépítették, de nem sikerült többé talpra állnia.

EGY SZÓCSÉPLÉS TÖRTÉNETE

Ha az angol rabszolgakereskedelem megtiltásának történetét tanulmányozzuk, úgy rémlik, mintha az abolicionisták egyes-egyedül küzdöttek volna az egész angol társadalom ellen. A király felháborodva utasította el terveiket. Egy parlamenti vitában IV. Vilmos, az akkori angol uralkodó nyíltan támadta az abolicionistákat, s odáig ment, hogy Wilberforce-ot fanatikusnak és képmutatónak nevezte. És a király mellé felsorakozott a polgárság. Egyes helyeken, főként Bristolban és Liverpoolban, bizottságok alakultak a célból, hogy harcoljanak a rabszolgakereskedelem megszüntetése ellen. A sajtó tombolt, elmondta az abolicionistákat mindennek, hazugnak, tolvajnak, cselszövőnek, júdásnak, jakobinusnak... S ebben a viharos szóáradatban egy és ugyanazon személyek nyugodtan, kitartóan folytatták tevékenységüket.

A valóságban az abolicionisták helyzete nem volt oly nagyon ingatag. A nép tetemes része mögöttük állt (csak nem voltak lapjai, nem volt „hangja", ezért erőtlennek látszott), s több ipari korifeus támogatta őket. Az előrelátó politikusok is felismerték a rabszolgakereskedelem megtiltásának szükségességét. Így eshetett meg, hogy amikor ez a kérdés kíméletlen parlamenti harcba torkollott, végül is az abolicionisták kerekedtek felül.

Mint már említettük, Wilberforce 1789. március 19-én nyújtotta be az alsóházban a rabszolgakereskedelem megtiltásáról első törvényjavaslatát. Ugyanazon év május 12-én az alsóház megkezdte a javaslat vitáját. A vita elhúzódott, s a képviselők

úgy határoztak, hogy befejezését a következő — 1790—1791-es — ülésszakra halasztják. Amikor pedig a kérdés újra napirendre került, kitört a San Domingó-i felkelés, és az alsóház elvetette a törvényjavaslatot.

A következő — 1792-es — ülésszakon Wilberforce újabb törvényjavaslatot nyújtott be. Ezt az alsóház megszavazta, s jóváhagyás végett fölterjesztette a Lordok Házához. A lordok 1793-ra, majd 1794-re halasztották a törvény megtárgyalását, azután megtagadták a jóváhagyást. Az alsóház újra elfogadta a javaslatot, újra átküldte a lordoknak, azok újra leszavazták, s ezzel a törvény végképp zátonyra futott.

Így ment ez egy darabig. Wilberforce beterjesztette a törvényjavaslatot, az alsóház vagy elvetette, vagy elfogadta és továbbította a lordokhoz. A lordok leszavazták és visszaküldték az alsóháznak. Egyik ülés a másikat követte, teltek-múltak az ülésszakok, az évek, s a gyötrelmes huzavona nem ért véget. Tizenkilenc esztendőn keresztül az abolicionisták évről évre benyújtották törvényjavaslatukat a parlamentben, s a javaslatot évről évre elvetették. Csaknem húsz esztendeig tartott a parlament ostroma, s a parlament csaknem húsz esztendeig méltóságteljesen ellenállt. A makacs Wilberforce minden esztendőben, minden ülésszak elején felment a szónoki emelvényre, újabb betiltási törvényjavaslatot terjesztett elő, s minden esztendőben, minden ülésszak elején vereséget szenvedett. Már-már úgy látszott, hogy az ülésszak ilyetén megnyitása — az abolicionisták javaslatának leszavazásával — parlamenti hagyománnyá válik.

Az abolicionisták ekkor változtattak módszereiken. Fokozták a parlamentre alulról kifejtett nyomást. Mihelyt a parlament elvetette a rabszolgakereskedelem megtiltásáról szóló legújabb törvényjavaslatot, petíciók özöne zúdult rá. Most már két szakaszban kellett védekeznie: először magával a törvényjavaslattal szemben, s azután a tiltakozó petíciók ellen, amelyek a javaslat elvetését követték. A képviselők helyzete bonyolultabb lett.

Ezenkívül az abolicionisták felaprózták a rabszolgakeres-

kedelem teljes megtiltását kisebb kérdésekre, s megpróbálták részletekben keresztülvinni törvényjavaslatukat. Ez a próbálkozásuk nem is volt eredménytelen. 1806-ban mindkét ház elfogadott egy törvényt, amely megtiltotta, hogy a brit kereskedők rabszolgákat szállítsanak más országok gyarmataira és a legutóbbi háborúban szerzett angol gyarmatokra. S még ugyanebben az évben a parlament azt a törvényt is megszavazta, amely szigorúan megtiltotta, hogy növeljék a rabszolgahajók számát.

Végül a politikai pártok vezérei belátták, hogy a rabszolgakereskedelem megszüntetése elkerülhetetlen. A politikai, a gazdasági és a parlamenti helyzet egyaránt ezt követelte. 1807-ben Lord Grenville mindkét házban elfogadtatta az „átkozott törvényjavaslatot". 1807. május 1-től egyetlen brit kikötőből sem futhatott ki hajó rabszolgaszerző útra, s 1808. március 1-től senki sem tehetett partra brit fennhatóság alatt álló területen rabszolgát.

Így végződött egy hírhedt parlamenti szócséplés Angliában. De következményei messze túlnőttek a belvillongások határain. A rabszolgakereskedelem sorsa, az afrikai négerek sorsa, egész Afrika sorsa nagyot fordult. A rabszolgakereskedelem megtiltásával az angol kapitalizmus bejelentette igényét Afrika gyarmatosítására.

NAGYLELKŰSÉGI JÁRVÁNY

Nem Anglia volt az első ország, amely megtiltotta a rabszolgakereskedelmet. Dánia már előbb megtette. 1792-ben a dán király elrendelte, hogy a rabszolgakereskedelemnek 1802-ig fokozatosan meg kell szűnnie. Nagyvonalú, de semmitmondó gesztus volt, mert a dánok nem sokat fektettek be a rabszolgakereskedelembe, s lényegében nem sok mindent kellett megtiltaniuk. A nemzetközi abolicionizmus valódi úttörője időben és eredményekben, valódi megalapozója Franciaország. 1794-ben a konvent megtiltotta a rabszolgakereskedelmet, és megszüntette a rabszolgaságot a francia gyar-

matokon. A merész döntés nemzetközi precedenst teremtett, amelyet senki sem hagyhatott figyelmen kívül. A jakobinusok beavatkozása óriási hatással — reálisan is megnyilvánuló, de főként erkölcsi hatással — volt a rabszolgakereskedelemre. Utána már semmiféle erő nem hozhatta újra egyensúlyba a rabszolgakereskedő-világot. Amikor Napóleon a jakobinus rendelet hatályon kívül helyezésével megpróbálta visszaállítani a rabszolgaságot, L'Ouverture seregei megtanították rá, hogy a jakobinusok öröke legyőzhetetlen. Szemlátomást jól eszébe is véste a Haitiban kapott leckét; amikor száznapos uralma idején újból kezébe ragadta az ország vezetését, első dolga volt, hogy néhány más törvénnyel együtt kiadja a rabszolgakereskedelem megszüntetéséről szóló törvényt.

A száznapos uralom véget ért, s XVIII. Lajos sietve érvénytelenítette a napóleoni törvényt. Ámde kiderült, hogy a dolog már nem Napóleonon és nem is a jakobinusokon múlik. Anglia, amely odahaza megszüntette a rabszolgakereskedelmet, nem volt hajlandó eltűrni, hogy más országokban tovább kereskedjenek a négerekkel. Ha egyszer az angol polgárság korlátozta önmagát, miért engedte volna, hogy a francia vagy bármely más polgárság nyerészkedjék ott, ahol ő nem nyerészkedik? S ezenfelül az angliai tilalomnak nem is lett volna értelme, ha Franciaországban, Hollandiában, az Egyesült Államokban, Portugáliában és másutt tovább folyik a rabszolgakereskedelem, mert az angolok akkor nem gyarmatosíthatták volna Afrikát. Az angol rabszolgakereskedelem megszüntetése után Angliának elsőrendű érdeke lett, hogy a világ minden országában megszüntessék a rabszolgakereskedelmet.

Az angol polgárság kétségkívül következetes maradt. Az angol diplomaták szigorúan és hiánytalanul végrehajtották az elfogadott törvényt. Ha egyszer úgy határoztak, hogy megtiltják a rabszolgakereskedelmet — s ezzel lehetővé teszik Afrika gyarmatosítását —, minden erejükkel küzdöttek a négerek adásvétele ellen. A legnagyobb rabszolgakereskedő, a világ rabszolgakereskedelmének vezéralakja, a leggazdagabb, legügyesebb és legkíméletlenebb emberkufár, Anglia, mintegy

varázsütésre nemzetközi abolicionistává változott. Tegnap még rabszolgákkal életveszélyesen telizsúfolt angol hajók százai látták el egész Amerikát „fekete hússal", s a pénzügyminisztérium nyugodtan számlálgatta a királyság rabszolgakereskedelmi jövedelmeit; tegnap még ez a fölöttébb előnyös kereskedelem egyik sarkalatos kérdése volt az angol külpolitikának; tegnap még gyújtogattak, erőszakoskodtak, elnyomtak, elfojtottak, mérgezett szósszal etettek — s ma reggeltől az angol cirkálók már őrzik az afrikai partokat, „védelmezik" a négereket; az angolok telve vannak nemes felháborodással a „szörnyűséges rabszolgakereskedőkkel" szemben; s az angol kormány az egész világot felszólítja, hogy „az emberbe vetett isteni hit", „a civilizáció és a haladás" nevében küzdjön a rabszolgakereskedelem ellen. Mily szokatlan változás! Úgy látszik, az Úr megvilágosította az angol polgárok értelmét, útbaigazította a parlamentet, felnyitotta a kereskedők szemét, és megtisztította a tengerészek lelkét! Csak az nem világos, miért nem tette ezt három évszázaddal korábban. Annál világosabb, miért történt éppen most. Akaratlanul is eszünkbe jutnak Marx művének, „A filozófia nyomorúságá"-nak lapjai: a tőke valóságos metamorfózisokra képes!

XVIII. Lajos hamar értesült a britek isteni megvilágosodásáról. Midőn megpróbálta felélénkíteni a francia rabszolgakereskedelmet, félreérthetetlen angol tiltakozásba ütközött. A trónján amúgy sem valami szilárdan ülő királynak nem volt más választása: 1814-ben Franciaország szerződésben kötelezte magát, hogy öt éven belül, 1819-ig megszünteti rabszolgakereskedelmét. Az ötéves halasztásra azért volt szükség, mert XVIII. Lajos erősen remélte, hogy megvalósíthatja, ami még Napóleonnak sem sikerült: leigázza Haitit, odaszállít néhány százezer új rabszolgát — s azután isten neki, megtiltja a rabszolgakereskedelmet. 1818-ban — látván, hogy terve kudarcra van ítélve — a király megerősítette Napóleonnak a rabszolgakereskedelem megtiltásáról szóló törvényét.

S még ezután jön a legérdekesebb. Az európai és az amerikai államok egymással versengve, egymást túllicitálva je-

lentik be, hogy a legnagyobb mértékben rokonszenveznek az angol kezdeményezéssel, s a legtisztább és legbecsületesebb humanizmus vezérli őket. Valóságos nagylelkűségi járvány tör ki a kormányok közt. Spanyolország, Portugália, Hollandia, Svédország és a többi ország kormányai, a demokráciával kacérkodva, s ipari burzsoáziájuk érdekeit féltve — nehogy lekéssék Afrika felosztását —, egymást szárnyalják túl a „négermentésben". Nagy-Britannia ugyanolyan módszerekkel küzd a rabszolgakereskedelem ellen, amilyenekkel egykor érte küzdött: veszteget és háborúskodik. Portugáliának 300 000 font sterlinget fizet a rabszolgakereskedelem megszüntetéséért, Spanyolországnak — mint jobb üzletfélnek — 400 000 fontot. Lehet, hogy 1820-ban, amikor az angolok kifizették ezt a szép summát Spanyolországnak azért, hogy ne kereskedjen a négerekkel, volt akinek eszébe jutott, hogy százhét esztendővel azelőtt, 1713-ban ugyanannak a Spanyolországnak ugyanaz az Anglia a négerekkel való kereskedés jogáért, az asientóért fizetett.

Az angol hatóságok még Afrikában is megpróbálkoznak vele, hogy pénzzel eltömjék a rabszolgakereskedelmi szivatytyút. Tucatszám kötik a szerződéseket az afrikai fejedelmecskékkel arról, hogy ezek felhagynak a rabszolgakereskedelemmel. Egy-egy szerződés szokásos ára száz vég posztó, két kis hordó puskapor és egy piros mundér, vállrojtokkal és karddal. 1822 és 1845 közt Anglia mintegy negyven szerződést köt ugyanazokkal a fejedelmecskékkel, akiknek ugyanilyen árucikkek csaknem ugyanilyen mennyiségével nemrégen még homlokegyenest ellenkező tevékenységét díjazta. Nem csoda, hogy az afrikaiak nehezen igazodnak el az európai politika rejtelmeiben.

S miután a vesztegetés lehetőségeit kimerítették, az angolok — hagyományaiknak megfelelően — áttértek a háborúskodásra. Ha összeszámláljuk, hány brit katona lelte halálát a háborúkban, amelyeknek legfőbb vagy egyik legfőbb jelszava ez volt: „Le a rabszolgakereskedelemmel!", kiderül, hogy ez a szám alig-alig kevesebb azoknak a brit katonáknak a szá-

mánál, akik olyan háborúkban lelték halálukat, ahol a legfőbb vagy egyik legfőbb jelszó így hangzott: „Éljen a rabszolgakereskedelem!" Azt gondolhatná valaki, hogy az előző fajtájú háborúkban a katonák mégiscsak igaz ügyért haltak meg. De ne becsüljük le az angol külpolitika rugalmasságát! „Le a rabszolgakereskedelemmel!" — rikoltozták az angol lapok, amikor a birodalmi haderő halomra lődözte az asantikat, tűzzel-vassal irtotta a zulu és a bantu népet. „A rabszolgakereskedelem ellen harcoltok!" — mondták az angol katonáknak, akik leverték a Mahdi szudáni és a búrok transvaali felkelését. „Rabszolgakereskedőket akasztunk!" — jelentették ki az angol parlamentben, amikor az angol akasztófákon az etióp függetlenséget védelmező négus harcosai, félrevezetett dél-afrikai bászuto négerek és Araba pasának, az egyiptomi angolellenes felkelés vezérének katonái függtek. Anglia először élére állt az afrikai rabszolgakereskedelemért folyó hadjáratnak, hogy gyarmatosíthassa Amerikát, azután pedig élére állt az afrikai rabszolgakereskedelem ellen folyó hadjáratnak, hogy gyarmatosíthassa Afrikát. S nem könnyű megállapítani, a kettő közül melyik hadjárat volt hasznosabb az angol polgárság számára.

Az Egyesült Államok 1807-ben tiltotta meg a rabszolgakereskedelmet, Chile 1811-ben, és sorra követte őket a többi ország. Mintegy húsz év alatt valamennyi rabszolgakereskedő hatalom betiltotta hagyományos kereskedelmét. S e tilalmakat nemzetközi garanciák tucatjai erősítették meg, hatékonyságukért nemzetközi kongresszusok kezeskedtek. Angol, amerikai, francia hajórajok cirkáltak az afrikai partok mentén, s egyik rabszolgahajót a másik után fogták el. Angol, portugál, spanyol, francia és más csapatok őrködtek Afrika belsejében „a néger élet zavartalanságán". Bármilyen szándékkal történt is mindez, a rabszolgakereskedelemnek szemlátomást befellegzett. Úgy látszott, hogy a háromévszázados négervadászatnak végre meg kell szűnnie, s a halálra gyötört földrész begyógyíthatja szörnyű sebeit.

Úgy látszott...

Betiltása után a rabszolgakereskedelem hihetetlenül, hatalmasan, valószínűtlenül megnőtt. Kiirtással fenyegette Afrika egész lakosságát, s a kimerült, elgyötört, óriási vérveszteséget szenvedett fekete földrész valóságos pokollá változott. Az Egyesült Államok és Anglia húsz éve, Svédország tizennégy éve, Hollandia tizenhárom éve, Portugália tizenkét éve és Spanyolország hét éve eltörölte már a rabszolgakereskedelmet, s az angol konzul adatai szerint csupán a brazíliai Rio de Janeiróban 1827. július 1-től december 31-ig 15 481 rabszolgát, 1828. január 1-től december 31-ig pedig 51 501 rabszolgát tettek partra.

1830-ban már 56 771 rabszolgát szállítottak Rio de Janeiróba. És szemtanúk bizonysága szerint Brazíliában legalább három olyan kikötő volt, amely a négerek behozatalában nem maradt Rio de Janeiro mögött.

Az egyik rabszolgaszállítási részvénytársaság ügynöke, Jean Baptiste César, akkoriban ezt írta a brazíliai Pernambucóból feleségének: „Szívecském! Küldök neked három jó minőségű szőnyeget és két papagájt, egy kisbárányt szórakozásul fiacskánknak, Johnnak, három halfogat kislányunk, Henrietta részére, azonkívül egy nagyon helyes fekete leánykát és egy fekete fiúcskát, ugyancsak Johnnak. Bal kezükön »O« jelzés látható . . .” Még emlékszünk rá, ugye, hogyan és miért kerültek különféle jelzések a fekete bőrű gyermekek kezére?

De hagyjuk Brazíliát. 1830-tól (amikor már tíz éve megtiltották Spanyolországban a rabszolgakereskedelmet) Kuba szigetére, amely akkor spanyol gyarmat volt, 25 000 rabszolgát szállítottak évente. Idővel ez a szám 60 000-re nőtt, s 1844-ben már 100 000 négert tettek partra Kubában! 1806 és 1860 közt a legszerényebb számítások szerint is legalább 500 000 rabszolgát vittek Afrikából az Egyesült Államokba.

Egyes polgári tudósok óvatos becslései szerint a rabszolgakereskedelem megtiltásától (1807-től) 1870-ig — tehát mintegy hatvan esztendő alatt — háromszor annyi négert hurcol-

tak el Afrikából, mint a tilalmat megelőző három és fél évszázadban.

Hogyan történhetett ez? És mi volt az oka?

A magyarázat nagyon egyszerű. A tőkés világ számításaiban valamelyes eltolódás következett be — ennyi az egész. Könnyű szentesíteni egy törvényt, amely megtiltja a négerekkel való kereskedést. De mi lesz, ha egyszer Nyugat-India, Dél- és Közép-Amerika és az Egyesült Államok fele — amelyeknek gazdasága teljesen a rabszolgatartáson alapul — nem nélkülözheti a rabszolgákat? Ha szükség van rájuk a cukor, a dohány, a kávé, a gyapot termesztéséhez? Ha Amerika nagyobb része nem ismer a rabszolgatartáson kívül más gazdasági formát? Mi lesz akkor? Akkor a százszor is megszüntetett és megtiltott rabszolgakereskedelem a gyakorlatban tovább folyik, bármennyire elvetik elméletben.

Napóleon annak idején elhatározta, hogy kontinentális blokád alá veszi Angliát, s valamennyi európai államnak szigorúan megtiltotta, hogy kereskedjen a britekkel. Bonaparténak hatalmas hadserege volt, Oroszország kivételével egész Európa a lábai előtt hevert, valamennyi kikötőben a franciák parancsoltak, s mégis ezrek és tízezrek csempésztek életük kockáztatásával angol árukat a kontinensre. A csempészet olyan méreteket öltött, hogy még a mindenható Napóleon sem tudott megbirkózni vele. Pedig Európa gazdasága angol áruk nélkül sem omlott volna össze. Az angol áru nem volt életszükséglet az európaiaknak... Az amerikai rabszolgatartó gazdaság viszont nem nélkülözhette a rabszolga-utánpótlást, feltétlenül szükséges volt, hogy ez a gazdaság négerekhez jusson.

A rabszolgakereskedelem megtiltásának és az afrikai partvidék őrzésének a következménye csakis az lehetett, hogy megnehezült a négerek kivitele Afrikából. A négerek kivitelének megnehezülésével csökkent az amerikai rabszolga-behozatal. A rabszolga-behozatal csökkenése felhajtotta az árakat. Az áremelkedés pedig tömegével vonzotta az olyan embereket, akik minden kockázatra hajlandók a zsíros falatért. A rabszolgakereskedelmi üzletág újabb tőkékkel és erőkkel

gyarapodott, s nyomban megélénkült. Az ültetvényeken támadt átmeneti hiány megszűnt. Értesülvén erről, az őrjáratot végző hajók fokozták az ellenőrzést, de az ellenőrzés fokozása csak a kockázatot növelte, s ezáltal lehetővé tette a rabszolgakereskedőknek, hogy tovább emeljék az árakat. A négerek ára még feljebb szökött, ez a körülmény a veszélyes, de gyors haszonszerzés újabb kedvelőit csábította rabszolgaszerző portyára, minekutána ismét fokozódott az őrszolgálat ébersége, nőtt a kockázat, emelkedtek az árak — és így tovább.

Mindaddig nem szűnhetett meg Afrikában a rabszolgakereskedelem, míg Amerikában fennmaradt a rabszolgatartás. Erről hosszas és szomorú tapasztalatok után meggyőződtek az igazságosságot áhító európai és amerikai abolicionisták éppúgy, mint az európai és az amerikai ipari korifeusok, akik arra vágytak, hogy behatoljanak Afrika belsejébe.

Hosszú évekig cirkáltak angol, francia és egyesült államokbeli őrhajók az afrikai partok mentén. A rabszolgacsempészésen ért hajóskapitányokat először pénzbüntetéssel sújtották, a négereket pedig szabadon engedték; később már elkobozták a rabszolgahajókat; aztán börtönbe vetették a kapitányokat; s végül eljutottak odáig, hogy hajójuk árbocára akasztották fel őket. De ez sem segített. Egy sikeres afrikai—amerikai út vagyonos emberré tette a rabszolgakereskedőt, s a nyereségvágy erősebb volt a halálfélelemnél.

Miután a hajófenéket megtöltötték négerekkel, az „új rabszolgakereskedők" megvárták, míg leszáll az éj, a köd, vagy vihar tör ki, s igyekeztek mennél távolabb kerülni a parttól a nyílt tengerre. Csak ha már meggyőződtek róla, hogy túljutottak az őrjárat vonalán, vették Amerika felé az útjukat.

Gyakran nem sikerült elrejtőzni a tengeren. Váratlanul felbukkant egy őrködő hadihajó, s megállásra kényszerítette a rabszolgakereskedőt. Tegyük fel, hogy éppen ez történt...

Mintegy hatszáz méterre a rabszolgaszállító klippertől kibontakoztak a partokat védő hadihajó vitorlái. Az árbocra felszökik a jelzés: „Vitorlákat bevonni. Parancsra várni." A rabszolgahajó fedélzetén pánik tör ki. A kapitány oldalvást for-

dítja a hajót, amerre, mintegy két kilométer távolságban, tejszerű köd gomolyog. A tengeri őrjárat azonban nem teketóriázik: eldördül egy lövés, azután még egy, s a becsapódások közvetlenül a hajótest mellett lövellik a magasba a vizet. A matrózok, ügyet sem vetve a kapitány szitkozódására, rohanvást bevonják a vitorlákat. A cirkáló mellől elválik két csónak, maga a hajó pedig lassan közeledik, ágyúit a klipperre szögezve. Húsz perc, és a tengerészkatonák a fedélzetre lépnek, azután lemennek a hajófenékbe, s azután... Ott a bizonyíték: a hajó gyomrában kétszáz néger szorong. Mit tegyenek? Megvan! El kell tüntetni a bizonyítékot!

A matrózok egy szempillantás alatt megértik, mit akar a kapitány. Egyformán megérik a pénzüket, a sötét múltú kapitány és a mocskos kikötői lebujokból összeszedett matrózok.

A hajófenék csapóajtaja feltárul.

Kilép a fedélzetre az első néger. A nap a szemébe vág; meginog a gyengeségtől, a váratlanul arcába csapó friss levegőtől, és sietősen biceg előre. Egy lépés — és egyszerre feltárul előtte a tenger, a víz és a nap fénylő horizontja. Még egy lépés — és ez az utolsó az életében. Oldalról egy matróz bunkóval fejbe veri. Nem üt nagyot, csak akkorát, hogy a néger elkábuljon — baj lenne, ha a fedélzetet összefröcskölné a vér. Azután két másik matróz megragadja az összecsukló áldozatot, s nagyot lendít rajta. A mellvéden keresztül a tengerbe repül és tompán csapódik a vízbe egy sötét test. A súlyos bilincsekbe vert, elkábult néger nyomban alámerül.

Ekkor már megjelenik az ajtóban a második rabszolga, azután a harmadik, a tizedik, a századik. Egyik sem tud a megelőző sorsáról, mindegyik zavartan hunyorog a világosságtól és a széltől.

Jön a századik, a százhuszadik, a száznegyvenhetedik... Egy lépés — ütés — lendítés — csobbanás. Afféle futószalag. A matrózok olykor váltják egymást: az ütem meglehetősen gyors, hamar elfáradnak. S amikor a kötélhágcsón felkapaszkodik a jobb fedélzetre a cirkáló tisztje, a bal fedélzetről a tengerbe lódul az utolsó rabszolga.

A többi már elképzelhető. „Hogy mi rabszolgakereskedők lennénk? Dehogyis érdekelnek bennünket a négerek! Csak nem képzeli, én demokrata vagyok..." A cirkáló eltűnik a távolban, s a klipper visszafordul, hogy új rakományt hozzon Afrikából.

Az afrikai partvidék őrzése, az „új rabszolgakereskedelem" csempész jellege folytán a rabszolgák kétharmada, sőt talán még nagyobb része elpusztult a tengeren. A veszély legcsekélyebb jelére egyszerűen vízbe fojtották őket. S ha 1807 után ugyanannyi rabszolgát tettek partra Amerikában, mint a megelőző három és fél évszázad alatt, akkor az Atlanti-óceánon kétszer annyi néger lelte halálát. Az „Encyclopaedia Britannica" autentikus tanúságtétele így szól: „A feltevések szerint háromszor annyi négert vittek el Afrikából, mint azelőtt, s kétharmad részüket megölték a nyílt tengeren."

Így öltött megtiltása után soha nem látott méreteket a rabszolgakereskedelem.

Afrika belsejében a tilalom valóságos rombolási dühöt keltett. Az a körülmény, hogy bújkálniuk kellett a hatóságok elől, leírhatatlanul felfokozta a rabszolgakereskedők kegyetlenségét. A megnövekedett kereslet kiterjesztette a belháborúkat. A rabszolgakereskedők lepénzelték a helyi arisztokráciát, megosztoztak vele a nyereségen. Például Fezzan fővárosa, Murzuk, még 1869—1870-ben is főként a rabszolgakereskedelemnek köszönhette létét. Szudánból Murzukba hajtották a négereket, ott elrejtették őket a város sötét zugaiban, a murzuki pasának pedig fizettek, hogy hallgasson. Az afrikai rabszolgakereskedelem központja a nyugati partvidékről a keletire, a Guineai-öböl környékéről a zanzibari partokra helyeződött át. A maszkati imám és a zanzibari szultán lett a legfőbb rabszolgakereskedelmi közvetítő.

A XIX. század háromnegyed részében, egészen a nyolcvanas évekig nem szűnt meg a nemzetközi rabszolgakereskedelem. Mérhetetlenül sok hasznot hajtott, és számos országra terjedt ki. Még magas állású személyiségek sem átallottak részt venni benne. Krisztina spanyol királynő a XIX. század

ötvenes éveiben nyíltan bekapcsolódott a Kubával folytatott rabszolgakereskedelembe. Nem kétséges, hogy sok európai politikus, nagyiparos és üzletember vagyont szerzett a négerek adásvételével. De a XIX. században az Egyesült Államok lett a legnagyobb rabszolgakereskedő.

Az angol konkurrencia megszűnésével erősen fellendült az amerikai emberkereskedelem. Az amerikai rabszolgakufárok nyíltan, a legcsekélyebb gátlás és félelem nélkül, arcátlanul, mohón és durván lábbal tiporták a nemzetközi egyezményeket. S ebben nemhogy meggátolta volna, inkább még támogatta őket az Egyesült Államok kormánya.

Az Angliával kötött egyezmény értelmében egyesült államokbeli hadihajók is őrszolgálatot teljesítettek az afrikai partok mentén, hogy elfogják a rabszolgahajókat. Az amerikai cirkálók azonban nem tartóztatták fel a rabszolgahajókat, nem akadályozták a rabszolgakereskedők — főleg az amerikaiak — tevékenységét. Sőt inkább még segítették is őket, hogy megmeneküljenek az átkutatástól, nemegyszer félrevezették az angol és a francia őrhajókat. Az Egyesült Államok lobogója a rabszolgahajók legfőbb fedezéke, a rabszolgakereskedők menlevele és zászlaja lett. Az amerikai cirkálókon többnyire déli tisztek teljesítettek szolgálatot, született és meggyőződéses rabszolgatartók, akik gyermekkoruktól fogva megvetették és gyűlölték a négereket. Ezeket a tiszteket néger rabok kizsákmányolásából származó pénzen neveltették és taníttatták a szüleik. Apáik és testvéreik odahaza, az Egyesült Államokban, rabszolgákat tartottak, és kereskedtek velük. Miért akadályozták volna hát éppen ők a rabszolgakereskedelmet? Hiszen ezzel tulajdon családi gazdaságukat, önnön jólétüket ásták volna alá! Így aztán nem csoda, hogy a rabszolgakereskedő majd kiugrott a bőréből örömében, amikor megtudta, hogy a hajóját feltartóztató cirkáló amerikai.

A rabszolgahajók legfőbb tartózkodási helye az Egyesült Államokban New York lett. De a New York-i kikötőben nem afféle bárkák, „úszó szekerek", a XVIII. századi apró-cseprő liverpooli hajócskákhoz hasonló alkotmányok gyűltek össze.

Rabszolga-árverés Virginiában

A rabszolgahajók hatalmas tőkebefektetéssel és a technika legújabb vívmányainak alkalmazásával készültek. Az Egyesült Államok rabszolgaflottája technikai vonatkozásban a világ legkorszerűbb flottái közé tartozott. Megalkotói különös gondot fordítottak arra, hogy a kalózhajók nagy teherbíró képességűek és gyors járásúak legyenek. Az ezertonnás salemi „Nightingale" kétezer rabszolgát szállított egyszerre. A „Flying-squad" 18 csomó, vagyis több mint 33 kilométer óránkénti sebességgel haladt — gyorsabban sok mai gőzösnél. Huszonnégy óra alatt nyolcszáz kilométert is megtett; egyetlen hadihajó sem ért a nyomába. Olykor még jachtokat is „bevetettek" rabszolgaszerző portyákra. A gyors járású „Wanderer", az egyik New York-i milliomos jachtja, többször is elvitorlázott Afrikába a New York-i jachtklub lobogója alatt. S mihelyt elkészültek az Egyesült Államokban az első gőzhajók, nyomban befogták őket rabszolgaszállításra.

W. E. B. Du Bois, az ismert amerikai történész megállapítása szerint a rabszolgakereskedelem „végül már főként amerikai tőkével folyt, amerikai hajókon, amelyeken amerikai állampolgárok teljesítettek szolgálatot, az Egyesült Államok lobogója alatt".

Az abolicionisták küzdelme tehát nem szüntette meg a rabszolgaságot; a rabszolgakereskedelem megtiltása után e kíméletlen üzletág nem hanyatlott, hanem még jobban fellendült. A rabszolgakereskedelem problémájából nagybetűs Probléma lett. A rabszolgákkal való kereskedés, éppúgy, mint három és fél évszázadon keresztül — egyesek csodálkozására, mások örömére vagy felháborodására —, változatlanul fennmaradt.

AZ ABOLICIONISTÁK LOGIKÁJA

A gazdasági szükségszerűség parancsolóan fölvetette a tőkés világ előtt a rabszolgaság eltörlésének problémáját. A rabszolgaság akadályozta a kapitalizmus fejlődését. A rabszolgatartó gazdasági rendszer olyan területeket foglalt el, ame-

lyekre szükség volt a tőkés rendszer továbbfejlődéséhez. A rabszolgaság lépten-nyomon lehetetlenné tette a szabad vállalkozást, gátolta a termelőerők fejlődését, elzárta a rabszolgatartó vidékeket az ipari burzsoázia behatolása elől. Az amerikai rabszolgatartás erősen hátráltatta a kapitalizmus fejlődését nemcsak Amerikában, hanem Európában is, így hát elkerülhetetlenné vált, hogy az Újvilágban megszűnjön a rabszolgaság.

A rabszolgakereskedelem szerves része, következménye a rabszolgatartásnak. A rabszolgatartás hívja életre, belőle indul ki és származik. A rabszolgaság problémája elsősorban a rabszolgatartás problémájával egyenlő; a rabszolgakereskedelem másodrendű részletkérdés csupán. Ha valahol létrejön a rabszolgatartás, óhatatlanul kialakul a rabszolgakereskedelem is; ha megszűnik a rabszolgatartás, vége a rabszolgakereskedelemnek.

A rabszolgakereskedelem elharapózása, amely a betiltást követte, szemléltetően bebizonyította, hogy meddő dolog ily módon küzdeni a rabszolgaság ellen. Ezért az abolicionisták a rabszolgatartás ellen fordultak.

1821-ig az angol abolicionisták nem támadták a rabszolgatartást, mert bíztak a rabszolgakereskedelem megtiltásában. Ekkor azonban harcot indítottak a rabszolgatartás megtiltásáért. Nem is ütköztek túlontúl nagy ellenállásba. Lényegében az angol magántulajdonosok három nagy csoportja — az ipari burzsoázia, a kereskedelmi burzsoázia és az ültetvényes réteg — harcolt egymással az 1821—1833-as években. Elvben egyik csoport sem ellenezte a rabszolgaság eltörlését, de az ipari burzsoázia azon volt, hogy mennél inkább hasznot húzzon az új helyzetből, a kereskedelmi burzsoázia meg akarta őrizni pozícióit, az ültetvényesek pedig mindent elkövettek, hogy visszakapják befektetett tőkéjüket.

A gyárosnál érthető, hogy érdeke a rabszolgaság eltörlése; az is könnyen megmagyarázható, miért helyezkedett a kereskedő a jóindulatú semlegesség álláspontjára. Az ültetvényesek gyenge ellenállása azonban meglepő. Ők mi jót várhattak a

változástól, amely gyökerestől megsemmisítette anyagi létüket? Valóban megtörténhetett, hogy a gazdag, összeforrott, erős rabszolgatartó tábor önként feladta pozícióit? Az ültetvényesből egyszerre emberbarát lett? Nem ízlett már neki a nyereség? Vagy talán a rabszolga nem hajtott már hasznot?

Ez utóbbi feltevésnek van némi alapja. A XIX. század első negyedében már egyre kevésbé kifizetődő a rabszolgaság. Először is, mint tudjuk, megdrágultak a rabszolgák. Másodszor, a viharos technikai fejlődés közepette mindinkább érződött, mennyire elavult, régimódi munkaeszközökkel dolgoznak az ültetvények. A termelékenységnek a tőkés világban tapasztalható erős fejlődése mellett szánalmas és hátrányos atavizmusnak tűnt fel a rabszolgamunka. E munka alacsony termelékenysége és a rabszolgák megdrágulása arra késztette az ültetvényeseket, hogy emeljék termelvényeik árát. A nem rabszolgamunkával előállított termékek ára viszont csökkent. Ezért az ültetvényeseknek konkurrenseik támadtak, akik sietve kihasználták a rabszolgatartók nehézségeit. Például Egyiptom fokozott ütemben növelte a gyapot vetésterületét, a Távol-Kelet egyre több cukrot termelt, Afrika és Ázsia a kávétermesztésben támasztott konkurrenciát. S mindennek tetejébe feltalálták az indigó vegyi előállítását. Az ültetvényesek mind nehezebben állták a versenyt az új keletű vállalkozásokkal.

De nemcsak a gazdasági életben kell az okokat keresnünk. Az Egyesült Államok déli részének és a brazil „kávékirályoknak" a példájából kiderült, hogy a rabszolgatartó gazdaság alkalmazkodhat a tőkés gazdálkodáshoz, s az új viszonyok közt is fennmaradhat. A nyugat-indiai ültetvényeseket sem gazdasági okok késztették engedékenységre, hanem a négerek szabadságharca. Elsőnek nem a franciák és nem is a dánok vagy az angolok szüntették meg a rabszolgatartást és a rabszolgakereskedelmet, hanem maguk a négerek — Haitiban —, mégpedig oly radikálisan, hogy jogosultságukat senki sem vonta egyhamar kétségbe.

A XIX. század elején az Egyesült Államok rabszolgatartói

páni félelemmel gondoltak arra, mi lesz, ha Toussaint L'Ouverture partra száll az ország déli részén. Nem tudjuk, volt-e reális alapja ennek a félelemnek, de valószínű, hogy egyszerűen csak az erők egybevetéséből fakadt. Az Egyesült Államok reguláris hadereje akkoriban húszezer főt számlált, Toussaint-nek pedig ötvenezer katonája volt — és milyen katonák! Ezenfelül még kilencszázezer fekete bőrű rabszolga várt rá a kontinensen; szörnyű erő, ha kemény és hozzáértő kézbe kerül. S a fekete Spartacus keménységében és hozzáértésében immár senki sem kételkedett.

L'Ouverture elpusztult, de Haiti megmaradt. És nem volt olyan szabadságmozgalom a kontinensen, amely a néger köztársaság támogatása és befolyása nélkül zajlott volna le.

Amikor a spanyolok 1814-ben leverték a dél-amerikai forradalmi hadsereget, a sereg vezérei elmenekültek Venezuelából. Simon Bolívar, a forradalom vezére, Dél-Amerika nemzeti hőse, az európai államokhoz fordult segítségért, de kérését még Nagy-Britannia is elutasította, pedig az angoloknak érdekükben állt, hogy megdőljön a spanyol kereskedelmi monopólium. Ekkor Bolívar elment Haitiba. Később Mariño, Piar, Bermúdez is követte — a dél-amerikai forradalom színevirága, egész vezérkara egybegyűlt a fekete köztársaságban.

Haiti elnöke, Pétion, szívélyesen fogadta a menekülteket. Segélykérésükre nyomban megkapták a választ: segítségükre lesznek, azzal a feltétellel, ha Bolívar kötelezi magát, hogy megtiltja Dél-Amerikában a rabszolgaságot. Bolívar vállalta a feltétel teljesítését. A haitiak pedig segítségére voltak az önkéntesek toborzásában, fegyvert, hadianyagot, pénzt és hajókat adtak — lényegében saját költségükön teljesen fölszerelték s még önkéntesekkel is kiegészítették Bolívar csapatát.

1816 márciusában a forradalmi sereg útra kelt Haitiból Venezuelába, s 1816. május 23-án Bolívar kiadta a rabszolgaságot eltörlő rendeletét, amely kimondta: „Venezuelában ezután csak az lesz rabszolga, aki rabszolga akar lenni." A hadjárat azonban vereséggel végződött, s vezéreinek újból menedéket kellett keresniük. Bolívar és harcostársai habozás nélkül ismét

Haitit választották. S ott ugyanolyan szívélyes fogadtatásban részesültek, mint korábban. A haitiakat nem keserítette el Bolívar veresége; ha valaki, hát ők tudták, milyen ára van a szabadságnak.

Haitiban újra megszervezték a felszabadító sereget, a délamerikaiak pénzt, fegyvert, hajókat, élelmet, önkénteseket kaptak, Bolívar 1817 novemberében ismét elindult délre — s ez alkalommal győzött. Az Orinoco folyó mentén a forradalmárok elfoglalták Agnostura városát. Ezrével tódultak a seregbe a négerek és a mulattok. Morillo spanyol tábornagy páni félelemmel írta Madridba: „Ez a feketék háborúja a fehérek ellen." A négerek tömegestől csatlakoztak Bolívarhoz, a több mint fele részben négerekből álló forradalmi hadsereg csakhamar támadásba lendült, s végeredményben felszabadította egész Spanyol Amerikát.

A Kongresszusban, amely Venezuela felszabadítása után összeült, Bolívar ezeket mondotta: „A rabszolgaság láncait levertük, Venezuela arra ébredt, hogy új fiai veszik körül, boldog fiai, s ezzel rabságának eszközei szabadsága fegyvereivé változtak. Akik korábban rabok voltak, ma szabadok, akik mostoha hazájuk ellenségei voltak, az édes haza védelmezői lettek. Fölösleges bizonygatni, mennyire igazságos, szükséges és áldásos dolog ez, ha ismerjük a helóták, Spartacus és Haiti történetét, ha tudjuk, hogy nem lehetnek egyidejűleg szabadok és rabok anélkül, hogy meg ne szegnénk a természeti, a politikai és az állampolgári törvényeket. Én az önök szuverén elbírálására bízom, hogy megváltoztatják vagy elvetik-e utasításaimat és rendeleteimet, de úgy kérem, hagyják jóvá a rabszolgák abszolút szabadságát, mintha az életemért vagy a köztársaság életéért könyörögnék."

Haiti befolyásának köszönhető, hogy Latin-Amerikában (kivéve Brazíliát, Mexikót és Kubát) előbb szűnt meg a rabszolgaság, mint az európai gyarmatokon.

Nem sokat tudunk arról az illegális forradalmi munkáról, amelyet a haitiak az amerikai négerek közt végeztek. Csak nagy ritkán villan fel az amerikai krónikákban egy-egy izgal-

mas tény. Amikor például 1822-ben árulás miatt meghiúsult Denmark Vesey dél-carolinai felkelése, felfedeztek egy szálat, amely Dél-Carolina fővárosából, Charlestonból, Port-au-Prince-be vezetett. A haitiak vállalták, hogy fegyverrel, sőt ha kell, csapatokkal is támogatják a felkelőket.

A San Domingó-i forradalom után nem volt olyan esztendő, hogy valahol fel ne lázadtak volna a rabszolgák. A rabszolgaság ingatag és veszélyes rendszerré vált. A rabszolgatartók életét áthatotta a négerfelkeléstől való örökös félelem.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK, BRAZÍLIA ÉS KUBA KIVÉTELÉVEL...

A legtapasztaltabb polgárság, Anglia polgársága gyorsan áttekintette a helyzetet, s némi belső nézeteltérés után elhatározta, hogy véget vet a rabszolgaságnak. 1833-ban a parlament törvényes úton eltörölte a rabszolgatartást az angol gyarmatokon. A törvény hétesztendei átmeneti időszakot engedélyezett (1840 végéig), indoklása szerint azért, hogy a rabszolgatartók felkészülhessenek az új viszonyokra, s a négerek is beletanuljanak az önálló gazdálkodásba. A halasztásra valójában azért került sor, mert az angolok attól tartottak, hogy a rabszolgaság hirtelen eltörlése forradalmasítja a gyarmatokat. De hamarosan belátták, hogy aggodalmuk alaptalan volt, a négereknek eszük ágában sincs, hogy értelmetlen lázadásokkal meghiúsítsák felszabadulásukat. És az is kiderült, hogy nincs kinek és mire felkészülni: minden készen áll. A négerek felszabadulása két évvel a határidő előtt, 1839 elején megkezdődött. Az ültetvényesek kártalanítására húszmillió font sterlinget irányoztak elő.

Az angolok nemcsak gazdájuktól szabadították meg a négereket, hanem a földtől is. Arra számítottak, hogy a nincstelen négerek majd beállnak béresnek régi gazdájukhoz. Ámde nem így történt. A szabaddá lett négerek többsége a szigetek belsejébe ment, feltört egy darab szűzföldet, s inkább nyomorúságos kis parcelláján tengődött, mint hogy lemondjon az önálló, szabad gazdálkodásról. Az ültetvényesek

munkaerő nélkül maradtak. Sebtében kulikat hozattak Kínából és Indiából, de az amerikai követelményekhez nem szokott kulik gyorsan kidőltek. Behozataluk még többe került, mint a négerek behozatala. Az ültetvényesek néhány évig kitartottak valahogy, aztán fütyültek a presztizsre, s elfogadható munkabéreket állapítottak meg, lakásokat építtettek munkásaiknak. A négerek lassacskán visszaszállingóztak az ültetvényekre, de most már bérmunkásként.

A franciák tanultak az angol tapasztalatokból; a gyarmataikon felszabadított rabszolgáknak adtak némi konyhakertnek való földet, s kötelezték őket, hogy továbbra is az ültetvényeken dolgozzanak. Ez 1848-ban történt. Angliát és Franciaországot azután követte a többi ország (Portugália 1858-ban, Hollandia 1863-ban — stb.).

Ámde a három legnagyobb rabszolgatartó — Brazília, Kuba, és ami a legfőbb: az Egyesült Államok — megtagadta a rabszolgaság eltörlését. Hosszú és véres küzdelmekre volt még kilátás. Sem a rabszolgatartás, sem a rabszolgakereskedelem nem szűnhetett meg, csak méreteiben csökkent addig, amíg az Egyesült Államok, Kuba és Brazília be nem adta a derekát. Következett az abolicionista háború második felvonása, mind közül a legvéresebb konfliktus.

ÍGY ÉRT VÉGET AMERIKÁBAN A RABSZOLGATARTÁS

A rabszolgakereskedelem tekervényes útjai elvezettek bennünket Afrikából Angliába, Brazíliából Portugáliába, Nyugat-Indiából Párizsba, Guineából Guayanába. Láttuk a kongói homokpusztákon tömegestől vánszorgó rabszolgákat s a liverpooli városházát, homlokzatán egy bilincsbe vert néger alakjával; megismerkedtünk brazil felkelőkkel, angol abolicionistákkal, francia forradalmárokkal; jártunk a fellázadt San Domingóban, rabszolgahajók gyomrában és rabszolgapiacokon; sok mindent megtudtunk Tengerész Henrikről, Gango Zumbáról, Wilberforce-ról, Toussaint-ről, királyokról és kvékerekről, kufárokról és kalózokról, kapzsi harácsolókról és az igazság bajnokairól, rabszolgatartókról és partizánokról.

Most pedig elmegyünk az Egyesült Államokba.

Sok történész véleménye szerint az amerikai földrész első lakói azon a keskeny földnyelven érkeztek sok-sok ezer évvel ezelőtt Ázsiából Amerikába, amely a mai Behring-szoros helyén később az óceánba süllyedt. A hatalmas kontinens mérhetetlen térségei* lassanként elnyelték őket. Hosszú évszázadokra volt szükség ahhoz, hogy a legészakibb vidékektől a legdélibb tájakig, a jeges-tengeri szigetektől a Tűzföldig mindenhová eljusson az ember. A keskeny átjáró, amely Alaszkát a Csukcsfölddel összekötötte, hamarosan eltűnt, s Amerika hosszú időre elszigetelődött a világ többi részétől.

Időszámításunk első évezredének végén viharedzett normannok elhajóztak az Atlanti-óceán északi felének örvénylő

vizein az Újvilágba. Mélységes titok fedi, hogyan zajlott le az európaiaknak ez az első betörési kísérlete. Nem tudjuk, meddig jutottak el a nyughatatlan vikingek, s hol hajtották örök álomra fejüket. Időnként lázba hozza a tudományos világot egy-egy érthetetlen lelet: valamiféle ősi norvég fegyver a Nagy Tavaknál. Lehet, hogy ott pusztultak el a normannok? S elpusztultak-e valóban? Nem róluk szólnak-e az ősi maja, azték és inka legendák? Kik azok a szakállas fehér emberek, akik nagy, fehér szárnyú madarakon érkeztek a tenger felől, a magas termetű fehér emberek, akik a furcsa és bonyolult kígyóistenben, Quetzalcoatlban öltöttek isteni alakot? Talán a normannok? Vagy karthágóiak, föníciaiak, arabok, görögök, rómaiak? Vagy talán Atlantisz lakóinak leszármazottai? Nem tudjuk.

Telt-múlt az idő. Az Atlanti-óceán partjain lüktető élet folyt. Afrikában felvirágzott Karthágó, Európában Róma, egymás után nőttek ki a földből Mexikóban a maja városok. De az európai fejlődés csakhamar meggyorsult. Európa erősen túlszárnyalta Afrikát és Amerikát. Még néhány évszázad — és újra szakállas fehér emberek léptek Amerika földjére... A többit már tudjuk. Az Újvilág őslakói utolsó leheletükig küzdöttek. Legtöbbjüket elpusztította a hódítók elviselhetetlen nyomása. A győztesek hallani sem akartak róla, hogy dolgozzanak, s így újabb emberfajta tűnt fel a kontinensen: a fekete fajta.

Az 1776—1782-es függetlenségi háború eredményeképpen az Egyesült Államok angol gyarmatból független állammá vált. Az amerikaiak hirdették először ország-világ előtt a polgári szabadságjogok elvét. A francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát megelőzte az 1776. június 4-i amerikai Függetlenségi Nyilatkozat, amely kimondta, „hogy minden ember egyenlőnek születik, s hogy Teremtőjük bizonyos elidegeníthetetlen jogokkal ruházza fel őket, s hogy ezek közé tartozik: a jog az élethez, a szabadsághoz és a boldogság kereséséhez. Hogy e jogok biztosítása céljából az emberek kormányokat hoznak létre, amelyek jogos hatalmukat a kormányzottak be-

leegyezése által nyerik. Ha pedig bármikor, bármely kormányzati forma e célokat veszélyezteti, a népnek jogában áll, hogy megváltoztassa vagy megdöntse, és új kormányzatot létesítsen . . .” Lenin megállapítása szerint az 1776—1782-es amerikai forradalom az olyan „nagy, valóban felszabadító, valóban forradalmi háborúknak egyike, . . . amilyenek oly gyéren fordultak elő . . .”[7]

A Kontinentális Kongresszus 1787-es philadelphiai ülésszakán, ahol az új állam alkotmányát kidolgozták, éles viták folytak a rabszolgaság kérdéséről.

A rabszolgaság sehogyan sem illett bele a Függetlenségi Nyilatkozat kereteibe. Ha egyszer „minden ember egyenlőnek születik”, ha „Teremtőjük bizonyos elidegeníthetetlen jogokkal ruházza fel őket”, s ezek közé tartozik „a jog az élethez, a szabadsághoz és a boldogság kereséséhez”, akkor a rabszolgaság természetesen nem maradhat fenn.

Az északi gyárosok, akárcsak a világ valamennyi gyárosa, ellene voltak a rabszolgaságnak; a déli ültetvényesek, akárcsak a világ valamennyi ültetvényese, védték a rabszolgaságot. Az éles elméjű Madison, az Alkotmányozó Kongresszus egyik vezéralakja, már akkor megmondta, hogy a rabszolgaság problémája egy napon majd kettészakítja a köztársaságot. De ez az első összecsapás az alkotmány kidolgozásánál — s még sok utána következő összeütközés „a rabszolgaság talaján” — Dél számára előnyös kompromisszummal végződött. Az alkotmányban egyetlenegyszer sem fordult elő a „rabszolga” vagy „rabszolgaság” szó. Megalkotói egyszerűen elhallgatták, hogy rabszolgaság is van náluk — ezt a csekélyke engedményt tették a déliek az északiaknak. De fenntartották a rabszolgaságot — s ez már nem csekély engedmény volt az északiaktól a déliek javára. Az alkotmánynak legalább három pontja, jóllehet ravaszul megkerülte a problémát, valójában megerősítette a rabszolgaságot. Íme, a három pont:

1. „A képviseleti helyek és az egyenes adók lakosságuk számának megfelelően oszlanak meg az államok közt. E szám megállapításánál a szabad állampolgárok számához,

beleértve azokat, akik több évre az illető államba szerződtek munkára, és kivéve a nem adóköteles indiánokat, hozzá kell adni *a fennmaradó lakosság háromötödét.*" (Kiemelés tőlem. — *V. T.)* (1. cikkely, 2. paragrafus, 3. pont.)

Kikből állt a fennmaradó lakosságnak ez a háromötöde, amelyet hozzá kellett adni a szabad állampolgárok számához?

2. „Azon személyek behozatalát vagy helyváltoztatását, akiket a fennálló államok valamelyike be kíván engedni területére, a Kongresszus 1808-ig nem tiltja meg, de behozatalukra személyenként legfeljebb 10 dollárig terjedő adót vagy vámot vethet ki." (1. cikkely, 9. paragrafus, 1. pont.)

Más szóval, az alkotmány hivatalosan törvényesítette 1808-ig a rabszolgák behozatalát, s fejenként 10 dollár behozatali vámot vetett ki rájuk.

3. „Ha bármely személy, aki az államok valamelyikében szolgálati vagy munkaviszonyban áll és ezen állam fennhatósága alá tartozik, egy másik állam területére szökik, az illető semmiféle törvénnyel vagy határozattal nem menthető fel előző szolgálata vagy munkája alól, s azon fél kívánságára, akinek e szolgálatot vagy munkát teljesíteni köteles, ki kell őt adni." (4. cikkely, 2. paragrafus, 3. pont.)

Ez a cikkely „szolgálati vagy munkaviszonyban álló személyekről" beszél. Tetszetős formula, nemde? Csakhogy, mint kiderül, a szökött „személyeket" az érdekelt „fél" kívánságára ki kell adni. Ilyesmit csak közönséges bűnözőkről vagy szökött rabszolgákról mondanak. Egyszóval, az alkotmány itt a szökött rabszolgák felkutatásáról intézkedett.

Az alkotmány hű tükre volt a politikai elveknek, amelyeket az uralkodó osztályok a rabszolgaságról vallottak. Igen is, nem is, mellette is, ellene is, vesszen is, éljen is — így festett az amerikai polgárság körmönfont, ravasz, félrevezető álláspontja. S ennek oka az volt, hogy a XVIII. század végén már az Egyesült Államokban és az egész amerikai földrészen gaz-

daságilag ingataggá vált a rabszolgaság; a rabszolgák ára emelkedett, az ültetvények termelvényeinek ára csökkent. Azután a haiti forradalom, a kontinensen kirobbant négerlázadások is nagyon megfélemlítették az ültetvényeseket. Sokan úgy látták, hogy valamiképp túl kell adniuk, lehetőleg haszonnal, a rabszolgákon, amíg nem késő, amíg a rabszolgák nem adnak túl gazdáikon. Ezenfelül Amerikában is mindinkább erősödött az abolicionista mozgalom. Ám a XIX. század kezdetén váratlanul újabb ösztönzést kapott az Egyesült Államokban a rabszolgaság. Feltalálták a gyapottisztító gépet.

1793-ig a délvidék csak kevés gyapotot termelt. A gyapot magvait nehezen tudták elválasztani a szálaktól, s ezért a tisztított gyapot nagyon sokba került. Egy munkás naponta mindössze negyven dekagramm rövid szálú és négy kilogramm hosszú szálú tisztított gyapotot termelt. Az ültetvényesek sokszor próbálkoztak gyapottisztító gép előállításával.

1793-ban az északi Eli Whitney — foglalkozására nézve gépész, hajlamaira nézve feltaláló — Georgiába utazott, hogy tanítói állást keressen. Odalent Délen értesült az ültetvényesek próbálkozásairól, s a probléma felkeltette érdeklődését. A leleményes jenki vásárolt egy tekercs rajzpapírt, azután munkához látott a körzővel. Segítségül maga mellé vett egy négert, s tíz nap múlva a gyapottisztító gép rajzaival lépett ki szobájából.

Whitney gépével egy munkás naponta százötven százalékkal több rövid szálú tisztított gyapotot termelt, mint azelőtt. S amikor a gépet gőzerőre állították át, a termelékenység az eredetinek ezerszeresére nőtt. A gyapottisztítás rendkívül egyszerű műveletté vált. Gépesítése így újabb lendületet adott az Egyesült Államok déli részén az ültetvényes gazdálkodás fejlődésének. 1790-ben, a gyapottisztító gép feltalálása előtt, az Egyesült Államok 3000 — egyenként négyszáz kilogrammos — bála gyapotot termelt. 1815-ben — huszonöt év múlva — 209 000 bálát, vagyis hetvenszer annyit. S a fejlődés ezután fantasztikus méreteket öltött: 1840-ben — újabb huszonöt év múlva — elérte az 1 348 000 bálát, 1860-ban pedig a

3 841 000-et. A gyapottermelés hetven év alatt az 1300-szorosára emelkedett.

A gyapot újjáélesztette az amerikai rabszolgaságot.

Sőt, nemcsak újjáélesztette. A világpiaccal, a nemzetközi kereskedelemmel szoros kapcsolatba kerülő ültetvényesek még fokozták is a rabszolgák kizsákmányolását. A négerből most kisajtolták a maximális energiát; a „gyapotkirályok" csillagászati nyereségei kifizetődővé tettek mindennemű rabszolga-

Abolicionista röpcédula

halálozási arányszámot. „Amilyen mértékben ... a gyapotkivitel ez államok létérdekévé vált, a néger túldolgoztatása, hellyel-közzel életének hét munkaév alatti elfogyasztása egy kiszámított és számító rendszer tényezője lett"[8] — írta Marx.

— „A pamutipar, miközben Angliában bevezette a gyermekrabszolgaságot, egyúttal megadta a lökést ahhoz, hogy az Egyesült Államok korábban többé-kevésbé patriarchális rabszolgagazdálkodása kereskedelmi kizsákmányoló rendszerré változzék át."[9]

A munka intenzitásának növelése a rabszolgaság viszonyai közt a kegyetlenség intenzitásának növekedéséhez vezetett.

A délvidék a gyapot országa lett. A déli államok élete mindenben a gyapottermesztés szükségleteihez igazodott. Sem az ipar, sem a művészet, sem a vasút — semmi sem vonzotta ettől fogva a délieket. Minden munkaerőt és tőkét, mindennemű gazdagodást és számbeli gyarapodást, ami az Északról Délre irányuló bevándorlással járt, mindenfajta kereskedelmi és ipari felhalmozást csupán egy dologra használtak fel: a gyapottermesztés növelésére. S a gyapottermesztés legfőbb eleme a rabszolgamunka volt. A rabszolgaság lett a legfontosabb társadalmi intézmény a déli ültetvényeseknél.

A rabszolgákat javarészben továbbra is Afrikából hozták, jóllehet 1808-tól tilos volt az Egyesült Államok területén a rabszolgakereskedelem. A tilalmat előírta az alkotmány, s az ültetvényeseknek nem is igen volt ellenè kifogásuk. A gyapottisztító gépet akkor még csak kevéssé alkalmazták, s nem sok rabszolgára volt szükség. Ezenfelül a Kongresszusban mindenki jól tudta, hogy a tilalom semmire sem kötelez. A déliek csak azellen tiltakoztak, hogy Délen szabad négerek is éljenek. Egyikük kijelentette a Kongresszusban: „Csak nem gondolják, tisztelt uraim, hogy a rabszolgatartó államok polgárai megtűrik maguk közt a szabad négereket? Egy év múlva egyetlenegy sem lesz belőlük az élők sorában." A tilalomról szóló törvényt azért elfogadták, s teljes ártalmatlanságát csakhamar igazolta az amerikai rabszolgakereskedelem elkövetkező fellendülése, amelyről már szóltunk.

Az Egyesült Államók még újabb, mondhatni „magasabb" fokra is emelte a rabszolgakereskedelmet. Felfedezte a „rabszolganyerés" egy új módszerét: tenyészteni kezdte a rabszolgákat.

A határállamok (az Egyesült Államok déli és északi része közt fekvő államok) hamar kimerítették földjeiket, s mert nem termelhettek gyapotot, rabszolgákat „termeltek", s Délre szállították őket. A néger fiúk közül kiválogatták a legerősebbeket, s ugyanezt tették a néger nőkkel (Olmstead amerikai történész szavaival élve, „a néger nőt tenyészkancának tekintették"). Azután egyre-másra összepárosították a „ménest", s a szaporulatot eladták. Ne gondoljuk, hogy szórványos üzelmekről van szó. Hatalmas „rabszolgagyártó" rendszer volt ez, amely tízezrével szállította az „igavonó barmokat".

Az Afrikából hozott rabszolgákat a kikötői piacokról az ország belsejébe hajtották, s ott elosztották az államok közt. Az Egyesült Államok déli része bámulatosan hasonlított az afrikai partvidékhez. Rabszolgacsoportok meneteltek szüntelenül egyik államból a másikba.

A rabszolgák ára állandóan nőtt, 1800-tól 1860-ig háromszáz dollárról kétezerre emelkedett, de helyzetük ezáltal nem javult. Sőt, éppen azért kértek egyre többet értük, mert a munkában könyörtelenül kisajtolták minden erejüket, hamar kidőltek, a kereslet pedig állandóan fokozódott.

A rabszolgákat nagyon rosszul élelmezték. Az egyik ültetvényes eldicsekedett vele, hogy egy-egy néger ellátására évi hét és fél dollárt, azaz körülbelül napi két centet fordít. S a rabszolgák élelmezésének hivatalos adatai is épp hogy felülmúlják ezt a számot.

A délvidék, amely teljesen a gyapottól függött, s létét csak úgy tarthatta fenn, ha a rabszolgákat abszolút engedelmességre készteti, állandó katonai táborrá változott, nappali és éjszakai őrjáratokkal, belépési és közlekedési engedélyek tömkelegével, őrállomásokkal, erődökkel, ütegekkel és fegyverraktárakkal. Lidércnyomásként nehezedett rá a négerfelkelés veszélye. A déli államok egész bel- és külpolitikájukban arra törekedtek, hogy mennél jobban megvédjék és megerősítsék a rabszolgatartó rendszert. S hamarosan kiderült, hogy ezt a rendszert csak úgy erősíthetik meg, ha minden vonatkozásban kiterjesztik, a déli négereket csak úgy tart-

hatják gúzsba kötve, ha az északi fehér burzsoáziát is gúzsba kötik.

Délen fokozatosan kialakult egy nagy hatalmú rabszolgatartó oligarchia, s óriási politikai erővé vált az Egyesült Államokban. Redding amerikai történész megállapítása szerint a rabszolgaságnak nagy része volt abban, hogy „az ültetvényesek legtöbbje határtalanul kérkedő és fennhéjázó lett. Az ültetvényesek elbizakodott, gőgös és civakodó kiskirályokká váltak; parancsokat osztogattak, saját törvényeik szerint éltek, utasításaikat kizárólag ordítva közölték, határtalan tiszteletet és hódolatot követeltek maguknak, ingerlékenyek voltak, s minden apróságért megsértődtek."

POLITIKAI MOZAIK

A délvidék egyre erősödött. De közben erősödtek az északi államok is. Míg Délen az ültetvények nőttek, Északon sokasodtak a városok; míg Délen a mezőgazdaság gyarapodott, Északon fejlődött az ipar.

Európából kivándorlók hajóztak az Egyesült Államokba. Akiknek nem sikerült zöld ágra vergődniük az Óvilágban, akik nem akartak tovább tengődni kínosan rendezett német községekben, sivár londoni külvárosokban, ír, galíciai vagy svéd falvak roskadozó viskóiban, akiknek álmát elűzte a szerencse ábrándja — angolok, írek, örmények, svédek, németek, oroszok, olaszok —, mind az óceánon túlra, az újságokból szabadnak és gazdagnak ismert országba igyekeztek.

Egymás után érkeztek az emigránsok az ígéret földjére. Csakugyan gazdag volt, nagyon gazdag. Gomba módra nőttek ki a földből a városok, mindenütt szükség volt munkás kézre. A jövevények azonban önálló gazdaságra, saját földre, birtokra vágytak. Volt is föld bőségesen. Sok millió négyzetmérföldnyi szűz pusztaság, termékeny, beláthatatlan „szabad föld" húzódott nyugati irányban egészen a Csendes-óceánig. Jut belőle mindenkinek! De nem mindenkinek adnak. A gazdag ország korántsem jó. Temérdek mohó, erős kéz nyúl a

nyugati földek után. E földeket még nem hódították meg, százezrével élnek ott az indiánok, s nem is fegyvertelenül. De ezzel édeskeveset törődnek: az indiánok nem számítanak, a föld gazdátlan! Hogyan osszák fel a fehérek közt — ez itt a kérdés.

A farmerek követelték, hogy minden igénylőnek adjanak földet. Hasítsanak ki minden családnak egy darab szántót — hiszen az gazdátlan! Az északi polgárok azonban nem értettek velük egyet. Ők el akarták adni a földet. Úgy tervezték, hogy a kormány majd eladja néhány nagy vevőnek, azok pedig szétparcellázzák, s úgy adják tovább. A polgár arra számított, hogy keresni fog a föld felosztásán. Farmerek és polgárok féltékenyen figyelték egymást, nehogy valamelyik is elkéssen, lemaradjon. A farmerek üzérkedéssel vádolták a polgárokat, ők pedig azt vágták a farmerek fejéhez, hogy potyalesők.

A vitába beavatkozott a délvidék is. A rabszolgatartók makacsul és fenyegetően követelték, hogy a farmereknek semmiféle formában ne adjanak földet. Legyen a föld a délieké!

Délnek terjeszkednie kellett. Növelnie kellett területét, mert a gyapot kimerítette a talajt, s egyre újabb vetésterületre volt szükség. Terjeszkednie kellett gazdaságilag, mert érdekei nem Északhoz, hanem a legfőbb gyapotvásárlóhoz, Angliához fűzték. És erősödnie kellett politikailag, mert az ültetvényesek csak úgy boldogulhattak gazdaságilag, ha politikailag felülkerekednek.

A farmerek tudták, hogy ha a föld az ültetvényesek kezébe kerül, rájuk nyomor, eladósodás, tönkremenés vár. Valamikor Délen is virágzott a kisparaszti gazdálkodás, de kis méretekben a rabszolgamunka nem volt kifizetődő, s az ültetvényesek nekiláttak, hogy „átalakítsák" a délvidéket. A kisparasztok földjeit vagy egyszerűen elvették, vagy elpörölték, vagy megvásárolták. Az 1626—1632-es években a virginiai farmok átlagos területe 65 hektár volt, s a legnagyobbak sem múlták felül a 400 hektárt. 1700-ra az átlag 280 hektárra, a legnagyobb birtokkategória pedig 5500 hektárra nőtt. A XIX. szá-

zad elejére már alig maradt kisparaszt Délen: százezrével menekültek az északi és a nyugati területekre. A visszamaradtak pedig szánalmasan tengődtek; egy kortárs megállapítása szerint „olyan nyomorúságban és mocsokban éltek, amilyenre ritkán volt példa az emberiség történetében".

A farmerek értették meg legelőbb, hogy a feketék rabszolgasága a fehérek szolgaságához vezet: ha a rabszolgaság átterjed a délvidékről az északi és a nyugati államokba, akkor ütött a végórája az Egyesült Államok szabad parasztságának. A délieknek az a követelése, hogy adják nekik a „szabad földeket", félelmet és gyűlöletet ébresztett a telepesek lelkében a Nagy Tavaknál, a nyugati síkságokon, a texasi, kansasi és kaliforniai prériken.

A délvidék így kibékíthetetlen ellentétbe került az akkori Egyesült Államok legnépesebb osztályával, a farmerekkel.

A farmereket szoros szálak fűzték a munkásosztályhoz. Az akkori idők amerikai munkása nemrégen még paraszt volt, akárcsak korábban a többi tőkésország munkásai. A paraszti gondolkodás együtt él benne a születő proletár gondolkodással, a föld szeretete jól megfér a gép megszokásával, s az egyéni gazdálkodáshoz is vonzódik, a közösséget is becsüli. De a többi ország munkásaitól eltérően, a XIX. század elejének amerikai munkása nemcsak volt, hanem esetleg leendő paraszt is. A Nyugat végtelenbe nyúló gazdátlan földjei időről időre elszakítják a gyártól a munkásság egy részét, s visszatérítik a földhöz. Lelke mélyén minden amerikai munkásban él még a remény, hogy ha nem fér meg a főnökével, ha beleun a proletár életbe, fogja magát, nekivág a Nyugatnak, letelepszik valahol és gazdálkodik. Valamennyien úgy érzik, hogy a nyugati „szabad föld" a munkásság „hátvédje", reménye a rossz napokra, végső kiútja. Ezért mindaz, ami az állami földek sorsával összefügg, rendkívül izgatja az amerikai munkásokat. S kategorikusan ellenzik, hogy ezek a földek a déli rabszolgatartók kezébe kerüljenek.

A vonzódás a földhöz a munkásság tegnapja. De mai érdekeit is csorbítja az ültetvényes. A rabszolgák kézműves mun-

kája konkurrencia az iparnak, lenyomja az árakat és ennélfogva a béreket is. A külföldi árucikkekre nemegyszer kivetett alacsony behozatali vámok pedig újra csak lenyomják az árakat, és érzékenyen érintik a munkás zsebét.

A holnap problémái még ennél is súlyosabbak. Ha az ültetvényesek hatalomra kerülnek az Egyesült Államokban, a munkásból nyomorúságos, éhező, jogfosztott pária, gyári rabszolga lesz. E tekintetben a rabszolgatartók nézetei világosak és egyértelműek. Délnek az a szándéka (s ezt nem is titkolja), hogy az északi fehér munkásokat is szolgaságba dönti. Az ültetvényesek leghőbb vágya, hogy az iparban is bevezessék a rabszolgaságot.

A déliek támadó magatartása halálos veszéllyel fenyegeti a munkásosztályt. A munkás tegnapi, mai és holnapi érdekei egyformán ellentétesek az ültetvényesek érdekeivel.

A délvidék így kibékíthetetlen ellentétbe került az Egyesült Államok legforradalmibb osztályával, a proletariátussal.

Mennél tovább tartott a rabszolgaság, annál inkább keresztezte az ország ipari fejlődésének útját. A délvidéknek nem volt szüksége gyárak építésére. Sőt, még tartott is az efféle építkezéstől. Mert Isten mentsen, hogy Délen is létrejöjjön a munkásság, elkerülhetetlen egyenlőségi és szabadságtörekvéseivel, élénk társadalmi érdeklődésével, szakszervezeteivel és tüntetéseivel, sztrájkjaival és újságjaival! Isten mentsen! A négerekre már így is átragad a lázadó szellem, egyre inkább vonzódnak a munkásokhoz. S a munkásoktól kitélik, hogy még támogatják őket. Nem, nem — a „jó öreg Délnek" nincs szüksége iparra. Majd csak megleszünk gyár nélkül is! A négerek úgyszólván minden árucikket megcsinálnak kézi erővel gazdáiknak, amit meg tőlük nem kaphatunk meg, azt megvesszük. Pénz van elég — Dél gazdag!

A délvidék szorosan lezárta határait az északi gyáriparosok előtt. Miközben az európai polgárság egyre-másra hatolt be idegen országok gazdasági életébe, az amerikai polgárság kezéből még hazájának jelentős része is kicsúszott. Hogyan tűrhette volna ezt Észak fiatal és mohó ipari burzsoáziája?

S nem elég, hogy a délvidék távol tartotta magától a hazai gyárost, még vásárolni sem akart tőle. Angliába szállította a gyapotot, s onnan hozott olcsóbban iparcikkeket. Ez már nyilvánvaló merénylet volt az északi polgárság érdekei ellen. S a déliek arcátlanul még azt követelték, hogy szállítsák le, sőt egészen töröljék el az angol árukra kivetett vámot.

Az ültetvényes következetes: potom áron akar angol árut vásárolni, s ezért vámmentességet kíván. De a gyáros sem következetlen: ő egyre többet akar termelni és értékesíteni, ehhez pedig magas védővámok kellenek az angol konkurrenciával szemben. Az ültetvényes azzal a követelésével, hogy állapítsanak meg alacsony vámokat, rátette a kést a gyáros torkára. Felvetődött a kérdés: mi lesz, ha a déliek magukhoz ragadnak minden posztot a kormányban, minden helyi hatalmat, ha a rabszolgatartók lesznek az ország urai? A rabszolgaság és a bérmunka aligha fér meg egy államban.

A déli ültetvényesek így kibékíthetetlen ellentétbe kerültek az akkori Egyesült Államok legerősebb osztályával, a polgársággal.

Eddig a két országrész gazdasági ellentéteiről szóltunk. De nemcsak kenyérrel él az ember! Észak gazdasági elveinek csorbítását a déliek a végletekig kiélezték az erkölcsi elvek csorbításával. Észak, minden szabadelvű európai menedéke, az alkotmányára büszke Észak — telve a világ legkülönbözőbb tájairól érkezett szabadcsapatosokkal, akik mindennél többre becsülték a függetlenséget, a szabadságot és az egyéni méltóságot — felháborodva tekintett a déliekre. Amíg Délen rabszolgaság uralkodott, Észak nem bízhatott a nehezen kivívott demokratikus szabadságjogok szilárdságában és visszavonhatatlanságában. A rabszolgaság járványként fenyegetett délről. A négerek jogfosztottsága szüntelenül veszélyeztette a fehérek jogait. Az északi proletárok fokozatosan ráébredtek, hogy csakis úgy harcolhatnak a fehérek szabadságáért, ha a feketék szabadságát is kivívják. S amikor az északiak harcba indultak a déliek ellen, elsősorban önnön jogaikért, szabadságukért küzdöttek.

A délvidék dilemma előtt állt: vagy megragadja a hatalmat, bevezeti az egész országban a rabszolgaságot, elfojt minden szabad gondolatot és demokratikus megnyilvánulást, vagy ölbe tett kézzel nézi, mint erősödik Észak fejlődésével az abolicionizmus, mint hatolnak be az abolicionisták nézetei a néger tömegekbe, fognak össze és fegyverkeznek a rabszolgák, s végül mint repül a levegőbe az egész ültetvényes rendszer, megteremtőivel együtt. Agresszió vagy pusztulás, a hatalom megragadása vagy pusztulás, általános terror vagy pusztulás — így festett a déliek szempontjából a kérdés. És ezt hamar meg is értették.

A négerkérdés az ország jövőjének kérdése, az Egyesült Államok létkérdése lett. A rabszolgaság az északi lakosság csaknem minden rétegének érdekeit sértette. Ezért az abolicionista táborban egyesültek proletárok és nagytőkések, farmerek és nagybirtokosok, jogfosztottak és szenátorok.

Az abolicionisták nem egységesek. A mérsékelt szárny azt reméli, hogy harc nélkül, erőszak nélkül, békésen, meggyőzéssel sikerül kivívni a négerek szabadságát. S a mérsékeltek vannak többségben. Legismertebb képviselőjük William Garrison bostoni lapszerkesztő.

Garrison 1828-ban tölti be 23. életévét. Bátor, ékesszóló, okos, munkabíró és becsületes. 1830-ban megalapítja a „Liberator" című napilapot. Akkortájt az Egyesült Államokban már mintegy ötven abolicionista újság jelenik meg, de a „Liberator" nyomban az élvonalba kerül. Gyorsan köréje tömörül szenvedélyes híveinek gárdája, s valóságos abolicionista mágnes lesz. Garrison már az első számban kifejti hitvallását: „Reszkessenek a déli elnyomók, és reszkessenek északi védelmezőik, reszkessen az üldözött feketék minden ellensége... Ne intsetek mérsékletre ilyen fontos kérdésben. Szándékaim komolyak, nem fogok kibúvót keresni a nehéz percekben, nem bocsátok meg, egy tapodtat sem hátrálok — *és meghallják majd szavam.*"

Garrison egész életét a négerek felszabadításának szenteli. És meghallják szavát.

Nehéz is volna nem meghallani. Garrison nem sokat teketóriázik senkivel és semmivel, s nem riad vissza az erős kifejezésektől. Az alkotmányt, amely megerősítette a rabszolgaságot, „a halállal kötött szerződésnek és a pokollal való egyezségnek" nevezi. Rendkívül istenfélő, de az egyházat „a tolva-

William Garrison

jok nagy testvériségének" aposztrofálja. Igazi néptribun, viharzó, gyújtó, ellenállhatatlan. Mennyire szeretik az abolicionisták, s mennyire gyűlölik a rabszolgatartók!

1833-ban a philadelphiai abolicionista kongresszuson Garrison kezdeményezésére megalakul az Amerikai Rabszolgaságellenes Társaság. Az új szervezetnek 1834-ben 34 helyi csoportja van, 1835-ben 200, 1836-ban 527, 1838-ban 1350 és 1840-ben 2000. Tagjainak száma 1840-ben 250 000, s java részük fehér. A szervezet huszonöt újságot ad ki, hetven állan-

dó előadót foglalkoztat, és soraiban szigorú fegyelem uralkodik. Elszánt kampányát, amelyet a rabszolgaság ellen indít, William Foster így jellemzi: „Ez a kampány egy emberöltőn keresztül folyt; s nem volt párja sem az Egyesült Államokban, sem bármely más rabszolgatartó országban."

Garrison nagyon mérsékelt, sőt konzervatív polgári politikus. Kategorikusan tiltakozik a négerfelkelések ellen, s kérlelhetetlenül elítéli részvevőiket. Sohasem engedi meg, hogy elvbarátai részt vegyenek a politikai életben, mert azt tartja, hogy a politika bemocskolja a becsületet. Szigorúan megrója a szakszervezeteket, szemrehányásokkal halmozza el a sztrájkolókat, tagadja, hogy önálló néger szervezetekre lenne szükség. Végül is, mert nem lát más békés utat, amely a rabszolgaság eltörléséhez vezetne, s elutasítja a nem békéseket, azért száll síkra, hogy Észak szakadjon el Déltől, úton-útfélen bizonygatván, hogy a rabszolgaság akkor önmagát fojtja meg. Az ültetvényesek nem is kívánhatnak jobbat, Garrison agitációja tökéletesen megfelel az érdekeiknek. De mihelyt eldördülnek a polgárháború első lövései, Garrison máris az első vonalban terem, feledi a pacifizmust, s legfőbb jelszava: „Háború a végső győzelemig!"

Az abolicionista tábor forradalmi szárnya, amely a munkásokra, a farmerekre és a városi kispolgárságra támaszkodik, a politikai harcnak, az erőszak alkalmazásának híve. A néger Henry Highland Garnett így beszél 1843-ban a buffalói négerkongresszuson: „Bármennyire szeretnétek és szeretnénk valamennyien, nem sok remény van rá, hogy vérontás nélkül felszabadulunk. S ha már úgy adódik, hogy vért kell ontanunk, történjék meg most, aminek történnie kell: inkább haljunk meg szabadon, mint hogy szolgaságban éljünk ... Ébredjetek! Ébredjetek! Milliók szólítanak benneteket! Legyen a jelszavatok: Ellenállás! Ellenállás! Ellenállás!" Garnett javasolja, hogy a kongresszus hirdesse meg a rabszolgák általános sztrájkját, s azután változtassa felkeléssé, de a részvevők mindössze egy szótöbbséggel elvetik a javaslatot.

Az abolicionisták balszárnyának a néger Frederick Doug-

lass a vezetője. Szónok, tudós és politikus egy személyben, s mindmáig bámulatba ejt kifinomultan pontos elemzéseivel, találó következtetéseivel, elmélyült és igaz politikai jóslataival. Az írni-olvasni alig tudó, szökött rabszolga már két évvel azután, hogy Északra menekült, kiváló gondolkodó és politikus. Könyvünkben még szó lesz róla.

Frederick Douglass

A Douglasshoz hasonló, szabad négerek tucatjaiból formálódott az amerikai abolicionizmus szíve-lelke. Közéjük tartozott David Walker, a kiváló néger harcos. Az észak-carolinai születésű Walker, akinek anyja szabad volt, apja rabszolga, bámulatos jelenség az amerikai abolicionista mozgalomban. Feledve minden félelmet, elhatározta, hogy feláldozza magát, s 1829-ben négy kiadásban megjelentette és maga terjesztette szenvedélyes hangú röpiratát, amelyben nyíltan felkelésre

szólította fel a négereket. „Tizenkét jó néger, ha fegyvert fog, ötven fehért is megöl vagy megfutamít... — írta. — De ha egyszer elkezdted, alapos munkát végezz. Ne játszadozz, mert ők sem játszadoznak majd veled. Ölj, ha nem akarod, hogy téged öljenek meg. Vagy talán nem halsz meg te is inkább, mint hogy rabszolgája légy a zsarnoknak, aki tönkreteszi asszonyodat és gyermekeidet? Nézz feleségedre és gyermekeidre, tekints szülőanyádra, s felelj a Mindenható előtt! Hidd el, nem nagyobb bűn megölni azt, aki téged meg akar ölni, mint egy korty vizet inni, ha gyötör a szomjúság." Walker összecsomagolta és tucatjával küldte a délvidékre pamfletjét. Volt, amelyik ültetvényes kezébe került, s természetesen nagy riadalmat keltett. A déliek külön tanácskozást hívtak össze, hogy meghányják-vessék „védelmi tervüket". Az egész délvidéken negyven napra vesztegzár alá helyeztek minden hajót és jövevényt. Megelőző rendszabályként négerellenes hisztériát keltettek, s bevezették a kijárási tilalmat. Alkalmasint egyéb intézkedéseket is tettek, mert Walker hamarosan eltűnt. Eltűnésének körülményei mindmáig ismeretlenek. A legkevésbé valószínű verzió szerint Délre ment, hogy ott terjessze pamfletjét. McMaster, az ismert történész, tartózkodóan közli, hogy Walker 1830 júniusában elhunyt — és ennyi az egész. Aptheker „titokzatos halálról" beszél. Walkert természetesen eltették láb alól. De pamfletje tovább élt, s nem egy négert akasztottak fel még hosszú idő múlva is azért, mert olvasta.

Nem kevésbé érdekes egyéniségek a négerek felszabadításának ellenségei... Calhoun szegény sorsú déli család gyermeke, de mihelyt benősül egy gazdag ültetvényes családba, nyomban megfeledkezik származásáról. A kitűnő szónok, hidegvérű és cinikus politikai harcos hamar karriert csinál: hadügyminiszter, külügyminiszter, majd pedig alelnök lesz. A rabszolgatartók vezéreként szenvedélyesen bizonygatja a Kongresszusban, hogy a rabszolgaság kevésbé rossz a tömegeknek, mint a bérmunka. Fullajtárja, James Hammond így szónokol 1858. március 4-én, az északi képviselőkhöz intézve szavait: „Az önök egész bérmunkás osztálya — a segédmunkás

éppúgy, mint a »gépkezelő«, ahogyan önök nevezik — voltaképpen rabszolga. A különbség köztünk mindössze annyi, hogy mi a rabszolgáinkat életük végéig alkalmazzuk és tisztességesen fizetjük: ők nem éheznek, nem nyomorognak, nem járják le a lábukat, hogy munkát találjanak, s tetejébe még nincsenek is túlterhelve munkával. Önök pedig a munkást csak bizonytalan időre alkalmazzák, nem gondoskodnak róla, s rosszul fizetik. Ez a legmeggyőzőbben bebizonyítható bármely órában, bármelyik utcán, az önök bármelyik nagyvárosában. Az ember New York egyetlen utcáján egy nap alatt több koldussal találkozik, mint Délen egész életében." Nem hangzik rosszul, ugye? Az ültetvényes, amint a kapitalizmus leleplezőjének szerepében tetszeleg! Soha, egyetlen országban sem leplezték le egymást az uralkodó osztályok olyan szenvedéllyel és sikerrel, mint a polgárháború előtt az Egyesült Államokban. Ha őket hallgatjuk, szinte el is hisszük, hogy nem volt az amerikai munkásosztálynak jobb barátja a déli rabszolgatartóknál.

A Kentuckyból való Henry Clay ezzel szemben olyan politikát folytatott, amelyet nyolcvan évvel később megalkuvónak neveztek volna. Mihelyt Észak és Dél viszálykodása veszedelmesen kiéleződött, Clay megjelent a Kongresszus szónoki emelvényén, s előterjesztett valamilyen kompromisszumos javaslatot. Ő „hozta össze" az északi gyáriparosok és a déli ültetvényesek legtöbb „békés" megegyezését.

A délieknek Északon is támadtak szövetségeseik. Legfőbb szövetségesük a fajgyűlölet volt, amely sokakat megfertőzött. Ezenfelül őket támogatták a gyapotüzletben részes kereskedők, a gyapotüzletet finanszírozó északi bankárok, a gyapotüzlettől függő textilmágnások stb. S ha még hozzávesszük, hogy a polgárháború előtt a legfőbb állami tisztségeket szinte megszakítás nélkül déliek töltötték be, érthetővé válik, hogy abolicionista hírébe keveredni Északon sem volt veszélytelen. A négerek barátait üldözte a fajgyűlölők önbíráskodása. Egyszer Garrisont az összeverődött tömeg elfogta Bostonban az utcán. A tüntetők hurkot vetettek a nyakába, s kötélen vezet-

ve végighurcolták a városon. Semmi sem menti meg a lincseléstől, ha segítségére nem siet vagy húsz munkásasszony. Az asszonyok keresztülfurakodtak a tömegen, kiszakították kínzói kezéből az agyba-főbe vert Garrisont, és szorosan körülfogták, testükkel tartóztatva fel a pogromlovagokat. Csak a rendőrség beavatkozása mentette meg a bátor nőket és védencüket.

Az angol George Thompsont, mihelyt Amerika földjére tette a lábát, elfogták és félholtra verték a rabszolgatartók. Douglassnak, akárcsak később Paul Robesonnak, nemegyszer hajszálon függött az élete. Az abolicionista újságok szerkesztői revolver nélkül ki sem léptek az utcára, mert valósággal vadásztak rájuk. 1837. november 7-én az északi Altonában a fajgyűlölők meglincselték Elijah Lovejoyt, a helybeli abolicionista lap szerkesztőjét. S a gyilkosokat még csak le sem tartóztatták. Általában szabadon járt-kelt mindenféle lincselő, pogromlovag és huligán. Az afféle apróságok pedig, hogy egyeseket kátrányos hordóba mártottak és tollban meghempergettek, vagy börtönbe juttattak, házakat gyújtottak fel, említésre sem érdemesek.

Délen természetesen szó sem lehetett semmiféle abolicionizmusról. Ott válogatás nélkül felakasztottak mindenkit — fehéret, feketét egyaránt —, akit szabadgondolkodással gyanúsítottak. Egyes rabszolgatartó államok olyan törvényeket hoztak, amelyek halálbüntetéssel fenyegették az alkotmányban foglalt eszmék terjesztőit. Az újságokban hirdetmények jelentek meg arról, hogy egy-egy abolicionista fejére ötven, száz, ezer, tízezer, sőt ötvenezer dollár vérdíjat tűztek ki.

S még ezért sem kellett Délre menni! Északon, New Yorkban egy délvidéki századok füle hallatára ötezer dollár jutalmat ígért a tőzsdén annak, aki az egyik ismert abolicionistát „elintézi". Méltán írja egy amerikai történész az abolicionistákról: „Sokan közülük vagyonukat, otthonukat, baráti kapcsolataikat, sőt életüket áldozták a rabszolgákért".

De miféle terror fojthatja el az elégedetlenséget, ha már általánossá vált? Az Egyesült Államok csak úgy fejlődhetett tovább, ha eltörli a rabszolgaságot. Az abolicionizmus egyre

erősödött, s a délvidék mindinkább azon volt, hogy elkülönüljön Északtól, a forradalmi tűzfészektől. A déliek évről évre jobban törekedtek rá, hogy határt vonjanak önmaguk és az északi abolicionisták közé. A rabszolgatartás és a bérmunka — ez a két különböző rendszer — egyre nehezebben fért meg ugyanabban az országban. Amíg a rabszolgatartók remélték, hogy megsemmisíthetik az abolicionizmust, hogy ez az áramlat egy maroknyi rosszindulatú agitátor műve, véletlen jelenség, addig fennállt az államszövetség. De az ültetvényesekben mind gyakrabban felötlött az a gondolat, hogy az abolicionizmus mindaddig nem semmisíthető meg, amíg Északon él a kapitalizmus. Buchanan elnök, aki a déliek embere volt, kijelentette: „A bennünket fenyegető veszély nem annyira gazdasági okokból fakad, mint inkább abból, hogy a rabszolgaság ellen Északon szüntelenül folyó mértéktelen agitáció az utóbbi huszonöt esztendőben végül is megtette káros hatását a rabszolgákra, s homályos fogalmakat plántált beléjük a szabadságról. Eltűnt a családi tűzhely biztonsága. Az otthon világát megrázkódtatta a rabszolgafelkelésektől és más effélétől való félelem. S akár alaptalanok ezek a félelmek, akár nem, mihelyt elterjednek és megerősödnek, mihelyt hatalmukba kerítik Délen a lakosság tömegeit, államszövetségünk elkerülhetetlenül felbomlik . . .”

LIBÉRIA

1790-ben 59 557 szabad néger élt az Egyesült Államokban, 1820-ban pedig már 233 634. Az egyik ültetvényes beismerte, hogy „a szabad négerek rendkívül erősen veszélyeztetik a rabszolgatulajdon rendszerét”.

Az angol abolicionisták a Sierra Leone Részvénytársaság létrehozásával őszintén meg akarták menteni a négereket. Az amerikai rabszolgatartók a Gyarmatosítási Társaság létrehozásával őszintén meg akarták menteni magukat a négerektől. Az angol abolicionisták azért vitték a volt rabszolgákat Afrikába, hogy felszabadítsák őket. Az amerikai rabszolgatartók

azért vitték a szabad négereket Libériába, hogy megszabaduljanak tőlük. Az angol gyarmatosítást az abolicionisták hajtották végre, a rabszolgatartók akarata ellenére, az amerikait pedig a rabszolgatartók, az abolicionisták akarata ellenére. A jenkik szokott célratörő modorukban megállapították: — A szabad négerek útban vannak Amerikában, tehát el kell őket távolítani Amerikából. Erőszakkal nem lehet őket eltávolítani, mert a szabad négerek csaknem mind Északon élnek, s a délieknek nincs hatalmuk az északi államokban. Éppen ezért csellel kell eltávolítani őket.

1816. december 21-én megalakult az amerikai Gyarmatosítási Társaság. A sajtó nyomban az egekig magasztalta a „bölcs kezdeményezést". „Gyengéd gondoskodás a szegény négerekről", „a fehérek nagylelkű segítsége a feketéknek", „tévelygő lelkek megmentése" — és még ki tudná elsorolni, mi mindent összehordtak a buzgó tollforgatók. A Társaság megalakulását úgy ünnepelték, mint az ország életének nagy eseményét. S ahogyan illett, az ország fővárosában, Washingtonban gyűlést rendeztek a nagy esemény tiszteletére. Ez lett az alakuló gyűlés. És milyen fényes külsőségek közt zajlott le! A legmagasabb állami tisztségek viselői tisztelték meg jelenlétükkel. Ott helyben megválasztották a Társaság elnökét, tizenhét alelnökét és tizenkét tisztviselőjét, akikre az áttelepítés végrehajtása várt.

Elnöknek Bashrod Washingtont, az Egyesült Államok első elnökének rokonát tették meg. A családi folyamatosságnak azt a szerepet szánták, hogy jelképezze a politikai folyamatosságot. A kedves rokon kijelentette, hogy becsülettel folytatja szabadságszerető ősének művét.

Mindez rendkívül hatásos. Meglepetést csupán az a mellékes apróság keltett, hogy a Társaság elnöke rabszolgatartó, tizenhét alelnökéből tizenkettő ugyancsak rabszolgatartó, s az áttelepítés mind a tizenkét intézője is rabszolgatartó.

A Kongresszus külön nyilatkozatban támogatta a Gyarmatosítási Társaságot. S a kezdeti kiadásokra a kormány százezer dollárt irányzott elő. Minden áttelepülő négernek házat,

30 acre* földet, mezőgazdasági eszközöket, vetőmagvakat és némi élelemtartalékot ígértek. Két megbízott Guineába utazott, hogy kiszemelje a megvásárlandó földet. S megkezdték az önként jelentkezők toborzását.

Ekkor azonban bámulatos helyzet adódott: nem akadt önként jelentkező. Százával járták a fehér ügynökök az Egyesült Államok területét, önként jelentkezők után kutatva, a fehérek lapjai reggeltől estig az önként jelentkezőkről rikoltoztak, minden templomban önkéntes jelentkezésre szólították fel a feketéket a fehér papok — s egy árva néger sem jelentkezett önként. A fehérek mindent olyan jól megszerveztek, kigondoltak, elrendeztek, oly nagyon törték magukat, annyit tettek fekete testvéreikért, s ezek a felháborító testvérek a fülük botját se mozgatták! Most mi legyen? Fehéreket küldjenek talán Afrikába?

Nagy sebesen szerteszéledtek az Egyesült Államok minden részébe a Társaság ügynökei. A furfangos fiatalemberek elmagyarázták az ültetvényeseknek, hogy a dolog zátonyra futhat, ha nem nyitják ki a bugyellárist; a szabad négerek megszimatolták a csapdát, nem akarnak elmenni. Mutassanak nekik példát, szabadítsanak fel néhány száz rabszolgát, s küldjék el Afrikába. Majd követik őket a szabadok is. „A Társaság megmagyarázta a rabszolgatartóknak — írja Aptheker —, hogy a szabad négerek eltávolítása az országból megszilárdítja a rabszolgaság intézményét."

1819-re nagy üggyel-bajjal összeszedték az első áttelepülő csoportot. Nyolcvannyolc főből állt, főként rabszolgákból, akiket azzal a feltétellel szabadítottak fel, hogy áttelepülnek Afrikába. A letelepedés helyét Freetown közelében választották ki. Az angoloknak azonban nem tetszett a szomszédság, s így távolabb kellett költözni, egy kis szigetre. A szigeten egészségtelen volt az éghajlat; egy fél év alatt valamennyi fehér és a négerek egynegyede meghalt. Ekkor Elijah Johnson, egy idősebb, értelmes néger vette át a vezetést. A meg-

* 1 acre = 1125 négyszögöl. — *A ford.*

maradt telepesekkel elhagyta a halált hozó vidéket, s Freetownba ment, hogy menedéket kérjen az angoloktól.

Ezalatt az Egyesült Államokban a szabad négerek mindent elkövettek, hogy lerázzák „jótevőiket". A négerek nem akartak Afrikába költözni. Legtöbbjük színét sem látta soha Afrikának, őszintén szerette új hazáját, s a világ minden kincséért sem vállalkozott efféle kockázatos kalandra. „Ez az ország a mi országunk — jelentette ki David Walker. — Szabadságjogait és kiváltságait apáink éppúgy erőfeszítéseikkel és vérükkel váltották meg, mint a többi amerikai; népének nyelve a mi nyelvünk is; műveltsége a mi műveltségünk; a szabad intézményeket, amelyeket a nép szeret, mi is szeretjük; a földhöz, amelyhez vonzódik, mi is vonzódunk; reményei a mi reményeink; Istene nekünk is Istenünk; e nép közt születtünk; sorsunk az, hogy vele éljünk és része legyünk; s ha e nép kihal, mi is kihalunk; ahol fiait eltemetik, ott temessenek el bennünket is."

A Gyarmatosítási Társaság tevékenységének legkézzelfoghatóbb eredménye az lett, hogy nőtt a szabad négerek egysége és szervezettsége. A gyarmatosításellenes küzdelemben jöttek létre az első néger pártok és újságok, ekkor ültek össze az első négerkongresszusok. A terv, amelyet azért főztek ki, hogy elhárítsa a szabad négerek létezéséből támadt veszélyt a rabszolgatartók feje felől, csak fokozta ezt a veszélyt. Az elgondolás, amely arra volt hivatott, hogy a négereket afrikaiakká tegye, csak ráébresztette őket, hogy amerikaiak. Az abolicionizmus ellen irányuló gyarmatosítás önmaga ellen fordult.

Az első néger újság első szerkesztője, Samuel E. Cornish, első hivatalos nyilatkozatában hangsúlyozta: „Mi amerikaiak vagyunk. Sokan szeretnének megfosztani bennünket attól a jogunktól, hogy amerikainak vallhassuk magunkat — amit oly sokra becsülünk, s amire több jogcímünk van, mint a nemzet öthatodának —, de mi sohasem mondunk le erről a jogról."

1852-ig mindössze 7836 négert sikerült áttelepíteni Afriká-

ba. Közülük is csak 2720 volt szabad, tehát az Egyesült Államok szabad négereinek csupán egy százaléka állt kötélnek. E gyarmatosító tevékenység pedig összesen 14 millió dollárjába került a Társaságnak. Hatalmas összeg volt ez, s javarészben azoknak a rabszolgáknak az eladásából származott, akiket a kormány az „illegális rabszolgakereskedelem" időszakában elkobzott. A rabszolgákat, akiket Afrikából az Egyesült Államokba csempésztek, a kormány ugyanis elkobozta gazdáiktól — feltéve, ha rajtakapta őket a csempészésen —, azután Délen eladta, s az államkasszába befolyt pénz egy részét arra fordította, hogy ugyanazokat az eladott rabszolgákat a Gyarmatosítási Társaság képében félrevezesse az amerikai szabadság illúziójával.

Néhány ezer amerikai néger azért csak átkerült Afrikába. A Társaság egy 209 kilométer hosszú és 64 kilométer széles földsávot „vásárolt" 1821-ben az afrikaiaktól a Montserrado-fok környékén. Puskával, dohánnyal, borral, szappannal és értéktelen csecsebecsékkel fizetett érte a négereknek, s 1822 húsvétjára áttelepítette az új gyarmatra az angol Freetownban lakó sorsüldözötteket, akik túlélték az 1819-es járványt.

A négerek átköltöztek a kijelölt területre, de csakhamar ráébredtek, hogy túlságosan hamar költöztek át. A puska és a bor, amellyel a földsávot „megvásárolták", a helyi törzsfőkhöz került, s a nép természetesen továbbra is magáénak tartotta a területet. A törzsek tagjainak unszolására aztán a törzsfők, látható élvezettel — hiszen a fizetséget már megkapták! —, felmondták a szerződést. A járványtól megmenekült telepeseket most az a veszély fenyegette, hogy felkoncolják őket.

A már említett Elijah Johnson tartotta szerencsétlen sorstársaiban a lelket, s a négerek kihúzták valahogyan néhány hónapig, amíg megérkezett az Egyesült Államokból az áttelepülők újabb, ötven főnyi csoportja. A csoportot Jehuda Eshman kísérte, egyike azon keveseknek, akik a Társaságban csakugyan segíteni akartak a négereken.

Eshman megszervezte egy erőd építését. S éppen idejében,

mert a törzsek hamarosan megtámadták a települést. A telepesek három napig védekeztek, s kétségkívül mind egy szálig elpusztulnak, ha az angolok meg nem szánják őket, és nem küldenek segítségül egy gőzöst.

A gyarmatot Libériának — a szabadság országának —, fővárosát pedig — Monroe akkori amerikai elnök tiszteletére — Monroviának nevezték el.

Az Egyesült Államok azonban egyre kevesebb figyelmet szentelt Libériának. Közeledett a polgárháború, s az amerikaiaknak kisebb gondjuk is nagyobb volt ennél az afrikai törpegyarmatnál. A szabad négerek kitelepítésének kudarca lehűtötte az ültetvényesek buzgalmát.

Amikor az Egyesült Államokból már nem érkezett több pénz, Libéria polgárai hatszázalékos behozatali vámot vetettek ki a külföldi árukra. Anglia persze felháborodva követelte a vám megszüntetését. Megbízottjai sokáig magyarázták az értelmetlen libériaiaknak a szabad kereskedelem előnyeit: az angolok szabadon vihetik be áruikat Libériába, a libériaiak szabadon vihetik be áruikat Angliába — mindkét fél egyenlő lehetőségeket élvez! A makacs libériaiak azonban úgy vélekedtek, hogy a teljes egyenlőséghez náluk hiányzik az angol ipar, s nem szüntették meg a vámot. Az angolok elhatározták, hogy nem törődnek a „felfuvalkodott vademberekkel", elküldtek egy hajót, s megtiltották, hogy vámot fizessen. A libériaiak ekkor lefoglalták a hajót.

A konfliktus békésen megoldódott. A hallatlan vakmerőségtől meglepett angolok engedtek. Az Egyesült Államok azonban megrettent. Kiderült, hogy a négerek komolyan veszik az államukat. Még valami nemzetközi botrányba is belerántják Amerikát! Sok a baj velük, hasznot pedig nem hajtanak. Az ültetvényesek ráuntak a jótevő szerepére. Azt tanácsolták a libériaiaknak, hogy kiáltsák ki függetlenségüket, s megígérték, hogy ez esetben az Egyesült Államok hivatalosan lemond gyámsági jogáról.

Libéria 1847-ben kikiáltotta függetlenségét. Ezt minden ország elismerte — kivéve az Egyesült Államokat. Épp a ke-

resztanyja keresztezte az új állam szándékát. Mert ha elismeri Libéria függetlenségét, az Egyesült Államoknak fogadnia kell a libériai követet. S hogy beengedjenek Washingtonba egy négert, akit megillet a diplomáciai sérthetetlenség joga, akivel kezet kell fogni és találkozni kell diplomáciai fogadásokon, ez meghaladta az ültetvényesek erejét. A polgárháborúra volt szükség ahhoz, hogy Washington 1864-ben elismerje Libériát.

NAT TURNER ÉS A TÖBBIEK

Olykor úgy fest, mintha az amerikai rabszolgáknak jelentéktelen szerepük lett volna tulajdon felszabadításukban. Haiti négerei fegyverrel vívták ki függetlenségüket, a brazíliai négerek önálló államot alapítottak — a Palmaresi Köztársaságot —, az Egyesült Államok négerei pedig aránylag békésen viselkedtek. Legalábbis ezt bizonygatják a polgári történészek, mondván, hogy a négereknek nem lehetett olyan rossz dolguk Délen, ha egyszer nem szerveztek a San Domingó-ihoz hasonló forradalmat.

De téved, aki azt gondolja, hogy az amerikai rabszolgák alázatosan várták, miként dől el a sorsuk. Az Egyesült Államokban sohasem szünetelt a négerek ellenállása.

Mint mindenütt, itt is a szökés volt az ellenállás legelterjedtebb formája. Amíg volt hova szökni, a rabszolgák egyremásra tűntek el. A szökevények a déli mocsarakban húzódtak meg. Browley történész, aki behatóan tanulmányozta az amerikai négerek történetét, ezt írja: „... a barátságtalan virginiai mocsarak nevezetes búvóhelyei lettek a szökevényeknek. Az itt létrejött település kihívás volt a tulajdonjog ellen a rabszolgatartó közösség kellős közepén. A katonák sohasem mertek behatolni a településre, az odaküldött szökevényvadászok pedig sohasem tértek vissza." Ez passzív ellenállás volt; de ha a legcsekélyebb lehetőség adódott, aktív ellenállássá változott.

Amikor Florida még nem tartozott az Egyesült Államokhoz,

épp úgy ezrével menekültek oda a négerek, mint egykor Palmaresbe. Az ott élő seminole indiánok szívélyesen fogadták a szökevényeket. Az indiánok és a négerek szövetségéből ezúttal is harci szövetség lett. A szökött rabszolgák és az indiánok az Appalachicola folyó mentén, mintegy száz mérföldnyi területen, független közösséget alapítottak. Ennek központja egy külön e célra épített és nagy fegyverkészlettel ellátott erőd, a Negroe-erőd lett.

Andrew Jackson amerikai szabású demokrata, aki abban az időben tábornoki rangot viselt, parancsba adta a hadseregnek, hogy „semmisítse meg az erődöt, s a szökött négereket származtassa vissza jogos tulajdonosaiknak". A parancs értelmében Duncan Clinch ezredes 1816-ban elindult, hogy a 4. gyalogos hadtest élén bevegye a Negroe-erődöt.

Az erőd felkészült a védelemre. A néger Garson és egy choctaw törzsbeli indián vezér, akinek nevét nem ismerjük, egybegyűjtötte falai mögött az egész harcképes lakosságot. Az amerikaiak odaérve nyomban látták, hogy rohammal meg sem próbálkozhatnak — a rabszolgák derekas munkát végeztek az erődítéseknél. A hadtest körülvette az erődöt, s megkezdte ostromát.

Az ostrom nem valami élénken folyt. Az amerikaiak háta mögött partizánok bukkantak fel. A támadásokat a négerek könnyűszerrel visszaverték, s amikor Clinch felszólította őket, hogy adják meg magukat, kitűzték a vörös zászlót és sortűzzel válaszoltak. Ámde közbejött az ostoba véletlen: egy amerikai ágyúgolyó éppen a lőporkamrába csapódott be. A kamrában nem kevesebb, mint hétszáz hordó puskaport tároltak, s az erőd a levegőbe repült. A robbanás kétszázhetven négert megölt. Az életben maradottak kitörtek az amerikai gyűrűből és elmenekültek. Zászlóaljaik beolvadtak a seminole hadseregbe. Két amerikai—seminole háborúban hét éven keresztül harcoltak a vakmerő szökött rabszolgák. Az elérhetetlen Osceola, a seminole indiánok vezére, néger nőt vett feleségül, s mindvégig hű maradt a négerekkel kötött szövetséghez. Az amerikaiak leginkább a négerektől tartottak — azok nem ad-

ták meg magukat élve, s nem ejtettek foglyot. A volt rabszolgák segítsége nélkül az indiánok nem tartottak volna ki annyi ideig. A háborúkban több ezer amerikai katona vesztette életét, s a floridai felkelést csak a XIX. század harmincas éveiben verték le.

Ahogyan nőtt Délen a terror, úgy nőtt a négerek ellenállása. 1822-ben hatalmas rabszolga-összeesküvést fedeztek fel a délvidék szívében, Dél-Carolinában. Szervezőjének, a néger Denmark Veseynek életét homály fedi. Hogyan és mikor bukkant fel Vesey Charlestonban, Dél-Carolina fővárosában, senki sem tudja. Semmiféle bizonyíték nincs arról, hogy más államból vásárolták vagy Afrikából hozták volna. Kiválóan beszélt nemcsak angolul, hanem franciául is, tájékozott volt a nemzetközi politikában, s titkos, de erős szálak fűzték a haiti kormányhoz, kifürkészhetetlen módon állandó kapcsolatot tartott fenn a fekete köztársasággal.

1800-ban Vesey ezerötszáz dollárt nyert a lottón, és megváltotta szabadságát. Elszegődött ácsnak a városi építkezésekre, feltűnés nélkül élt, engedelmes és dolgos volt, udvariasan, sőt alázatosan viselkedett a fehérekkel szemben. Idővel megismerték és megszokták az arcát Charlestonban; sok ültetvényes példaképül állította rabszolgái elé a jó magaviseletű négert. Ha tudták volna, hogy kettős életet él, bizonyára elszörnyednek. Mert Vesey hosszú évek gondos munkájával felkelést készített elő. Ez nem volt könnyű a délvidéken, ahol az ellenőrzés egyaránt kiterjedt a rabszolga szavaira, tetteire és gondolataira. De évről évre sokasodtak az illegális zászlóaljak. A szervezet mindenhová behatolt, tízezreket vont körébe. Csupán azoknak száma tízezer körül járt, akik vállalták, hogy az első jelre fegyverrel megrohanják Charlestont.

A toborzás túlnyomórészt a földeken dolgozó négerek közt folyt; Vesey megbízhatatlannak tartotta a házi rabszolgákat. A szervezet vezetői kidolgozták konspirációs rendszerüket és a titkos fegyvergyűjtés módozatait. A felkelést 1822 júliusának egyik vasárnapjára tűzték ki, mivelhogy a hétvégi pihenőnapon a négerek egybegyűltek a város templomaiban, sok

fehér viszont elhagyta a várost. Charleston elfoglalása jeladás lett volna; úgy tervezték, hogy e jelre általános négerfelkelés tör ki a délvidéken s partra szállnak a haitiak.

1822 kora tavaszán valaki elárulta a szervezetet. Az ültetvényesek egymás után fogták el az összeesküvőket. Vesey, akiről az áruló nem tudott, nem vesztette el a fejét. Egy hónappal előbbre hozta, júniusra tűzte ki a felkelés időpontját. De közvetlenül az akció megkezdése előtt — mindössze néhány nappal korábban — őt is börtönbe vetették, s egy hét múlva harmincöt társával együtt felakasztották.

Az összeesküvés halálra rémítette a délieket. Rádöbbentek, hogy egy hajszál választotta el őket a pusztító háborútól. A gondos előkészítés, a nagyvonalú terv valamennyiüket ámulatba ejtette. S mindennél veszélyesebbnek tartották azt, hogy az összeesküvők kapcsolatban voltak Haitival és a délvidék fehér bőrű szegényeivel. Mint kiderült, nem egy déli szegényfarmer kívánt csatlakozni a felkelőkhöz. A terror ezért egyformán lesújtott feketékre és fehérekre.

A négerek szabadságharcában nem csekély szerepe volt a néger egyház szervező munkájának. Sajátos, rendkívül eredeti egyház volt ez; a rabszolgasággal együtt szűnt meg. Dogmái még ma is jóformán ismeretlenek. A négerek magukénak vallották Krisztust is, a bibliát is és a prófétákat is, de Krisztus és a próféták az ő értelmezésükben a szabadságharc vezérei lettek, a biblia pedig útravaló ebben a harcban. Az álszent rabszolgatartóknak akarva-akaratlanul engedélyezniük kellett a négerek vallási összejöveteleit, s a néger igehirdetők ellen sem tehettek semmit, ha egyszer ők maguk nem akartak együtt imádkozni a rabszolgákkal. A rabok pedig a végletekig kihasználták a legális szervezkedésnek ezt a minimumát. Sok istentisztelet alakult át összeesküvők tanácskozásává, és sok igehirdető agitátorrá.

Nat Turner lázadásának is vallásos színezete volt. Turner 1800. október 2-án született Virginiában. Ki tudja hogyan, megtanult írni-olvasni, s mert mélyen vallásos volt és hajlott a misztikus egzaltációra, Prófétának nevezték. Próféta azon-

ban nem függesztette tekintetét a magasságos mennyekre, hanem azon fáradozott, hogy itt a Földön előkészítse a négerek felkelését. Terve egyszerű volt. Úgy vélekedett, hogy a délvidéken eleve kudarcra ítélt dolog a szervezkedés, a legfontosabb, hogy valaki lökést adjon a felkelésnek, elkezdje, felszítsa — s azután már ösztönösen növekvő ütemben terjed.

Turner és barátai elszánt, félelmet nem ismerő emberek. 1831. augusztus 21-én hatan — mindössze hatan! — kirobbantják a felkelést, mégpedig a legegyszerűbb módon. Családostul lemészárolják Turner gazdáját, azután nekivágnak az országútnak, s amerre elhaladnak, megölik a fehéreket, az útjukba kerülő négereknek pedig elmagyarázzák céljaikat. Néhány óra múlva a felkelők már nem hatan vannak, hanem hetvenen. A csapat tovább vonul, vaktában és céltalanul, egyszerűen csak megy előre, pusztítva a fehéreket és egybegyűjtve a négereket. Körülötte pedig futótűzként terjed a felkelés híre.

Az ültetvényeseket elfogja a félelem. Épp hogy kitört a lázadás, épp hogy akcióba lendültek a rabszolgák, felszállt a tűzvész füstje, s a fehérek ezrei, otthagyván minden vagyonukat, máris hanyatt-homlok menekülnek. A pánik villámgyorsan hatalmába keríti az egész délvidéket. Látnivaló, hogy lelkük mélyén a rabszolgatartók elkerülhetetlennek tartják a néger forradalmat, mert pillanatnyi habozás nélkül, a kétely legcsekélyebb árnyéka nélkül, nyomban hisznek a szállongó híreknek, elhiszik, hogy hatalmas felkelés tört ki, százezrével harcolnak a néger katonák, egész Virginiát romhalmazzá változtatták stb. A csaknem fegyvertelen kis rabszolgacsapat lassan halad előre az úton, még minden csöndes, még a környék négerei sem tudnak Nat Turnerről, s az Egyesült Államok máris visszhangzik a segélykiáltásoktól, az ültetvényesek fegyvert, katonaságot kérnek, Washingtonban teljes a felfordulás, a hadsereget készültségbe helyezik, a városokban fegyvert osztanak. Még aznap este hatalmas sereg nyomul be — ültetvényes népfelkelő egységekkel kiegészítve — Virginiába, s útközben halomra öldösi a négereket. Turner csapatát azon

nyomban szétverik. S az ezredek tűvé teszik a környéket a nem létező fekete hadosztályokért. Régen szerteszéledtek a felkelők, egyetlen fegyveres néger sincs már Virginiában, s a csapatok csak nem mozdulnak onnét. Néhány napig hihetetlen pánik tartja hatalmában a délvidéket. Hol itt, hol ott rémlik, hogy felkelés tört ki, hol ide, hol oda rángatják a katonaságot. Még az amerikai flottát is a virginiai partokhoz vezénylik.

Turnernek sikerül elrejtőznie, de hat hét múlva elfogják. Viselkedése mindvégig nyugodt és bátor. A börtönben, halála előtt, hajlandó fogadni egy fehér újságírót, s lediktálja neki életrajzát.

„A Turner-felkelés alapjaiban megrázkódtatta a rabszolgatartást, s minden rabszolgatartó államra rávetette fenyegető árnyékát" — írja Coleman amerikai történész. Csak ha emlékezetünkbe idézzük, mennyire rettegtek az ültetvényesek a néger forradalomtól, akkor érthetjük meg, miképpen lehetséges, hogy a Turner-felkelés, amely még csak felkelés sem volt, hanem csupán egy maroknyi rabszolga zendülése, „alapjaiban megrázkódtatta a rabszolgatartást". A hetven felkelő mögött kétmillió rabszolga állt, akiknek nem volt veszítenivalójuk, s akik bármely percben fellázadhattak.

A Turner-lázadás története azt is megmagyarázza, miért nem tudták az Egyesült Államokban a rabszolgák saját erejükből kivívni felszabadulásukat. Először is, a délvidéken nem koncentrálódtak úgy a rabszolgák, mint például Haitiban; Délen a fehérek többen voltak, mint a feketék. Másodszor, a rabszolgatartók tanultak a haiti forradalom tapasztalataiból, s nagyon is tisztában voltak a négerek szervezettségének veszélyeivel. A déliek a virtuozitásig tökéletesítették a terror és a titkos megfigyelés rendszerét, amelyről a nyugat-indiai rabszolgatartók még csak nem is álmodtak. S harmadszor, a délvidék nem volt távoli gyarmat, ahová csak nagy üggyel-bajjal, temérdek költséggel lehet csapatokat küldeni; Dél része egy nagy és erős államnak, amelynek tekintélyes hadserege van, s ez a hadsereg részben a helyszínen, a délvidéken állomáso-

zik. Az Egyesült Államok rabszolgái nem győzhettek az egyenlőtlen párviadalban, de azért sohasem adták fel a küzdelmet. Itt most csak néhány mozzanatát vázoltuk szabadságharcuknak: az amerikai történészek számításai szerint nem kevesebb, mint 350 négerlázadás zajlott le az Egyesült Államok területén.

Nevetséges azt állítani, hogy az Egyesült Államokban passzívan viselkedtek a rabszolgák. Az ültetvényesek csakis azért harcoltak az abolicionizmus ellen, amely elvitte a szabadság eszméjét a rabszolgákhoz, mert féltek a négereiktől. Azért akartak hatalomra jutni — hogy azután eltiporhassák a propaganda fészkeit —, mert féltek a négerfelkeléstől. Azért kerültek ellentétbe a farmerekkel is, a munkásokkal is, a gyárosokkal is, mert féltek; félelemből támadt az az elgondolásuk, hogy elszakadnak Északtól. A közelgő veszélytől való félelem ösztökélte cselekvésre a rabszolgatartókat.

AZ AMERIKAI „MÓZES"

Miután a rabszolgatartók kiterjesztették fennhatóságukat a környező területekre, a négereknek nem volt hova szökniük. Minden utat elvágtak, sokszorosan biztosítottak a sűrűn elhelyezett őrállomások, rejtett figyelőállások, őrhelyek. Minden oldalról az Egyesült Államok terült el, nyugaton pedig az óceán akadályozta a szökést. Egy idő óta Észak sem volt többé menedéke, vagy csak nagyon bizonytalan menedéke volt a rabszolgáknak. Az államszövetségben hatalomra került rabszolgatartók mindent megtettek, hogy eltorlaszolják a déli szökevények útját.

Igen, a szökés mindenképpen lehetetlenné vált. Gyűlölködő szempárok százezrei figyelték a rabszolgák minden lépését. Az ültetvényesek legalább úgy ismerték már a néger szökevények hagyományos ösvényeit és csapásait, a délvidék minden be- és kijáratát, mint a rabszolgák. Az utak lezárultak. S ekkor megindult a „földalatti vasút".

A déli ültetvényekről indult — minden egyes rabszolga-

tartó farmtól. S átszelte az Egyesült Államokat, legdélibb pontjától a legészakibb pontig: a kanadai határig. Mindenki tudott róla az országban, de senki sem látta. Sohasem épült, mégis állandóan tökéletesedett. Hatalmas tömegeket szállított az Egyesült Államok legnépesebb vidékein, s egy lélek sem vette észre őket.

A „földalatti vasút" a kvékerek műve. „Diszpécsere" és „elnöke" Levi Coffin cincinnati kvéker, „személyzetéhez" pedig tömérdek ember tartozik: kvékerek, szabad négerek, farmerek, munkások, értelmiségiek, sőt nem egy állami tisztviselő is. Nincs személyzeti osztálya, „dolgozóit" nem tartják számon semmiféle listán, legtöbbjüknek még a neve sem maradt fenn. Gondos kutatások után a tudósok csupán jelentéktelen részüknek, 3211 személynek tisztázták pontosan a nevét.

S hogyan működik a „vasút"? Valahol Délen, egy ültetvényen kora reggel híre fut: „Megjöttek!" Vagy húsz néger — a legbátrabbak közül — estére összecsomagol némi fehérneműt, megöleli szüleit, gyermekeit, s egyenként hangtalanul eltűnik a sötétben. A megbeszélt helyen várja őket valaki — férfi vagy nő, fehér vagy fekete bőrű. A rövid felvilágosítás csupán néhány dologra terjed ki: maradjanak csendben, kövessék libasorban a vezetőt, ellenvetés nélkül tegyék, amit mond. A négerek csendben megindulnak a vezető homályba vesző alakja nyomában. Nincsenek kétségeik, eleget hallottak már a „vasútról". Körülöttük az éber, fülelő, feszült Dél, körös-körül figyelmes, tapasztalt, nem lankadó őrszemek. S ők mennek, egyre csak mennek, pedig már nehezen viszi őket a lábuk. Egyszerre felhangzik a parancsszó: „Levetkőzni!" A szél párás levegőt hoz; előttük egy folyó. A négerek levetik ruhájukat, sorban továbbadják a rövid útbaigazítást: „A folyó széles." Egy óra múlva még egy folyó kerül útjukba, azután még egy. Már virrad, s a távolban előtűnik egy farm. A csoport tagjai ijedt pillantásokat váltanak: vezetőjük pontosan oda kalauzolja őket. A farm kapuja kitárul, egy hallgatag fehér ember — a gazda — a csűrbe vezeti a jövevényeket,

kinyitja a pinceajtót és int: „Lemenni!" Estére kelve a rabszolgák feljönnek a pincéből és folytatják útjukat.

Az ültetvényen felfedezik a négerek eltűnését. A gazda pribékjeivel üldözőbe veszi őket, s hatósági segítséget kér. Kutyák futnak a nyomon, tapasztalt szökevényvadászok próbálják bekeríteni a csoportot. A rendőrség leadja a nyomozóknak a szökevények személyleírását. Minden elképzelhető közlekedési útvonalon lesben állnak a kopók.

A négerek keresztülszelik a délvidéket és Északot, több ezer mérföldet tesznek meg, és senki sem akad nyomukra. A „földalatti vasúton" mennek — farmtól farmig, pincétől pincéig, egyik baráttól a másikig. Furfangos rejtekutakon vezetik őket, viszik zsákba bujtatva szekéren, ládákba zárva hajófenékben, álruhába öltöztetik és kimaszkírozzák, egybegyűjtik és szétosztják. Kézről kézre adják őket ismeretlen jó barátok, ezernyi, tízezernyi barát. Élelmezik őket, mégpedig nagyon jól. S végül eljön a nap, amikor a legutolsó vezető — a száz vagy százötven közül — megkönnyebbülten hátraveti csuklyáját, s először szólal meg fennhangon: „Megérkeztünk — ez itt Kanada." A volt, immáron volt rabszolgák sírva fakadnak, meg akarják csókolni vezetőjük kezét, de ő zavartan zsebébe rejti: „Ugyan már, ugyan — hagyjátok! Sok szerencsét kívánok mindnyájatoknak!" Átnyújt a négereknek egy kis dollárköteget, s azzal visszafordul — sürget az idő, már útban a szökevények újabb csoportja.

Képzeljük csak el, micsoda feladat volt eljuttatni Délről Kanadába a szökevények csoportját. Mennyi leleményességet, furfangot és bátorságot, mennyi erőt, pénzt és kockáztatást kívánt! Délen a „vasút" „kalauzait" minden teketória nélkül meglincselték; Északon börtönbe vetették őket, vagy „titokzatos módon" eltűntek. Csupán meggyőződésből vállalták a feladatot, semmiféle hasznuk nem volt belőle, sőt inkább kiadásokkal járt. Az államgépezet teljes erejével és hatalmával szembeszegült az elnyomottak kölcsönös segítsége — és győzött. Igaz, elpusztult nem egy „kalauz" és „utascsoport", de a „vasút" fennakadás nélkül működött egészen a polgárhábo-

rúig. Útját nem lehetett eltorlaszolni, mert nem a földön vezetett, hanem a szívekben.

A „kalauzok" többnyire szabad négerek voltak. Félelmet nem ismerve mentek Délre, hogy kivezessék onnan a rabszolgákat. Némelyikük valóságos rekordot állított fel: Josiah Henson 200 rabszolgát szabadított ki, Whitney Hyde 517-et, Thomas Garret 2200-at, Levi Coffin (az „elnök") 2500-at, Calvin Fairbank 2700-at — és így tovább.

A „vasút" hősnője a néger Harriet Tubman volt. Marylandi rabszolgaként jött a világra 1820-ban. 1849-ben Északra szökött, egy év múlva beállt „kalauznak", s azután tíz esztendőn keresztül évente kétszer rendszeresen elindult déli útjára. Ha arra gondolunk, hogy személyleírását hamarosan minden fehér iskolás gyerek ismerte a délvidéken, csak csodálhatjuk, hogy minden vállalkozását sikerült ép bőrrel megúsznia. Legendákat meséltek róla. Rendkívüli kalandjainak leírása túltenne bármely fantasztikus regényen. Úgy vadásztak rá, mint a legveszedelmesebb vadállatra. Az ültetvényesek negyvenezer dollár vérdíjat tűztek ki a fejére. A rabszolgák „Mózesnek" hívták, a fehérek „Tubman tábornoknak". Higgins a „földalatti vasútról" írt könyvében „kora legnagyobb hősnőjének" nevezi. A nép rajongott érte. Csaknem száz esztendőt ért meg — 1913. március 10-én hunyt el —, s élte utolsó napjáig részt vett a négerek jogaiért vívott harcban. Még találkozunk majd vele könyvünk lapjain.

A történészek legszőrszálhasogatóbb számításai szerint is legalább kétezer rabszolga jutott el évente Kanadába a „földalatti vasúton". Az ültetvényesek tehetetlenek voltak. A „földalatti vasút" végképp meggyőzte őket arról, hogy Dél menthetetlenül elpusztul, ha nem tiporják el az északi abolicionizmust.

FORRADALMAK EGY KAPTAFÁRA, AVAGY KIÉ AZ ÁLLAM

Észak és Dél küzdelme sokféle formát öltött. Sorsát azonban a politikai harc döntötte el. A rabszolgák az Egyesült Ál-

lamok akkori viszonyai közt saját erejükből nem szabadulhattak fel. Az egyetlen lehetőség az volt, hogy felülről szabadítsák fel őket, erős, alulról jövő nyomásra. Az ilyenfajta felszabadítás pedig a Kongresszustól és a kormánytól függött. Ki kerül uralomra a Kongresszusban — a déliek-e vagy az abolicionisták —, ez volt a kérdés.

Az 1776-os forradalom végén az Egyesült Államok tizenegy államából hat volt rabszolgatartó. Az alkotmány értelmében a képviselőházat a lakosság arányában választották, a szenátusba pedig minden állam két szenátort küldött.

Idővel Észak messze túlhaladta népességben Délt, s a Kongresszusban az északiak kerültek többségbe. A déliek legfőbb politikai gondja az lett, hogy megőrizzék a szenátusban az erők egyensúlyát. Ezt pedig csak úgy érhették el, ha megakadályozzák, hogy az északi szabad államok száma felülmúlja a déli rabszolgatartó államokét. Ilyenformán hatalmas küzdelem folyt azért, hogy ki tud több államot megkaparintani.

1803-ban, a haiti vereség után, Napóleon eladta Franciaország amerikai gyarmatát, Louisianát az Egyesült Államoknak. Louisiana jókora nagyságú terület volt, a Mississippi torkolatától észak felé a kanadai határig, nyugat felé a Sziklás-hegységig terjedt. Legdélibb részét sietve betelepítették a rabszolgatartók. 1818-ban már 56 000 fehér ember és 10 000 rabszolga élt a Missouri folyó mentén, s az alkotmány értelmében ez elég volt ahhoz, hogy Missouri önálló államnak nyilvánítsa magát.

A déliek javasolták a Kongresszusban, hogy Missourit vegyék fel rabszolgatartói minőségben az államszövetségbe. Az északiak viszont azt akarták, hogy az új állam szabad legyen. Két évig dúlt a politikai küzdelem, azután forma szerint kompromisszummal, de valójában a déliek győzelmével végződött. Missourit kétfelé osztották, s az egyik állam szabad jelleggel, a másik rabszolgatartóként lett tagja az államszövetségnek. Hogy pedig a jövőben ne kerüljön sor ilyesféle vitákra, Észak és Dél közt — az északi szélesség 36° 30'-e mentén — megvonták a határvonalat. A felosztás megerősítette a

rabszolgaság jogosultságát a déli államokban, s lehetővé tette, hogy a déliek tovább terjeszkedjenek a kijelölt vonal mentén nyugat felé. Nem csoda, hogy képviselőik mindkét kamarában örömmel megszavazták a kompromisszumot.

Az első konfliktus — a missouri — jó példája lett Észak és Dél további konfliktusainak. Dél győzelmével végződött, de ez pirruszi győzelem volt; a déliek hamarosan ráébredtek, hogy az új helyzet megköti kezüket-lábukat.

1832-ben a Kongresszus némiképp fölemelte a behozatali vámokat. A gyárosnak szüksége volt erre az angol konkurrencia miatt. Az ültetvényesnek viszont mindenre szüksége volt, csak erre nem: úgy érezte, merénylet a zsebe ellen. A felháborodott ültetvényesek azzal fenyegetőztek, hogy kiválnak az államszövetségből. Az északi polgárság megijedt, és újra engedett. A vámtarifákat leszállították a korábbi szintre. Dél-Carolina azonban ebbe sem nyugodott bele. Szenátusa megszavazta az anullációs törvényt, amely minden államot feljogosított arra, hogy megsemmisítse — anullálja — a szövetségi törvényeket. Innét már csak egy lépés volt az államok teljes függetlensége, az államszövetség felbomlása. Persze, az egész hercehurca „békésen" végződött. Észak is, Dél is engedett egy kicsit. De kétségkívül a déliek győztek.

Az újabb győzelem szárnyakat adott a rabszolgatartóknak. Már úgy látták, hogy hamarosan ráerőszakolhatják akaratukat az északiakra. „Az 1832-es anullációs harcban aratott győzelmükön felbuzdulva, a déli ültetvényesek általános támadásba mentek át a célból, hogy megteremtsék osztatlan uralmukat az Egyesült Államok egész területén" — írja William Foster.

A déliek hamarosan többségbe kerültek a Kongresszusban és a Legfelsőbb Bíróságban. Az elnöki székben egymást követték a rabszolgatartók. A hadsereg, a vezérkarral együtt, az ültetvényesek hitbizománya lett: tisztjeinek többsége rabszolgatartó származású vagy meggyőződésű. S ugyanez a helyzet a flottánál. Az ültetvényesek nyomása mindinkább befolyásolja az ország bel- és külpolitikáját.

Néhány év múlva a 36° 30' mentén megvont határvonal már nem felel meg a délieknek: szűk a hely nekik Délen. Az Egyesült Államok kormánya a kezükben van, de az északi államok kormányai ellenséges szemmel nézik őket. Ezért úgy határoznak, hogy egyelőre nem észak, hanem dél felé terjeszkednek. Tőlük délre pedig Mexikó terül el.

1821-ben a spanyol kormány, amely akkor még Mexikó ura volt, hiszékenyen beleegyezett, hogy amerikai bevándorlók telepedjenek le Mexikó északi részén, Texasban. Az áttelepüléshez mindössze öt feltételt szabott: a telepesek legyenek katolikusok, ne hozzanak magukkal rabszolgákat, tartsák tiszteletben a mexikói törvényeket, vegyék fel a mexikói állampolgárságot, s ismerjék el Spanyolország szuverenitását. Az Egyesült Államok elfogadta a feltételeket. S akkor még senki sem tudta, mit ér az Egyesült Államok szava.

A telepesek útnak indultak Texasba. Egy fia katolikus sem volt köztük, valamennyi vitt magával rabszolgát, fütyültek a mexikói törvényekre, gúnyt űztek a mexikói állampolgárságból, és csak nevettek, ha Spanyolország szuverenitása került szóba.

A függetlenné vált Mexikó 1829-ben eltörölte a rabszolgaságot. Ez a törvény Texasra is vonatkozott. Hallatára a déliek, Jackson elnök vezetésével, háborús készülődésbe fogtak. S amikor a mexikóiak követelték, hogy az áttelepültek tartsák tiszteletben a mexikói törvényeket, a rabszolgatartók kijelentették, hogy ez erőszak, merénylet elidegeníthetetlen jogaik ellen, hátrányos megkülönböztetés, és kirobbantották a texasi „forradalmat". Texas 1836. március 2-án kikiáltotta függetlenségét. Az Egyesült Államokból tömegestől érkeztek megsegítésére a fegyverek és az „önkéntesek", s a San Jacinto melletti csatában, 1836. április 21-én, a mexikói hadsereg vereséget szenvedett. Főparancsnoka, Antonio López de Santa Anna mexikói elnök is fogságba esett. Texast pedig hamarosan felvették rabszolgatartó államként az amerikai államszövetségbe.

A déliek rájöttek a „forradalom" ízére. 1845-ben John. Ch.

Freemont tábornok „forradalmat" robbantott ki Kaliforniában, s megalapította a Kaliforniai Köztársaságot. A könnyű győzelem megrészegítette az Egyesült Államok korifeusait. Még véget sem ért a kaliforniai „forradalom", s Polk amerikai elnök — Jackson utóda — máris javasolta a mexikói kormánynak, hogy adja el Mexikó tetemes részét az Egyesült Államoknak. S mivelhogy a mexikóiak felháborodva elutasították az ajánlatot, Zachary Taylor tábornok 1845 júliusában benyomult Mexikóba, és 1847 augusztusában elfoglalta az ország fővárosát. Az 1848. március 10-én aláírt szerződés értelmében az Egyesült Államok 15 millió dollárért „megvásárolta" Mexikónak több mint a felét; nagyobb terület került birtokába, mint Németország és Franciaország együttvéve. Az így szerzett térségben hét új állam alakult, csaknem kivétel nélkül rabszolgatartó jelleggel. A déliek azt tervezték, hogy elfoglalják egész Mexikót, majd pedig egész Dél-Amerikát. Bizton remélték, hogy az északi szabad államok végül is elmerülnek a rabszolgatartó államok tengerében.

Az amerikai néger rabszolgaság így már nemcsak az Egyesült Államok polgárainak szabadságát fenyegette, hanem a szomszédos országok lakóiét is. Hovatovább veszélyeztette minden amerikai szabadságát.

HOGYAN FORDÍTOTTÁK VISSZÁJÁRA A TÖRVÉNYT, S MI LETT BELŐLE?

Mexikói sikereik után a rabszolgatartók vérszemet kaptak. Úgy látták, eljött az ő idejük. Dühödt nyomásukra a Kongresszus 1857-ben törvényt hozott a szökött rabszolgákról. Ez a törvény feljogosította az ültetvényeseket arra, hogy szökött rabszolgáikat az Egyesült Államok bármely részén elfogják. Ilyen törvényes rendelkezések azelőtt is voltak. De azelőtt nem hajtották végre őket. Az új törvény értelmében a szökevények elfogása az Egyesült Államok egész rendőri apparátusának kötelessége lett. Aki pedig szökött rabszolgát rejtegetett, arra börtönbüntetés várt. Ettől fogva a négerek nem

találtak többé menedéket az Egyesült Államok területén. S ha elfogták őket, még annyi joguk sem volt, hogy bíróság előtt védekezzenek.

Szörnyű törvény volt ez. Automatikusan megszüntette a szabadságot az északi államokban, semmivé tette az abolicionisták minden vívmányát — lényegében kiterjesztette Dél törvényeit Északra.

A szabad négereket rémületbe ejtette az új törvény. Ezután bármelyikükre ráfoghatta egy ültetvényes, hogy szökevény, s minden további nélkül magával hurcolhatta Délre. Már a törvény megszavazását követő órákban tömegestől menekültek a négerek Kanadába. A pennsylvaniai Columbia város néger lakóinak száma 943-ról hirtelen 437-re csökkent. Sandy Lake néger falucskában egy lélek sem maradt. Egy New York állambeli város metodista egyházának mind a nyolcvankét hivője, élén a lelkésszel, Kanadába menekült. Sok néger illegalitásba vonult, a néger abolicionisták közül csak Douglass maradt a helyén, minden percben életét kockáztatva. Ezrével készülődtek a négerek, hogy kivándoroljanak Libériába, Haitiba, Európába. Úgy látszott, eljött az ültetvényesek diadalának ideje.

De mégsem! Amíg valahol a felsőbb régiókban folyt a harc, amíg Dél csupán távoli, noha reális mumus volt, addig az északiak milliói rokonszenvvel hallgatták az abolicionisták beszédeit, gyűjtéseket rendeztek a javukra, segítették a szökött rabszolgákat, de általában elég passzívan fogadták az eseményeket. Mikor azonban Észak szabadsága közvetlen veszélybe került, a milliós tömegek megmozdultak. A népharag megrázkódtatta az Egyesült Államokat.

1853 telén Bostonban, a rabszolgatartó reakció északi központjában, ahol mindössze néhány évvel azelőtt kis híján megölték Garrisont, Bostonban, ahol „titokzatos módon" egyremásra tűntek el az abolicionista újságok szerkesztői, s a négerek szabadságának védelmezőit kátrányos hordóba mártották, vízbe fojtották, lesből legyilkolták, a rendőrség elfogta Anthony Burns szökött virginiai rabszolgát. És ekkor rendkí-

vüli esemény történt. Egy rabszolga, egy néger miatt egész Boston fellázadt. A lakosság először kényszerítette a hatóságokat, hogy bíróság elé állítsák Burnst. A bíróság úgy döntött, hogy a négert vissza kell adni gazdájának. Ám a bostoniak fegyveres csapatot szerveztek, s megostromolták a bíróságot. A kormány mozgósította a helybeli polgárőrségnek mind a huszonkét századát, az ötszáz tagú városi rendőrséget, ezenfelül tengerészgyalogságot és egy tüzérségi hadosztályt vezényelt Bostonba, és csak ilyen töméntelen fegyveres erő koncentrálásával tudta elszállítani a városból Burnst. Ilyen hatalmas katonai fedezetre volt szükség egyetlen néger visszaszolgáltatásához. Boston utcáin, nagy nehezen utat törve, katonák ezrei kísértek egyetlen rabszolgát, s mindenfelé, minden ablakban gyászlobogók lengtek: Boston búcsúzott Burnstől. Egyébként ez volt az utolsó eset, amikor Bostonból ki tudtak vinni szökött rabszolgát. S ez is negyvenezer dollárjába került a kormánynak.

Ugyanígy alakult a helyzet szerte Északon. S míg azelőtt ocsmány jelenetek játszódtak le az északi városokban, a nyílt utcán fogtak el, vertek agyba-főbe és kínoztak meg négereket, most a szökevények nagyobb biztonságban érezték magukat sok északi városban, mint a rabszolgatartók. Már nem az abolicionisták, hanem a rabszolgatartók féltek revolver nélkül kilépni az utcára, őket mártották kátrányba, verték félholtra, sőt nem egyet vízbe is fojtottak.

A Kongresszus törvénye törvény az Egyesült Államokban. De az egyes államok kormányai is kiadhatnak törvényerejű rendeleteket. Az államok törvényei természetesen nem lehetnek ellentétesek a szövetségi törvényekkel. Nos hát — nem is voltak. Például Massachusetts állam kormánya 1855. május 21-én a következő tartalmú határozatot hozta:

1. A szökött rabszolgák természetesen nem fordulhatnak a bírósághoz, de helyettük megtehetik Massachusetts fehér állampolgárai.

2. Az államrendőrség bármely tagja, a serifftől a köz-

legényig, természetesen köteles — a szövetségi törvénynek megfelelően — elfogni a szökött rabszolgákat, de ezért az államrendőrség bármely tagja pénzbüntetésben, elzárásban, majd pedig elbocsátásban részesül.

3. Az ügyvédeket — a szövetségi törvénynek megfelelően — természetesen megilleti az a jog, hogy a bíróságon védjék a rabszolgatartók érdekeit, de ezután nem gyakorolhatják többé hivatásukat.

4. Az állami polgárőrség — a szövetségi törvénynek megfelelően — természetesen köteles segíteni a rendőrséget a szökött rabszolgák elfogásában, de ezután a polgárőrséget feloszlatják.

És így tovább.

Észak is, Dél is tudta — eljött a döntő óra. Ki kerekedik felül?

Az első nyílt összecsapásra Kansasban került sor. Erre a tekintélyes nagyságú területre még nem terjesztették ki fennhatóságukat a jenkik, s a Kongresszus úgy határozott, hogy Kansas lakói döntsék el, rabszolgatartó legyen-e az államuk, vagy szabad. Ilyenformán a Kongresszus szinte engedélyezte a kansasi polgárháborút, az államszövetségi háború főpróbáját.

Nyomban a kongresszusi határozat után két áradat indult meg Kansas felé: Délről elözönlötték az utakat az ültetvényes csemeték lovas csapatai, Északról vonatszámra érkeztek az abolicionisták. Kansasban döntötték el először a fehérek egymás közt fegyverrel a kérdést, rabszolgák legyenek-e a feketék. Igazi kíméletlen polgárháború robbant ki.

Az államnak két kormánya, két fővárosa, kétféle alkotmánya lett. A déliek felgyújtották az abolicionista fővárost, és felakasztották az abolicionista kormány tagjait; az abolicionisták válaszul felgyújtották a déliek fővárosát, s agyonlőtték az ő kormányuk tagjait. Jó néhány évig — 1853-tól 1861-ig — patakokban ömlött a vér, se szeri, se száma nem volt az áldozatoknak.

John Brown kezdettől fogva részt vett a kansasi háborúban. Az acélos jellemű, harcias vérmérsékletű, sziklaszilárd meggyőződésű Brown hamarosan tekintélyt szerzett az abolicionisták közt. Híre-neve azután terjedt el, hogy az osawatomie-i ütközetben kis csapatával szétverte a rabszolgatartók hordáját. Legendák keringtek róla szerte az Egyesült Államokban, s az ültetvényesek százezer dollárra becsülték a fejét.

John Brown

Brown nem tűrte a halogatást és a félmegoldásokat. Miután Kansasban meggyőződött róla, hogy a déliek sem verhetetlenek, elhatározta, hogy nagy arányokban, az egész délvidéken megismétli a Kansasban történteket. Tizenhét tagú csapata élén 1859. október 16-án váratlan rajtaütéssel elfoglalta a Harper's Ferry-i fegyverraktárt, amelyben 150 000 puska volt. Számítása azonban nem vált be. Virginiának azon a

részén támadott, ahol kevés rabszolga élt (azok is csaknem mind házi rabszolgák voltak). S ami a legfontosabb, nem készítette elő jövetelét a négerek közt; mire azok értesültek a rajtaütésről, Brown csapatát már felmorzsolták.

A maroknyi osztagot, amely reggel elfoglalta a fegyverraktárt, estére áttörhetetlen falként vették körül a déli ezredek. S itt, ebben a kisvárosban, Brown szelleme először, de nem utoljára diadalmaskodott a rabszolgatartók felett. A tizennyolc ember egy álló napig védekezett kétezerrel szemben. És amikor a déliek betörtek az épületbe, ahonnan az osztag lövöldözött, kiderült, hogy a tizennyolcból már csak hét volt életben.

Hamarosan összeült a bíróság. Brown sem ügyvédet nem fogadhatott, sem tanúkat nem idéztethetett meg a tárgyalásra. De nem is ámította magát hamis reményekkel: mindjárt az elején kijelentette, hogy a gyilkossághoz fölösleges a bíróság.

1859. december 2-án, azon a napon, amikor Brownt felakasztották, az északi városokban felcsendült a lélekharang szava, több helyen díszsortüzet adtak le. Kivégzése előtt a halálraítélt ezt a cédulát küldte ki őrével: „Én, John Brown szent meggyőződéssel hiszem, hogy csak a vér moshatja le bűnös országunk nagy vétkét. Belátom, hogy tévedtem, amikor úgy véltem, hogy ez véráldozat nélkül is elérhető." Az erős lelkű ember úgy halt meg, ahogyan élt: a végsőkig kitartva. Csak 38 perccel az akasztás után nyilvánították halottnak. De korai volt a verdikt. Eltelt másfél év, s kiderült, hogy John Brown él. Másfél év múlva hatalmas északi seregek indultak hosszú hadjáratukra, ajkukon himnusz helyett a dallal:

John Brown halott,
de lelke tovább vezérel bennünket.

A kansasi háború idején, amikor John Brown merész rajtaütésére készült, kibontakozott a politikai küzdelem utolsó fordulója. A déliek, mindent egy lapra téve fel, úgy döntöttek, hogy egyenest a dolgok közepébe vágnak. Az Egyesült Álla-

mok Legfelsőbb Bírósága, amely jogosult az alkotmány értelmezésére, 1857 januárjában egy szökött rabszolga kiadatási ügyében kinyilvánította, hogy az a kongresszusi törvény, amely a törvényes határvonaltól (36° 30'-től. — *V. T.)* északra fekvő területen megtiltotta a rabszolgaságot, ellentmond az alkotmánynak, és ennélfogva semmisnek tekintendő. Egy tollvonással kiterjesztették Északra a rabszolgaságot, megtagadván a Kongresszustól azt a jogot, hogy bárhol is megtiltsa.

A szenvedélyek forrpontig hevültek. A városokban fegyveres összecsapások robbantak ki. Mindenfelé tüntetések és gyűlések, harcok és verekedések zajlottak. Az üzleti élet megbénult. Az abolicionista Charles Sumner kongresszusi beszédeiben „rablóbandának", „a civilizáció söpredékének" nevezte és egyéb nem túlságosan parlamentáris kifejezésekkel illette az ültetvényeseket. S hogy mit válaszoltak a déliek, arról jobb nem beszélni. A Kongresszusban is verekedések törtek ki. Egy szenátornak akkoriban kicsúszott a száján: „Legjobb tudomásom és szent meggyőződésem szerint mindkét kamarának minden egyes tagja revolverrel és rugós késsel jár."

Ilyen helyzetben készült az Egyesült Államok az 1860-as választásokra. A Köztársasági Párt — valamennyi abolicionista nemrég létrejött szövetsége — Abraham Lincolnt jelölte az elnöki tisztségre, a déliek a reakciós Breckinridge-t, az ingadozó polgárok a megalkuvó Stephen Douglast — Clay követőjét —, az északi soviniszták pedig John Bellt.

A leghatározottabb álláspontjuk a délieknek volt. Ha Breckinridge győz, Északon is bevezetik a rabszolgaságot, elfojtják a demokráciát, Dél diktatúrája diadalmaskodik az egész országban. Lincoln győzelme esetére a déliek azzal fenyegetőztek, hogy elszakadnak Északtól. És számítva erre az eshetőségre, az ültetvényesek már jó előre megkezdték háborús előkészületeiket.

A Köztársasági Párt álláspontja nem volt ilyen határozott. Jobb- és balszárnya küzdött egymással, s eleinte a jobbszárny kerekedett felül. De programjában benne volt, hogy ellenzi a

rabszolgaság kiterjesztését, és híve az államszövetség egységének.

A leghomályosabb a nagypolgárság programja volt. A burzsoázia váltig remélte, hogy valamiképpen majd csak megegyezik újra a délvidékkel anélkül, hogy kenyértörésre kerülne a dolog. A nagypolgárok kompromisszumra törekedtek.

A választási eredmény így festett: Lincoln 1 857 710 szavazatot kapott, Douglas 1 291 574-et, Breckinridge 850 082-t és Bell 646 124-et. Az abolicionisták kerültek uralomra. Lincoln nem kapta ugyan meg a szavazatok többségét, s így lényegében kisebbségi elnök volt, de ez már édeskeveset számított. Dél elvesztette a politikai háborút. Megkezdődött a polgárháború.

A FORRADALOM ÉS LINCOLN

Abraham Lincoln 1809-ben született Kentucky államban. Apja, aki szegényfarmer volt, 1816-ban családostul Indianába költözött, s az alig felcseperedett fiú két keze munkájával megtisztított egy parcellát az erdőben, szántott, vadászott és halászott. A rendkívül tehetséges és szorgalmas ifjú már gyermekkorától kitartóan képezte magát; sohasem járt iskolába, mégis engedélyt kapott rá, hogy ügyvédi gyakorlatot folytathasson Illinois államban. Végigharcolta az 1832—1838-as indián—amerikai háborúkat, s kapitányi rangban szerelt le. Sokáig a vidéki ügyvéd megszokott életét élte. Illinoisban idővel hírnevet szerzett, s négyszer is beválasztották az állami törvényhozó testületbe. 1847—1849-ben még a Kongresszusba is bejutott.

Az ország azonban 1858-ig mit sem tudott róla. Ebben az évben Lincoln nyilvánosan vitába szállt Stephen Douglasszel, a már említett reakciós, megalkuvó politikussal. Vitába szállt — és győzött. A vita nagy visszhangot keltett, országszerte ismertté tette a vidéki ügyvéd nevét. Lincoln kifejtette a vitában politikai programját, amely mérsékelt volt, egyszersmind határozott, és ami a legfontosabb, minden osztály számára el-

fogadható. Síkraszállt amellett, hogy határolják körül a rabszolgatartó területet, ne tűrjék további kiterjesztését — s ez tetszett a farmereknek. Védelmezte a munkások sztrájkjogát, gyülekezési és szervezkedési jogát — s ez tetszett a munkásoknak. A legkategorikusabban állást foglalt az államszövetség egysége mellett — ez pedig tetszett az északi polgárságnak.

Lincoln nem akarta, hogy Észak és Dél viszonya kiéleződjön. Hajlandó volt bármilyen engedményre; elnöki minőségében egészen addig elment, hogy javasolta, módosítsák az alkotmányt olyképpen, hogy örök időkre megerősítse Délen a rabszolgaságot. Megígérte a délieknek, hogy érvényt szerez a szökött rabszolgákról szóló törvénynek, amelynek végrehajtását a tömegek ellenállása megbénította. Kész volt úgyszólván minden engedményre, csak hogy kibékítse a délieket.

Ám a déli sajtó és az ültetvényesek északi barátai mégis éktelen lármát csaptak, amikor Lincoln uralomra került; zsarnoknak, vérszopónak, szadistának nevezték. A feldühödött rabszolgatartók kara átkozta, üldözte, fenyegette Abraham Lincolnt.

S az ültetvényesek ösztöne nem csalt: valóra vált, amitől tartottak.

Lincoln sorsa némiképp szimbóluma a második amerikai forradalomnak. Ez a forradalom válasz az elrugaszkodott reakció támadására, kényszerű önvédelem, mert az északi polgárság nemigen akar fegyvert adni a nép kezébe. De ahogy a küzdelembe mindinkább beavatkoznak a tömegek, úgy lesznek egyre baloldalibbak a jelszavak, s mind keményebbek és határozottabbak a módszerek. A polgárháború közvetlen vezetése a nagypolgárság kezéből a középburzsoázia, majd a kispolgárság kezébe kerül. A radikálisok blokkja, amely az abolicionistáktól a szocialistákig terjed, egyre növeli politikai súlyát. S a háború végén úgy látszik, a nép elég fegyvert és politikai tapasztalatot gyűjtött ahhoz, hogy ne csak a négereket, hanem önmagát is felszabadítsa mindenfajta kizsákmányolás alól. A munkásosztály azonban még szervezetlen, nincs marxista pártja, nincsen, aki irányítsa a tömegek forradalmi ener-

giáját, s a baloldali blokk vereséget szenved, a nagypolgárság kerül hatalomra, a tömegek minden vívmánya semmivé válik.

Lincolnt az amerikai forradalom hulláma viszi magával. A jobboldal képviselőjeként kezdi, a forradalommal együtt tolódik balra, de azért sohasem kerül messzire a centrumtól. Kezdetben a tőzsdére támaszkodik, azután a hadseregre. Mind-

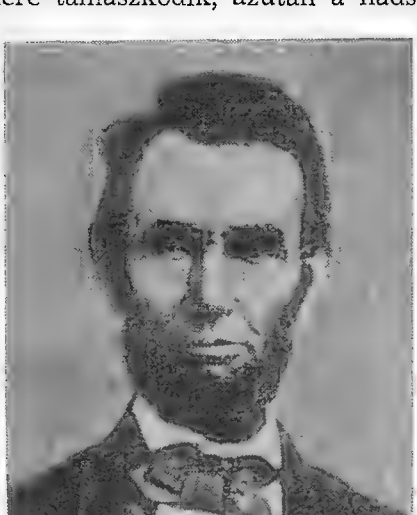

Abraham Lincoln

inkább eltávolodik a kizárólag polgári normáktól és szabályoktól, mindinkább közeledik a tömegekhez. És győzelme napján pusztul el.

Abraham Lincolnt nem az teszi naggyá, amit gondolt, vélt vagy tenni akart, hanem az, amit a forradalom sodró erejétől kényszerítve, a tömegek akaratából véghezvitt. Történelmi hős, mert fel tudott emelkedni az események magaslatára. Olyan ember, akit — Marx szavaival élve — „a kudarc nem tört meg, s a siker nem részegített meg, aki tántoríthatatlanul

haladt nagy célja felé, anélkül, hogy vak elhamarkodottsággal bármikor is kockára tette volna, gondosan mérlegelte minden lépését, anélkül, hogy egyet is lépett volna visszafelé... Oly nagy volt szerénysége tetteiben e nagy és jó embernek, hogy a világ csak akkor fedezte fel, hogy hős volt, amikor mártírhalált halt."[10]

Lincoln rendkívül magas növésű, szikár, parasztos, nehézkes testalkatú volt, arca markáns, kezei nagyok és erősek, járása, mint az elfáradt parasztemberé. Beszéde lassú és nyugodt, ékesszólónak nem nevezhető, de meggyőző. A személyes érintkezésben és a mindennapi életben nagyon egyszerű és közvetlen volt. S mennyit gúnyolta a reakciós sajtó a „bárdolatlan" elnököt! Ritkán akadt olyan cikk a déli lapokban, amely ne tett volna gúnyos megjegyzéseket alakjára, járására, modorára és „útszéli tréfáira". De egyetlen amerikai elnököt sem szeretett úgy a nép, ahogy őt szerette, még külső megjelenésében is a maga emberét látva benne.

Ilyen volt Abraham Lincoln, az amerikai polgárháború bonyolult és dicső hőse.

ÁRULÁS

Néhány hónappal azután, hogy Lincolnt elnökké választották, a tizenegy rabszolgatartó állam kilépett az államszövetségből. 1861 februárjában a déliek törvényhozó gyűlése kimondta egy új, önálló köztársaságnak, az Amerikai Államok Konföderációjának megalakulását.

A Konföderáció alkotmánya az új köztársaság talpkövének tette meg a rabszolgaságot. Jefferson Davis elnök — egy gazdag mississippi gyapotültetvényes — hivatalos nyilatkozatában Északra hárított minden felelősséget a történtekért: Észak sorozatosan megszegte az alkotmányt, beavatkozott a délvidék belügyeibe, a magas vámokkal kifosztotta Délt — stb. A nyilatkozat siránkozva panaszolta, miként csúfolták meg az arcátlan északiak a szegény, szerencsétlen ültetvényeseket: „Az északi államokban a nép ellene fordult a rabszolgatartóknak,

nem egyet meg is ölt, amikor oda utazott, hogy követelje szökött rabszolgája kiadását." S az elnök homályos sirámait ilyképpen konkretizálta a Konföderáció alelnöke, Alexander H. Stephens: „Az új szövetségi kormányzat alapja az a nagy igazság, hogy a négerek nem egyenlők a fehérekkel, hogy a rabszolgaság... a négerek természetes, normális állapota. Az általunk szervezett kormányzat a világtörténelemben az első, amely ezen a hatalmas fizikai, filozófiai és erkölcsi igazságon nyugszik."

A délvidéket kilencmillió ember lakta, s közülük csaknem négymillió rabszolga volt. Északon huszonkétmillió ember élt. Az északi államokban összpontosul az Egyesült Államok iparának több mint kilencven százaléka. S a déliek mégsem kételkedtek a győzelemben. Rátartiságukban észre sem vették, hogy Északon valóságos ipari forradalom ment végbe, s makacsul a délvidéket tekintették a gazdasági élet központjának. A gyapottól várták, hogy majd utat tör nekik a győzelemhez. Az ültetvényesek szentül hitték, hogy Észak még egy fél évig sem nélkülözheti a déli gyapotot; ha pedig mégis elnélkülözi, majd hadat üzen neki Anglia, amely teljesen a déli gyapotbehozataltól függ — s akkor aztán befellegzett az északi államoknak.

Ezenkívül a déliek kezében volt a hadsereg. A tiszteknek legalább nyolcvan százaléka őket támogatta. Buchanan elnök, Lincoln elődje, fegyvert és pénzt juttatott titkon Délre, sőt még a rendkívül szerény létszámú szövetségi haderőt is a délvidék egy pontján összpontosította — ott aztán a háború első napjaiban mindjárt be is kerítették és megadásra kényszerítették. A kiterjedt déli ügynökhálózat behatolt Észak társadalmi és politikai életének minden zugába, s a déliek gyakran hamarabb értesültek a vezérkar terveiről, mint az északi hadsereg.

A déli hadsereg gerincét a gyermekkoruktól fogva fegyverhez és lóhoz szokott ültetvényes csemeték alkották. A szegények egy része, amelyet ideig-óráig elszédített a fajgyűlölő propaganda, ugyancsak fegyvert fogott. A déliek rendkívül

hamar felkészültek a harcra. Köztük nem volt semmiféle ellentét, jobban mondva ezeket az ellentéteket halálos fenyegetéssel elnyomták. Szilárd faltörő kosként, hatalmas hadsereggel, egységes, céltudatos vezetéssel, a győzelem biztos hitével vetették bele magukat a polgárháborúba.

Az ültetvényesek nem vették tréfára a dolgot. Leghőbb vágyuk, lépten-nyomon hangoztatott igényük és társadalmi hivatásuk az volt, hogy „beverjék az északi csőcselék fejét". Nem, ők korántsem vették tréfára a dolgot! A londoni „Times" kiküldött tudósítója aggódva írta akkoriban: „Ahogyan az olasz gyűlöli az osztrákot, a görög a törököt és a török az oroszt, nem mondható valamiféle langyos érzésnek. De ez merő közöny, semlegesség ahhoz az ellenséges érzülethez képest, amely a dél-carolinai urakat az északi csőcselékkel szemben eltölti. A királypártiak háborúja a puritánok ellen I. Károly idejében, vagy a Vendée irtóhadjárata a köztársaságiak ellen ártatlan tréfa volt csupán, a kifinomult lovagiasság szabályai szerint, ahhoz képest, ahogyan majd a déliek harcolnak Észak ellen, ha tetteik egybevágnak a szavaikkal."

S mit tett Észak? Semmit. Észak gyűlésezett, zajongott, békés illúziókban ringatózott.

Már tisztáztuk, hogy az abolicionista mozgalom — főként Amerikában — nem annyira erkölcsi, mint inkább társadalmi okokból eredt. S míg az északi államok ipari burzsoáziája a hazai kapitalizmus szabad fejlődésének akadályozóit látta a délvidék ültetvényeseiben, a tömegek osztálygyűlölettel gyűlölték a rabszolgaságot. A rabszolgaság a reakció támasza, a kapitalizmus társadalmi bajainak gyújtópontja volt az Egyesült Államokban. Az ellene küzdő farmerek és munkások a tőkés rendszer ellen, a kapitalizmus szélsőségei ellen küzdöttek. A tömegek sajátos értelmet adtak a „polgárháború" szónak, s ez nem csekély veszéllyel fenyegette a burzsoáziát. Mennél tovább tartott a polgárháború, mennél inkább balra tolódtak a tömegek, s mennél több jogot vívtak ki maguknak, annál félelmetesebben rémlett fel a burzsoázia előtt az igazi polgárháború kísértete. Az északi polgárságra nem könnyű

feladat várt. Méltán tartott tőle, hogy a háború túlmehet a szükséges határokon. S nem akarta, hogy az ültetvényesek — szövetségesei az osztályharcban — megsemmisítő vereséget szenvedjenek.

A burzsoázia hamar ráébredt, hogy kezébe kell vennie a polgárháború irányítását. Fletcher amerikai hadtörténész óvatosan körülírja, miért látta szükségesnek az északi polgárság, hogy a háború élére álljon. „Nem maradhattak észrevétlenül egyes jelei annak, hogy a lakosság alsóbb rétegei hajlamosak a rendbontásra — állapítja meg —, s ezért sokan attól tartottak, hogy ha az izgalom, amelyet a tömegekben az akkori események keltettek, nem talál jobb kivezető utat, a nagyvárosok alsóbb néprétegeiben lázadássá változhat a vagyonos osztályokkal szemben, s legfőképpen azokkal szemben, akik a Demokrata Pártban tömörültek... A politika tehát azt követelte, hogy minél előbb legális kivezető utat nyissanak ennek az izgalomnak, megszabadítsák a társadalmat nyughatatlan tagjaitól, s erre a háború látszott a legalkalmasabbnak."

„A politika azt követelte..." A burzsoá politika követelte, hogy a burzsoázia álljon a tömegek élére, s ily módon vegye elejét annak, hogy a polgárháború őellene forduljon. De amennyire tőle telt, a burzsoázia a háború alatt mindvégig szabotálta, akadályozta a küzdelmet, félrevezette a tömegeket, összezavarta az északiak kártyáit.

Lincoln 1861 március elején lépett hivatalba. A rendőrség figyelmeztette, hogy összeesküvés fenyegeti az életét; ezért inkognitóban érkezett Washingtonba. Ilyen „elnöki bevonulásra" még nem volt példa az Egyesült Államok történetében. S jobb bizonyíték aligha kellett arra, hogy a déliek hallani sem akarnak a megbékélésről. Ám az új elnök első beszédében, mint már említettük, mégis megpróbált a lelkükre beszélni az ültetvényeseknek. „Tőletek, elégedetlen honfitársaim, tőletek és nem tőlem függ, lesz-e polgárháború — mondotta. — A kormány egy ujjal sem bánt benneteket. Semmiféle összecsapásra nem kerül sor, ha ti nem kezdeményezitek... Nem ellenségek vagyunk, hanem barátok." A megalkuvásban rég-

óta jártas határállamok nem hivatalos és félhivatalos missziói ingajáratokat bonyolítottak le Richmond — a Konföderáció fővárosa — és Washington közt. Az északi újságok tele voltak megnyugtató cikkekkel. A népet mesékkel és élcekkel traktálták. Észak lomhán veszekedett Déllel, a kormány ontotta a nyilatkozatokat, az uralkodó osztályok és a pártok frakciói egymással torzsalkodtak.

1861. április 12-én a déliek támadásba lendültek, s elfoglalták a Sumter-erődöt, a délvidék utolsó erődjét, amely még kormánykézben volt. A falak mögé betörő déli katonák letépték és sárba taposták az erődön lengő szövetségi zászlót.

Az első ágyúlövés, amely a Sumter-erődnél eldördült, valóságos vihart támasztott Északon. Kinyíltak a szemek. A tömegek felfogták az események fenyegető értelmét. Tömérdek ember gyűlt össze nap nap után a Kongresszus épületénél, s magyarázatot követelt, tudni akarta, miért adta meg magát 1861 elején a kormány minden délvidéki erődje és fegyverraktára harc nélkül a Konföderáció katonáinak, miért fegyverezték le a szövetségi haderőt, miért tétlenkedik a kormány, s miért árad a pénz a déli bankokba. Észak rémülten fedezte fel a vele szemben álló mozgósított, jól felszerelt, hatalmas déli hadsereget. S megértette, hogy szakadék szélén áll: az a veszély fenyegeti, hogy villámgyorsan vereséget szenved.

Északnak voltaképpen nem is volt hadserege. A tisztikar legtehetségesebb tagjai csatlakoztak a déliekhez. A haderő élén Scott tábornok, a tehetségtelen katona hetvennégy esztendős mintaképe állt. A flotta főparancsnoki tisztét pedig egy hetvenéves tengernagy töltötte be. Nemcsak támadási terv, de még védelmi terv sem volt. Az Egyesült Államok fővárosát, Washingtont az ellenség csaknem elvágta Északtól; percről percre várták elestét.

A tömegek szenvedélyes indulata arra késztette Lincolnt, hogy meghirdesse hetvenötezer önkéntes toborzását, s első ízben nevezze „elégedetlen honfitársait" lázadóknak.

Hetvenötezer helyett háromszázezer ember kérte felvételét a hadseregbe. Egyik napról a másikra új hadsereg született

Északon. S valamennyi megfigyelő egybehangzó véleménye szerint ez lényegében munkáshadsereg. Az amerikai történészek számításaiból kitűnik, hogy az északi államok katonáinak mintegy 40 százaléka volt munkás, noha a munkásosztály az Egyesült Államok lakosságának csak 6 százalékát tette ki. S a népi, proletár jellegű, tehát rendkívül szilárd hadsereg az első hívó szóra szembeszállt a rabszolgatartókkal.

Eleinte a csapatok fölöttébb tarkán festettek. S mint minden polgárháborúban, eleinte a lelkesedés pótolta a taktikát és a stratégiát, a fegyelmet és a szervezettséget. A katonák többségének fogalma sem volt a katonás magatartásról, a fegyverek kezeléséről, a harci szabályzatról. Az ezred, amely reggel zárt sorokban, zenekarok pattogó ritmusára vonult ki a városból, estére kimerült, éhes tömegként tért vissza.

A parancsnoki kar lenézte a vegyes társaságot, amelyet gondjaira bíztak.

Az északiak fő erői Richmond felé vonultak, a déliek pedig megindultak elébük. A seregek Washingtontól negyven kilométerre, Manassas városánál találkoztak, s híre futott, hogy ott július 21-én megütköznek egymással. A fővárosi előkelőségek és a környék lakói már kora reggel ellepték a dombtetőket. Családostul jöttek, elemózsiával, mint valami kirándulásra, hogy megtekintsék az érdekesnek ígérkező katonai látványosságot. Ünnepi, kedélyes hangulat uralkodott.

A látványosság nem váratott sokáig magára. Friss déli egységek, amelyeket a vaksi Scott tábornok észre sem vett, a szárnyaknál oldalba kapták és megfutamították a New York-i ezredeket. A pánik pillanatok alatt elharapózott. A katonák otthagyták az ágyúkat, a hadtápot, s hanyatt-homlok rohantak hátrafelé. Csak a német munkásezredek őrizték meg a rendet; ők harcolva vonultak vissza, s fedezték bajtársaikat. A vereség teljes volt és szégyenletes.

A háború első felét Dél magas színvonalon harcolta végig. Lee tábornok serege hatalmas utakat tett meg, s ámulatba ejtette a világot manőverezési képességeivel. A déliek életre-halálra, kíméletlenül, okosan harcoltak.

Északon pedig tovább tartott a bűnös összevisszaság. A háború célja továbbra sem a rabszolgaság eltörlése volt, hanem az államszövetség egysége. Négereket nem vettek be a hadseregbe. A csapatoknál és az országban fegyelmezetlenség uralkodott. A háború minden terhe az alsóbb néprétegekre hárult.

Az északiak új, hatalmas, hatszázezer főnyi hadserege 1862 nyarán ismét támadást indított déli irányban, s ismét vereséget szenvedett; megint csak egy hajszálon múlt, hogy Washington nem került ellenséges kézre. Északot egyik vereség a másik után érte. Ipara, katonai ereje mit sem ért az uralkodó osztályok politikája miatt.

A tömegek kifogytak a türelemből. Most már nem személyeket vádoltak, hanem a rendszert okolták. A baljóslatú szó, „árulás", végigsüvített Északon.

A BŰNÖS ESZTELENSÉG ELLEN

A négerkérdés eleinte pusztán kereskedelmi, jobban mondva rabszolgakereskedelmi kérdés volt. Azután fontos államüggyé fejlődött. Hamarosan központi problémája lett az amerikai kontinens társadalmi életének. S végül a nemzetközi politika egyik legégetőbb problémájává nőtt.

Az Egyesült Államokban kitört polgárháború érzékenyen érintette a világ legnagyobb országainak érdekeit. Az Egyesült Államok volt Franciaország és még inkább Anglia gyapottárháza; s az amerikai megrázkódtatások nyomban tovább gyűrűztek Európában.

Az angol polgárságot kezdetben hidegen hagyta az amerikai polgárháború. Az 1861-es termést a déliek betakarították és eladták, az angol gyárak 1862-ig el voltak látva nyersanyaggal. A polgári Anglia természetesen a délvidékkel rokonszenvezett. A déliek győzelme vámmentes gyapothoz és iparcikkei számára hatalmas vámmentes piachoz juttatta volna Angliát.

A háború azonban elhúzódott, a gyapotkészletek elfogytak, s a gyárosok rendkívüli aggodalommal néztek a jövőbe. 1862

derekán az angol pamutfonógyáraknak már csak egynegyede dolgozott teljes kapacitással, a többi úgy-ahogy tengődött. 1863-ban kitört a válság a pamutiparban, s hatása más iparágakban is megnyilvánult; a tőzsdén nyugtalanság lett úrrá, a kereskedelem pangott. „Hogy Amerika déli részén elégetik és fűtésre használják a gyapotot, vagy betakarítatlanul hagyják a földeken, ezt Manchester sínyli meg — írta akkoriban a „Times". — Sok ezer manchesteri teljesen munka nélkül maradt, mások csak annyit dolgoznak, hogy a gépek ne álljanak mindig tétlenül és ők se essenek le egészen a lábukról. A gyárosok egybegyűlnek a londoni klubokban, s egymás után jelentik be, hogy bezárták a gyárukat. A jövő komor, s ha az északi államok tovább folytatják háborújukat a déliek ellen, a helyzet még tovább rosszabbodik. Nem Dél-Carolinát sújtja blokád, hanem Lancashire-t, mert nem ott, hanem itt érződik káros hatása. A charlestoni kikötőbe szórt kövek nem az ottani, hanem a liverpooli kikötőt tették tönkre."

Amikor nyilvánvaló lett, hogy a háborúnak 1863-ban sem lesz vége, az angol polgárság elszánta magát a beavatkozásra. Nekilátott, hogy összekovácsoljon egy új Szent Szövetséget az óceánon túli hadjárathoz. Elsőnek, a legnagyobb örömmel, Franciaország csatlakozott. A parlamentek pénzt adtak. A flotta készen állt egy nagy expedíciós hadsereg befogadására. Egy erős angol egység már partra is szállt Kanadában, a francia hadsereg pedig betört Mexikóba. Északot közvetlenül fenyegette a kétfrontos háborús veszélye, márpedig ezt a háborút semmiképpen sem nyerhette volna meg.

Ebben a veszedelmes pillanatban a világtörténelem porondjára lépett az európai munkásosztály.

A gyárosokat természetesen veszteségek érték. De mi volt az angol és a francia polgár „nélkülözése" ahhoz a gyötrelemhez képest, amelyet az utcára került munkásnak kellett elszenvednie! A pamutiparban és a vele összefüggő iparágakban csaknem teljes volt a munkanélküliség. 1856-ban 877 000 szegénysorsút tartottak nyilván Angliában, 1863-ban pedig több mint egymilliót. Az éhezés járványszerűen elharapózott Ang-

lia és Normandia legnépesebb vidékein, nyomban leverve a lábáról mindenkit. A munkások kínlódtak, nyomorogtak, pusztultak. Az 1861—1864-es éveket az angol történelem a gyapotínség éveiként, a példátlan éhezés idejeként tartja számon.

A burzsoázia biztosra vette, hogy az angol munkások támogatni fogják az amerikai intervenciót. Az angol proletariátus azonban Észak győzelmét kívánta, azt akarta, hogy a tömegek győzzék le a reakciót. Tudta, hogy ha a déliek kerülnek uralomra, nemcsak Amerikában válnak ingataggá a dolgozók jogai, hanem Európában is. Világosan látta az óceánon túli események osztályértelmét, bármennyire kiforgatta is a történteket a sajtó. S az osztályszolidaritás erősebbnek bizonyult a közvetlen szükségleteknél.

Az intervencióra készülő angol kormány, legnagyobb meglepetésére, az angol munkásság határozott ellenállásába ütközött. Lancashire-ben gyűlések és tüntetések kezdődtek, s a tiltakozás hulláma eljutott egészen Londonig. A munkások kategorikusan figyelmeztették a kormányt: nem fogják tétlenül nézni, hogy háborút indítson Észak ellen. A lerongyolódott, elgyengült szövőmunkások azt üzenték Lincolnnak, hogy harcoljon keményebben, ne engedjen, támadjon, folytassa csak aggályoskodás nélkül a háborút. S Lincoln kellőképpen értékelte a munkásság hősiességét. Az angol munkások egyik üdvözletére adott válaszában ezt írta: „Ismerem és mélységes sajnálattal látom a szenvedéseket, amelyek a válság következtében a munkásokat Manchesterben és szerte Európában sújtják. Sokan makacsul úgy próbálják feltüntetni a dolgot, mintha Európának érdeke volna, hogy az emberi jogok elvén alapuló itteni kormányt megdöntsék, s helyébe olyan kormányt állítsanak, amely kizárólag a rabszolgaságon alapul. Hazánk lázadó polgárai pedig cselekedeteikkel még fokozzák az európai munkásság súlyos nélkülözéseit, arra számítva, hogy ily módon ráveszik e munkásságot bűnös merényleteik helyeslésére. Ilyen körülmények közt az önök határozott állásfoglalása az én szememben példaképe a legnagyobb kereszténvi hő-

siességnek, amelyhez fogható nem volt még soha, egyetlen országban sem."

A tömegek ellenállásától megrettent angol kormány letett arról a szándékáról, hogy beavatkozik az amerikai polgárháborúba. A burzsoázia beavatkozását megbénította az öntudatos proletariátus beavatkozása. „Nem az uralkodó osztályok bölcsessége, hanem az angol munkásosztálynak az ő bűnös esztelenségükkel szemben tanúsított ellenállása mentette meg Nyugat-Európát egy szégyenteljes óceánon túli keresztes hadjárat kalandjától, amelynek célja a rabszolgaság fenntartása és kiterjesztése lett volna"[11] — írta Marx.

Oroszország állásfoglalásának sem volt csekély szerepe az intervenció elhárításában. 1863-ban két orosz hajóraj tűnt fel a New York-i kikötőben, nyíltan demonstrálva, hogy Oroszország az északi kormánnyal rokonszenvezik. S az orosz katonai beavatkozás veszélye is visszakozásra késztette Angliát.

Karl Marx és Friedrich Engels, a világproletariátus vezetői, annak idején megjósolták, hogy Észak és Dél háborúba keveredik egymással, s aránylag pontosan felvázolták az osztályerők megoszlását éppúgy, mint a területi megoszlást. A háború kitörését mindketten örömmel fogadták. Tucatnyi cikkben és beszédben világították meg az európai közvélemény, s legfőképpen a munkásosztály előtt az amerikai események jellegét, harcra mozgósították a haladó közvéleményt a rabszolgaság ellen, szorgalmazták a forradalmi hadviselést. Marx is, Engels is javasolta az északiaknak, hogy alakítsanak néger ezredeket.

Engels ismételten tanácsolta az északi államoknak, hogy folytassanak partizánharcot az ellenség mögöttes területein, s kidolgozta a Georgián keresztül végrehajtandó déli irányú támadás tervét, amelyet Grant tábornok később nagyjából meg is valósított.

Marx, Engels és az I. Internacionálé, amelynek vezetői voltak, rendíthetetlenül kiállt Észak mellett. Az I. Internacionálé üdvözlő táviratban köszöntötte Lincolnt abból az alkalomból, hogy 1864 novemberében másodszor is elnökké választották.

A távirat, amelyet Marx fogalmazott meg, egyebek közt hangsúlyozta: „... Európa munkásai nyomban megértették, hogy a rabszolgatartók lázadása riadó lesz a tulajdon általános keresztes hadjáratára a munka ellen, s a munka embereinek a jövőbe vetett reményein kívül még múltbeli vívmányait is kockára teszi ez az óceánon túli hatalmas küzdelem. Ezért türelemmel viselték mindenütt a szenvedéseket, amelyeket a gyapotválság rájuk mért, lelkesen szembeszegültek a rabszolgaság javára való beavatkozással, amelyet a felsőbb, »művelt« osztályok oly buzgón áhítottak, s Európa legtöbb részén meghozták a maguk véráldozatát a jó ügyért." A távirat így végződött: „Az európai munkásság a most következő korszak előjelét látja abban, hogy Abraham Lincolnnak, a munkásosztály erős lelkű, vasakaratú fiának jutott az a feladat, hogy hazáját egy szolgaságba taszított emberfajta felszabadításáért és a társadalmi rend átalakításáért folyó példátlan küzdelmen átvezesse."[12]

Második megválasztása után Lincoln sok üdvözlő táviratot kapott. Volt, amelyikre nem is válaszolt, a legtöbbet pedig néhány köszönő szóval nyugtázta. A leghosszabb és legmelegebb hangú választáviratot az I. Internacionálénak küldte; s e választ már nem az a polgári politikus fogalmazta, aki három évvel azelőtt még kételkedett a fehérek és a feketék egyenlőségében, s a rabszolgatartók erkölcsi érzékére apellált. Az I. Internacionálét már egy szilárd, állhatatos forradalmár köszöntötte, akiben hatalmas belső fordulat ment végbe. Nagy ára volt annak, hogy a kispolgári politikus eljutott a tisztánlátásig — de ez a folyamat végbement.

FORRADALMI HÁBORÚ

Lincoln ezt írta a Kongresszushoz intézett 1861. december 3-i üzenetében: „Midőn kidolgoztam a lázadás leveréséhez szükséges politikát, mindenekelőtt azt tartottam szem előtt és arra törekedtem, hogy a vele elkerülhetetlenül együtt járó konfliktus ne csapjon át zabolátlan és kíméletlen forradalmi

harcba." Ez pedig annyit jelentett, hogy az elnök nem a baloldali erőkre kíván támaszkodni, hanem a középburzsoáziára és a nagypolgárságra.

S Lincoln meg is valósította szándékát. A háború két évig az államszövetség egységének jelszavával folyt, s az elnök lépten-nyomon hangoztatta, hogy vissza akarja állítani korábbi formájában az államszövetséget. Fonákabb háborús célt keresve sem találhatott volna. Az államszövetség korábbi formájában a támadó farkasok és a védekező bárányok szövetsége volt, s ennek visszaállítása reménytelen vállalkozás. Hiszen a polgárháború is csak azért tört ki, mert a szövetség nem állhatott fenn korábbi formájában. Merőben új alapokon kellett tehát helyreállítani, megfosztva az ültetvényeseket hatalmuktól és befolyásuktól. Ez pedig csak úgy valósulhatott meg, ha felszabadítják a rabszolgákat. A négerek felszabadítása gazdasági, politikai, társadalmi és erkölcsi szükségszerűség volt. S végül éppily szükségszerűséggé vált pusztán katonai szempontból is. Az ellenséges hátország bomlasztásának, a déliek legyengítésének ennél jobb módja nem kínálkozott.

Az északiaknak sohasem volt elég katonájuk. Kéznél volt a temérdek harcképes néger, aki alig várta, hogy fegyvert foghasson, de még a szabad négereket sem vették fel a hadseregbe — nem is szólva a rabszolgákról. Amikor Frederick Douglass, a néger nemzeti szabadságmozgalom egyik vezetője, azzal a kéréssel fordult Lincolnhoz, hogy tegye lehetővé a szabad négerek belépését a hadseregbe, az elnök elvetette a javaslatot. A kormány — élén Lincolnnal — megtagadta a felszabadítást.

Északon azonban egyre rosszabb lett a helyzet. A lakosság adóterhei katasztrofális gyorsasággal nőttek. A burzsoázia pedig mesebeli összegeket vágott zsebre. Lincoln magánszemélyekre ruházta a hadseregellátási teendőket. Az államkölcsönöket évi 20, 50, sőt 100 százalékos kamatra bocsátották ki. Az élelmiszerek és a ruházati cikkek ára (beleértve a katonák élelmét és ruházatát is) szélsebesen emelkedett. A vasúttársaságok kétszeresére emelték a szállítási díjszabást (a hadsereg

számára is). Példátlanul elharapózott a korrupció és a spekuláció. „A katonai megrendelésekkel kapcsolatosan oly hatalmas méreteket öltött a korrupció — írja Simons amerikai történész —, hogy a legtöbb történettudós iszonyodva hőköl vissza, amikor fellebbenti a sűrű fátylat, mellyel elfödték ocsmány tetteiket azok, akik százezreket raboltak össze." A vagyonok, melyeket a Morganok, a Rockefellerek, a Vanderbiltek, a Gouldok és általában Amerika mai urai élveznek, gyökereikkel a polgárháború idejébe nyúlnak vissza. A Morganbankház megalapítója, J. P. Morgan egyszer megvett egy csomó kiselejtezett puskát, darabját két dollárért, azután (az illetékes személyt megvesztegetve) eladta a kormánynak darabonként tizenöt dollárért, megvárta, amíg a puskákat újra kiselejtezik, újra megvette őket, most már három és fél dollárért, és újra eladta a kormánynak huszonkét dolláros egységáron. A tiszta haszna mindezen ügyletek lebonyolításából 109 912 dollár volt: az első tekintélyes alappillér az eljövendő milliárdok felhőkarcolójában.

Egyes északi polgárok még attól az aljasságtól sem riadtak vissza, hogy a délvidékkel kereskedjenek. Puskaport és golyót adtak el a délieknek gyapotért, ezt pedig csillagászati haszonnal továbbadták az angoloknak. Ilyenformán az amerikai polgárságnál már régen hagyományossá vált az az üzleti módszer, amellyel mindkét imperialista világháborúban fegyverhez juttatták az ellenséget.

A demokratikus szabadságjogok érintetlenül megmaradtak az északi államokban, nagy hasznára a déliek barátainak és kémeinek. Egy percig sem szünetelt a kormányellenes, Délbarát agitáció. Egyik összeesküvés a másikat követte. S ha a kormány tiltakozott a nyilvánvaló rágalom vagy ellenséges demagógia ellen, az egész polgári sajtó felhördült, s veszélyeztetve látta a szólásszabadságot.

Délen vasfegyelem uralkodott, Északon anarchia; Délen teljes egység, Északon széthúzás és ingadozás; Délen terror és hadiállapot, Északon véget nem érő szenvelgés az egyén jogairól. Így festett a helyzet a háború első két évében.

És Észak, a nagy, gazdag és erős Észak visszavonult, egyremásra vereséget szenvedett a kicsiny, elmaradott Déltől, amelyet még a négerek ellenállása is gyengített.

Az amerikai forradalom baloldali, radikális demokrata szárnyát felháborította a kormány határozatlansága. Ez a szárny küzdött a forradalmi hadviselésért, a négerek felszabadításáért, a nyugati országrész földkérdésének megoldásáért, a hadsereg megtisztításáért — stb. Legbefolyásosabb elemei a szocialisták voltak, akik közül nem egy Marx baráti köréhez tartozott. A szocialisták hamar tekintélyt szereztek az Egyesült Államokban a munkások, különösen a bevándoroltak közt. Megismertették a tömegekkel a legforradalmibb eszméket, s igen nagy eredményeket értek el a hadseregben. Hogy példát mutassanak a munkásoknak, maguk is felöltötték a szövetségi mundért; a forradalmi mozgalom sok közismert harcosa ezredesi, sőt tábornoki rangig vitte az északiaknál, s a fronton, a gyakorlatban megvalósította azt, amitől a kormány még elméletben is félt. Tisztként szolgált az északi hadseregben többek közt Joseph Weydemeyer — Marx barátja —, August Willich — a Kommunisták Szövetségének volt vezetője — és Ziegel ismert német szocialista. Sok forradalmi szellemű katona harcolt Grant, Frémont, Butler és Sherman tábornokok seregeiben. S éppen ezeket a tábornokokat érte a legkevesebb vereség a harcmezőn.

Végül elérkezett a nap, amikor Lincoln ráébredt, hogy a háború nem folyhat a régi módon tovább. Midőn 1862 nyarán híre futott, hogy az északi hadsereg ismét csatát vesztett és hanyatt-homlok menekül, midőn a tömegek felháborodása tetőfokára hágott, s Észak visszhangzott az „árulás" szótól, midőn kétségtelenné vált, hogy ha a forradalom el nem söpri a fennálló rendszert, elkerülhetetlen a vereség, Lincoln élesen balra fordította a kormánykereket.

Az elnök 1862. szeptember 22-én eltörölte a rabszolgaságot. Proklamációja négymillió rabszolgát szabadított fel. S a proklamációt több rendelet követte. A kormány felfüggesztette a demokratikus szabadságjogokat; elrendelte, hogy mindazokat

le kell tartóztatni, hadbíróság elé kell állítani és meg kell fosztani vagyonuktól, akik háborúellenes agitációt folytatnak; betiltotta a reakciós újságokat; bebörtönözte a Dél-barát párt hangadóit; magas adót vetett ki a gyárosokra és a kereskedőkre, a részvénytársasági nyereségekre, a luxuscikkekre, a szabad foglalkozásúakra — stb. Végül pedig a Kongresszus törvényben kimondta, hogy a nyugati földeket fel kell osztani a farmerek közt.

1862 augusztusában az északi kormány engedélyezte, hogy négerek is beléphessenek a hadseregbe. Hamarosan kétszázezer felszabadult rabszolga öltötte magára az egyenruhát; a szárazföldi csapatok egyötöde és a haditengerészeti állomány egynegyede néger volt, noha Északon a lakosságnak mindössze ötvened részét tették ki a fekete bőrűek. Az északiak serege nagyszerű utánpótlást kapott. A néger katonák hősiességéről és kitartásáról nemcsak barátaik, hanem ellenségeik, a déliek is tanúskodnak. Banks tábornok így emlékezett meg a nagy Port Hudson-i ütközetben részt vevő néger egységekről: „Hősies magatartást tanúsítottak. Elszántabban és vitézebbül nem harcolhatott volna semmiféle haderő." Ebben az ütközetben a fehér ezredek meginogtak és futásnak eredtek. A négerek felfogták az egész déli sereg csapását, valamicskét visszavonultak, aztán megálltak, felmorzsolták a rohamozó déli hadosztályokat és támadásba lendültek. „Zászlóikat foszlányokká szaggatták a golyók, s valósággal átitatta a vér és a velő" — írja egy szemtanú. Valahányszor Grant, a legismertebb és legtehetségesebb északi tábornok, új beosztást kapott, nyugodtan átadta utódának a fehér ezredeket, a feketéket azonban mindig magával vitte. Thomas Wentworth Higginson ezredes kereken kijelentette: „A legbátrabb fehér csapatokkal is őrültség lenne olyasféle hadműveleteket megkísérelni, amilyeneket a feketékkel sikeresen hajtottam végre." Butler tábornok, akit a déliek oly nagyon gyűlöltek, külön érdemrendet veretett a néger egységek számára ezzel a felirattal: „Kard élén jön el hozzánk a szabadság." A néger csapattestek négyszázötven ütközetben vettek részt, s tízezres veszteségeket szenvedtek.

Nyilatkozat az Egyesült Államok négereinek felszabadításáról

Az északiak 1862 novemberében átszervezték és megtisztították a hadsereget. A parancsnoki posztokra munkások és farmerek, demokraták kerültek. Grant tábornokot altábornaggyá, vagyis lényegében hadsereg-főparancsnokká nevezték ki.

Észak egyre határozottabban állást foglalt a forradalmi hadviselés mellett. De azért hiba volna, ha eltúloznánk ezt a forradalmiságot, hiszen nem érintette a tőkés társadalom alapjait. Lincoln forradalmi rendszabályai a társadalmi átalakulásnak azt a minimumát képviselték, amely nélkül Észak nem nyerhette meg a háborút.

Ám a délvidék számára az északi forradalmiság így is halálos csapás volt.

Lincoln proklamációjának megjelenése után Délen fellobbant az elégedetlenség lángja. Még a gyér közlések szerint is (a déliek, ha csak lehetett, elhallgatták a négerfelkeléseket) legalább huszonöt nagy rabszolgafelkelés zajlott le. A négerek partizánosztagokat alakítottak, feldúlták a déliek mögöttes területeit, sorra elfoglalták az ültetvényeket. Harriet Tubman — a „földalatti vasút" hősnője — elhagyta a kórházat, ahol ápolónővérként dolgozott, Délre ment, ott partizánosztagot alakított, s végigharcolta a háborút. A rabszolgák tömegestől gyújtották fel gazdáik udvarházait és raktárait. Jefferson Davisnek, a Konföderáció elnökének hivatalos rezidenciáját a házi rabszolgák borították lángba.

Elkeseredett, rendkívül elszánt, de immár reménytelen küzdelem után a délvidék egyre közelebb sodródott a pusztuláshoz. Katonái tömegestől adták meg magukat. Lee tábornok sztoikusan kitartott. A déliek utolsó reménye az 1864-es elnökválasztás volt.

A választáson azonban Lincoln győzött.

*

Az északi haderő 1864 tavaszán megkezdte tervszerű előrenyomulását Georgia államon keresztül a délvidék felé. Ez az

előrenyomulás kettévágta a délvidéket, s lehetővé tette, hogy az északiak egyenként végezzenek a két ellenséges hadseregcsoporttal. 1864 nyarán sok véres ütközet zajlott le Délen. Az északi csapatok, Grant, Sherman és Butler vezényletével, elszántan és kitartóan támadtak.

1865. április 3-án az északiak elfoglalták Richmondot (elsőnek néger egységek nyomultak be a déli fővárosba). S április 9-én Lee tábornok Appomattoxban, a kerületi bíróság épületében átnyújtotta kardját Grant altábornagynak.

A háború véget ért. Kereken négy esztendeig tartott a küzdelem. Lee tábornok április 9-én tette le a fegyvert, s április 14-én lett négy esztendeje annak, hogy a Sumter-erődnél eldördült az első lövés. Az elesettek számát legalább egymillióra becsülték — újabb egymillió áldozat a rabszolgakereskedelem oltárán. Csak Északon négymilliárd dollárt tettek ki a háborús kiadások, a veszteségeket pedig fel sem tudták mérni. Az ország egyharmada tönkrement és romokban hevert.

Észak háborúja, egyike a legigazságosabb és legnagyobb háborúknak mindazok közül, amelyeket az Ó- és az Újvilágban a XIX. század derekáig vívtak, ez a rendkívül nagy világtörténelmi, haladó és forradalmi jelentőségű háború véget ért. Amerikában megdőlt a rabszolgaság. Nem sokkal a polgárháború után az utolsó amerikai rabszolgatartó országokban, Kubában és Brazíliában is eltörölték e barbár intézményt. A szabadságon kívül a volt rabszolgák természetesen nem kaptak semmit — sem jogokat, sem létfenntartási eszközöket. És azóta is, mindmáig folyik a harc a feketék jogaiért.

Ám felszabadulásuk óta Amerika már nem idegen ország a négerek millióinak. Most már a hazájuk lett. Mostoha, zord haza — de mégiscsak haza, ahol élnek, ahol gyermekeik születnek, s ahol valamiképpen győznie kell egyszer az igazságnak. A rabszolgák felszabadulásával befejeződik az Amerikába szakadt afrikaiak történelme.

S megkezdődik az amerikai négerek történelme.

Ez a könyv a múltról szól. Több mint ötszáz év telt el azóta, hogy Gonçalvez portugál nemes rabláncra fűzte az első afrikai négereket. Századok választanak el bennünket Las Casas kétségbeesésétől, Hawkins szenteskedésétől, a guayanai dzsungelben lezajlott viharos ütközetektől. S már az amerikai polgárháború vége óta is száz év telt el.

Igen, ez a könyv a múltról szól. A múlt azonban nem enyészik el. A múltból sarjad ki a jelen, mint ahogyan a jelenből a jövő. A múlt ellensége vagy szövetségese, bánata vagy büszkesége a mai nemzedékeknek. S ez a könyv nem a halottaknak állít emléket, hanem figyelmeztetés az élők számára. Ismételjük: az élők számára. Mert a rabszolgaság még nem tűnt el a föld színéről. Megváltozott, más nevet visel, de még fennáll.

Nyílt, hivatalosan elismert rabszolgasággal, amilyen például a San Domingó-i rabszolgaság volt, ma már a világ néhány eldugott részén, Szaúd-Arábián vagy a dél-arábiai szultánságokon kívül sehol sem találkozunk. De tíz évvel ezelőtt még nem mertük volna megkockáztatni ezt az állítást. Afrika hatalmas területein egészen az ötvenes évekig fennállt a rabszolgaság törzsi formája; a gyarmattartók fenntartották és támogatták ezt a törzsi intézményt, mert tömegestől szolgáltatta az ingyen munkaerőt. A sok diplomáciai csata, amely századunk húszas és harmincas éveiben ekörül a Népszövetségben lezajlott, valahogyan elkerülte a közvélemény figyelmét, s a gyarmattartók ügyet sem vetettek a rabszolgaság eltörléséről ho-

zott számtalan határozatra. Ezekből a határozatokból csak annyi haszon származott, hogy demonstrálják: a két világháború közt csakugyan volt még rabszolgaság.

Volt, és nem is szűnt meg. A rabszolgatartás és a rabszolgakereskedelem még a második világháború után is nyugtalanította a haladó emberiség lelkiismeretét. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének az emberi jogokról szóló 1948-as nyilatkozatában ünnepélyesen ki kellett nyilvánítania, hogy „a rabszolgatartás és a rabszolgakereskedelem minden formájában tilos". És három év múlva, 1951-ben az ENSZ rákényszerült, hogy újra napirendre tűzze s megtiltsa a rabszolgatartást és a rabszolgakereskedelmet.

Ezeket az intézményeket azonban nem lehet határozatokkal eltörölni, mert a tőkés gyarmati gazdálkodás létszükségletein alapulnak. Semmiféle szívhez szóló felhívás nem szüntetheti meg a rabszolgaságot, amíg fennállnak a gyarmati viszonyok. Csak ahogyan egyik afrikai ország a másik után függetlenné vált, úgy tűnt el mindinkább a rabszolgaság, s bontakozott ki a küzdelem az afrikai népek mindennapi életében és tudatában meglevő maradványai ellen.

Ahol viszont él a kolonializmus, a rabszolgaság sem halt ki. Csak ma már a gyarmattartók rákényszerülnek, hogy megváltoztassák az elnevezéseket. „Rabszolgaság" helyett inkább „irányított munkát", „rabszolgakereskedelem" helyett „munkaerő-elosztást" mondanak. De a tízezreknek, akiket Angolából és Moçambique-ból évente eladnak a transvaali bányákba, a millióknak, akik a Dél-afrikai Köztársaságban ingyen dolgoznak, a felügyelők korbácsaitól hajtva, az afrikanderek ültetvényein, mert „megszegték a személyi igazolvánnyal kapcsolatos rendelkezéseket", aligha könnyebb a sorsuk attól, ha mással helyettesítik a rabszolgakereskedelem és a rabszolgatartás cégérét. Itt, Dél-Afrika utolsó gyarmati területein a rabszolgaság még csaknem elsődleges formáiban tenyészik.

S a rabszolgaságnak és a vele összefüggő társadalmi intézményeknek, társadalmi viszonyoknak a maradványaival nem-

csak Afrikában találkozhatunk. A tőkés rendszer, amely életre hívta a gyarmati rabszolgakereskedelmet és rabszolgatartást, s nem keveset köszönhet nekik, szentül őrzi és ápolja a szégyenletes hagyományokat. A rabszolgatartó szemlélete, pszichológiája mélyen beivódott az imperialista gyarmattartók lelkébe, s dús hajtásokat hoz, ha a legcsekélyebb alkalom kínálkozik.

A rabszolgaság komor kísérőjelensége, a zabolátlan, kérlelhetetlen, fanatikus fajgyűlölet ma is él. S a gazdasági és politikai elnyomással együtt megmérgezi a négerek millióinak életét az Egyesült Államokban.

Közvetlenül a polgárháború befejezése után, az újjáépítés időszakában úgy látszott, hogy a négerek legalább ugyanolyan politikai lehetőségeket kapnak, mint a fehérek. Például a délvidéki választásokon az újjáépítés első éveiben nemegyszer több néger vett részt, mint amennyi fehér. De eltelt egy évszázad, s ma azt halljuk, hogy Mississippi államban, ahol a lakosság 42 százaléka néger, a választóknak mindössze 6 százaléka fekete bőrű. Dél- és Észak-Carolinában pedig még az ivókutakon és az illemhelyeken is ott függ a felirat: „Csak fehéreknek", vagy „Csak négereknek" — éppúgy, mint a Délafrikai Köztársaságban. S amikor az ENSZ nyomására az Egyesült Államok megnyitotta a városi parkokat a négerek előtt, Alabama állam egyes városaiban a hatóságok inkább bezárták a parkokat, mint hogy végrehajtsák a rendelkezést.

A parkok bezárása, a sértő feliratok kifüggesztése, a négerek kihagyása a választói névjegyzékből korántsem passzív formája a fajgyűlöletnek. E néma demonstrációk mögött valóságos demonstrációk rejlenek, zabolátlan tüntetései a fajgyűlölő tömegeknek, amelyek bármely szélsőségre, még fegyveres akciókra is hajlandóak, ha a néger akár csak egy soviniszta parancsolatot is megszeg. A világsajtót időről időre bejárják a fényképek, amelyeken fajgyűlölők tömege ütlegel egy-egy négert.

Vannak azután másféle fényképek is. Harckocsik a járdákon, rohamsisakos katonák lánca, tüzelésre kész géppuskák

egy-egy iskolaépület előtt. Szövetségi csapatok kísérnek így az iskolába néger gyermekeket, vagy őrzik az egyetem kapuját, amelyen belépett a néger James Meredith. Az Egyesült Államok kormánya ugyanis kihirdette a rendkívüli állapotot az arkansasi Little Rockban vagy Mississippi államban, mert néhány néger gyermek vagy serdülő korú megkockáztatta, hogy figyelmen kívül hagyja a „Csak fehéreknek" feliratot. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága csupán kilencven évvel a polgárháború befejezése után, 1954-ben jutott arra a következtetésre, hogy a négereknek joguk van együtt tanulni a fehérekkel. De döntését a szövetségi kormány még harckocsik és géppuskák segítségével sem tudta keresztülvinni.

Időnként az Egyesült Államok éppen hivatalban levő elnöke megígéri, hogy véget vet a fajüldözésnek. Ilyesfajta ígéretek leginkább akkor hangzanak el, amikor ismét tiltakozó jegyzék érkezik valamelyik afrikai államtól amiatt, mert követét kiparancsolták egy washingtoni étteremből, vagy kilakoltatták New Yorkban a szállodából. A mindenkori elnököt természetesen nyugtalanítja, hogy százmilliók láthatják, milyen távol esnek a szabadságról, a demokráciáról és az igazságosságról elhangzó hivatalos amerikai nyilatkozatok a valóságtól. A rabszolgaság velejárója és öröksége, a fajgyűlölet, amelyet az imperialisták buzgón ápolnak, járványként fertőzi az Egyesült Államokban a légkört. S nem is csak az Egyesült Államokban. A londoni négerpogromok, a rendőrök és az ultrák rajtaütései Párizs afrikai negyedeiben, a néger egyetemi hallgatók nyugat-németországi bántalmazásai a fajgyűlölet hatalmas kakofóniájává olvadnak össze.

A rabszolgaságnak azonban nem a fajgyűlölet az utolsó öröksége az imperializmus korszakában. Az embertelen kizsákmányolást, a dolgozó ember megvetését, az emberi élet semmibevevését, az engedetlenek tömeges testi fenyítését — a rabszolgatartó osztálynak ezeket a jellegzetes tulajdonságait — az imperialisták nemcsak megőrizték, hanem még fokozták is. Mindent megtesznek és a jövőben is meg fognak tenni azért, hogy a fekete bőrű rabszolgákkal való bánásmód ta-

pasztalatait alkalmazzák valamennyi kizsákmányoltnál, fehér és sárga bőrűeknél egyaránt, a világ minden országában, ahol csak sikerül. A rabszolgaság az a példakép, amelyet a burzsoázia immár egy fél évezrede követ a dolgozókhoz fűződő viszonyában, s amelyhez a polgári társadalmi berendezkedés igazodik — közeledik hozzá vagy távolodik tőle —, aszerint hogy milyen erős ellenállást tanúsítanak a dolgozó tömegek. A fasizmus bebizonyította, hogy a burzsoázia a XX. században is olyan rendszerre vágyik, amely a rabságon és a fanatikus fajgyűlöleten alapul.

A rabszolgaság, az a törekvés, hogy az egyik ember tökéletesen leigázza a másikat, a legkülönfélébb formában elkerülhetetlen kísérő jelensége a kapitalizmusnak valamennyi fejlődési szakaszában, beleértve az imperializmust is. Öt évszázad tapasztalatai alapján bízvást állíthatjuk, hogy a kapitalizmustól elválaszthatatlan a rabság. A rabszolgakereskedelem és a rabszolgatartás fél évezredes története meggyőzően bizonyítja, hogy a tőkés társadalomban mélyreható belső okai vannak a rabszolgaság kialakulásának és fennmaradásának. A rabság elkíséri a tőkés rendet a bölcsőtől a sírig.

Éppen ezért ma is harcolnunk kell az elnyomás ellen. Sőt, ennek a problémának rendkívül megnőtt a jelentősége. Már nem partizánosztagok, nem kis törzsek, egyes országok, sőt nem is kontinensek vívják a harcot, hanem az egész világ; százmilliók küzdenek a népek szabadságharcának frontján, Little Rocktól Vietnamig, Kubától Koreáig, Port Szaidtól Santiagóig . . . „A népek szabadságharcát semmilyen eszközzel és semmilyen erővel nem lehet elfojtani — mondotta Nyikita Szergejevics Hruscsov az ENSZ közgyűlésének XV. ülésszakán —, mert ez egyre hatalmasabb arányokban kibontakozó, megmásíthatatlan történelmi folyamat. Egy vagy két évvel meg lehet hosszabbítani egyik vagy másik állam uralmát mások fölött, de ahogyan a kapitalista rendszer valamikor a feudalizmus helyébe lépett, s ahogyan most a szocialista rendszer a kapitalizmus helyébe lép, ugyanúgy a gyarmati rabszolgaság is átengedi helyét a szabadságnak. Ezek a társadalmi fejlődés

törvényei, s arra csak kalandorok számíthatnak, hogy hullahegyekkel és áldozatok millióival megakadályozhatják a szebb jövő beköszöntését."[13]

A volt gyarmati országok többsége Afrikában is kivívta függetlenségét. De még nem mindegyik. A múltban elnyomott népek többsége megszilárdította nemzeti méltóságát és állami önállóságát. De még nem mindegyik. Guinea szomszédságában ma is harcol a szabadságért Kongó népe, Kongó szomszédságában fel-fellobban az angolai felkelés lángja, s távolabb, délen mind gyakrabban robban partizánbomba Cape Townban és Johannesburgban.

A gyarmati rendszer összeomlása olyan időszakban megy végbe, amikor szilárdan gyökeret vert a szocialista világrendszer, s a nemzetközi erőviszonyok alapvetően megváltoztak a szocializmus javára. Régen elmúltak már azok az idők, midőn az elnyomott gyarmati népek egymagukban küzdöttek a gyarmattartók ellen.

A szocialista államok ország-világ előtt igazságosnak nyilvánították a nemzeti függetlenségért vívott szabadságharcot. „Üdvözöljük azt a szent harcot, amelyet a gyarmati népek a gyarmattartók ellen, felszabadulásukért folytatnak"[14] — mondotta Nyikita Szergejevics Hruscsov az ENSZ közgyűlésének XV. ülésszakán. S nemcsak üdvözöljük, hanem minden vonatkozásban támogatjuk, segítjük is a szent harcot, amelyet a népek a gyarmattartók ellen vívnak. A gyarmati országok és népek függetlenségének megadásáról szóló ENSZ-nyilatkozatban, amelyet a világszervezet a Szovjetunió javaslatára fogadott el, ez olvasható: „A gyarmati rendszert, a gyarmati közigazgatást minden formájában hiánytalanul meg kell szüntetni, hogy az ilyen térségek népei maguk dönthessenek sorsukról és államuk kormányzati formáiról."

Nincs messze már az az idő, amikor a világ elnyomott népei, a szocialista tábor oltalma alatt és segítségével, egyszer s mindenkorra végeznek a kolonializmussal.

*

Könyvünk itt véget ér. Nagy öröm, hogy tanúi lehetünk annak, miként semmisül meg az emberiség történetének legfelháborítóbb igazságtalansága. Nagy öröm, hogy elmondhatjuk, mi is részesei vagyunk a jó győzelmének a rossz felett — s ez a győzelem már közelről int!

Ám a történelem nemcsak arra való, hogy összegezze a történteket. Hanem legfőképpen arra, hogy tanuljunk belőle. A történelemre szükség van, hogy el ne felejtsük tragikus tanulságait.

Sohase feledkezzünk meg róla, mi a gyarmati rend! Bányák, amelyek népek sírjai lettek... Városok, amelyek rabszolgák csontjai fölött emelkednek... Vasutak, amelyeknek sínei alá talpfa gyanánt négereket raktak... Kegyetlenség, s újra csak kegyetlenség, elképzelhetetlen, valószínűtlen, szinte fantasztikus — ha nem volna oly reális. Elfelejthetjük-e valaha is a rabszolgahajók százait, a rabszolgakereskedelem útját és az emberevésre kitenyésztett vérebeket? Megfeledkezhetünk-e az elpusztult rabszolgák százmillióiról, a maronok gyűlöletéről, Grant tábornok ezredeiről, L'Ouverture seregéről?... Nem! A népek mindörökre emlékezetükbe vésik a rabszolgaság szörnyű tragédiáját!

JEGYZETEK

[1] *Marx:* A tőke. I. köt. Budapest 1961. 703. old. Lábj.
[2] Ugyanott, 702. old.
[3] Ugyanott, 697. old.
[4] Ugyanott, 694. old.
[5] Ugyanott, 703. old.
[6] *Engels* Válogatott katonai írásai. I. köt. Budapest 1960. 238. old.
[7] *Lenin* Művei. 28. köt. Szikra 1952. 49. old.
[8] *Marx:* A tőke. I. köt. 221. old.
[9] Ugyanott, 702. old.
[10] The Bee-Hive Newspaper, 1865. május 20.
[11] Der Sozial-Demokrat, 1864. december 21.
[12] Der Sozial-Demokrat, 1864. december 30.
[13] *N. Sz. Hruscsov:* Fegyver és háború nélküli világért. Kossuth Könyvkiadó 1962. 293. old.
[14] Ugyanott, 307. old.

TARTALOM

Így kezdődött — — — — — — 5

Evés közben jön meg az étvágy — — — 34

A rabszolgakereskedelem technikája — 68

Ellenállás életre-halálra — — — — 101

Néger köztársaság — — — — — 118

Nagylelkűségi járvány — — — — 158

Így ért véget Amerikában a rabszolgatartás 194

Befejezésül — — — — — — — 261

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette: Győri Pálné. A borító és a kötésterv Görög Júlia munkája. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő: Lengyel József. A szedést 1964. V. 16-án kezdték meg. Megjelent 1964. VIII. 10-én 10 000 példányban. Terjedelme 17 (A/5) ív.

PL—139—K—6466

642603 — Athenaeum Nyomda, Budapest.
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató.